

پیگه‌ی که مال فه‌وزی بتلیسی

له ریکخراوه‌کانی کوردادا

نووسینی

مالیسانژ

**له تورکییه‌وه وهرگیپرانی
زربان روژه‌لاقتی**

پیّداجوونوه‌ی

سدیق سالح

بنکی ژین

سلیمانی ۲۰۰۷

٩٢٠,٥

ب ٩٧٣ بٰتیسی، که مال فهوزی

مال میسانش / پیگه که مال فهوزی بٰتیسی له پیک خراوه کانی کوردا. و هرگیپانی
زیان پوژه لاتی - سلیمانی: بنکه ٦ زین، ٢٠٠٧
ل: ٢٢٢ ٢١×١٤,٥ سم، پاشکو.

١- بٰتیسی، که مال فهوزی - زیان نامه - ٢- ناونیشان

كتبيخانه گشتي سلیمانی زانياري سره تابي پولين و پيدستي ئاماده كرد رو

سەرپەرشتى له چاپدراوه کانى بنكە: سەديق سالىح

زنجيره: ٧٣:

ناوي كتيب: پیگه که مال فهوزی بٰتیسی له پیک خراوه کانی کوردا

دانەر: مال میسانش

و هرگىپ: زیان پوژه لاتى

تايپ: سيروان خمليل

مۇنئاج: لاس

پووبەرگ: قادر ميرخان

خەتى بەرگ: ئە حمەد سەعید

تىراڭ: ١٠٠٠

نرخ: ٣٠٠٠ دينار

ژمارەرى سپاردىن: ٩٣٥ ى سالى ٢٠٠٧

شوينى چاپ: سلیمانى، چاپخانەي شقان

لەم سەرچاوه يەوه و هرگىپ دراوه: Malmisanij, Bitlisi Kemal Fevzi ve kurt
orgutleri icindeki yeri, Birici Baski, Stokholm, Ocak ١٩٩٣.

لە بلاوکراوه کانى

بنكە ٦ زين

بو بۇۋىزىندە وەي كەلەپۇرى بەلكەنامەيى و پوژەنامە وانىي كوردى

ھەريپى كوردستان: سلیمانى، ئەندازىاران، گەرمەكى ١٠٥، كۈلانى ٥، خانووى ٢٣

نۇرمال: ٢١٢٩١٠٢ ٢٠٠٧ سايسىا: ٠٧٧٠١٤٦٤٨٣٣ ٥٠٧٧٠١٥٦٥٨٦٤ ساتا: ١١٢٨٣٠٩

E. Mail: bnkaizhin@yahoo.com سنووقى پۇست: ١٤

ناوهه‌رۆك

٩	پیشەکى ...
١١	١) مندالى و گەنجىتىيەكەى كەمال فەوزى
١٧	- جەمعىيەتى موحىبانى كوردىستان و كەمال فەوزى
١٨	- كەمال فەوزى لە جەمعىيەتى تەلەبەى (خويندكار)ى هيقىدا
٢٢	٢) كتىيەكانى كەمال فەوزى
٥٣	٣) كەمال فەوزى لەدواى يەكم جەنگى جىهانى
٤) كارو چالاكيەكانى كەمال فەوزى لە "جەمعىيەتى تەعالىي كوردىستان"دا	٤) كارو چالاكيەكانى كەمال فەوزى لە "جەمعىيەتى تەعالىي كوردىستان"دا
٥٨	- لە گۇۋارى "زىن"دا ...
٥٩	- لاو پەشىد ياخود پەشىدى لا؟
٦١	- لە گۇۋارى "كوردىستان"دا ...
٦٣	- هەلۆيىستى كەمال فەوزى بەرامبەر بە دووكەرتىبۇونى "جەمعىيەتى تەعالىي كوردىستان"
٦٥	- لە "جەمعىيەتى تەشكىلاتى ئىجتامايعىيە كورد"دا.
٦٦	- لە پۆزىنامەي "زىن"دا.
٦٧	- لە "فېرقەي مىللەتى كورد"دا ...
٦٧	- لە "فېرقەي ديموکراتى كورد"دا
٦٨	- پەيوەندىيى كەمال فەوزى لەگەن "جەمعىيەتى ئىستيقلاقلى كورد"دا.
٥) موحاكەمەكردى كەمال فەوزى بەھۆى راپەپىنەكەى شىئىخ سەعىدى پىرانەوە	٥) موحاكەمەكردى كەمال فەوزى بەھۆى راپەپىنەكەى شىئىخ سەعىدى پىرانەوە
٧٢	- كاتىك پاپەپىنەكەى شىئىخ سەعىد دەستى پى كرد
٧٢	- موحاكەمەكردى كەمال فەوزى
٧٥	- ناشىت حەقى (ئولوغ) كىيە؟
٧٧	- كەمال فەوزى موحاكەمە كرا
٧٩	

- ئىدىيغانامه (داوانامى داواكارى دادگا) و بپيارهكان
٨٠
- نووسينهكى جەعفەر تەيار پاشا فەرماندەلىقى حەوتەمى سوپا
٨١
- نووسينهكى والىي شەوقى
٨٤
- نووسينهكى سولەيمان سەبرى بەگ.
٨٥
- نووسينهكى موشىر فەوزى (چاكماك) پاشا
٨٥
- كىشەي ماندات (ئىنتىداد)
٩٢
- داکۆكى لەخۆكىدن
١٠٦
- دواين داکۆكى لەخۆكىدن
١١٣
- مەحکەمەكانى ئىستيقلال و بارودۇخى دلتەزىنى پاگەياندىنى تۈركىيا
١٢٠
- ئەو كەسانەي كە هەر لە مانگەدا بە تاوانى كۆمۈنیست بۇون سزا دران
١٣٠
- ئەوانەي وا كەمال فەوزى يىان مۇحاكەمە كرد
١٣٣
- دواين قىسەكانى لەكتى لەسىدارەدانا
١٣٨
- بپيارى لەسىدارەدان
١٣٩
- لەسىدارەدانەكەى
١٤٣
- دواين وتهكانى كەمال فەوزى
١٤٦
- ٧) بابەت و نووسراوهكانى كەمال فەوزى لە پۇزىنامە و گۆڤارە كوردىيەكاندا
١٤٧
- بابەتىك لە گۆڤارى "كورستان"دا
١٤٧
- بـ نووسينىك لە پۇزىنامە "ژىن"دا
١٥٠
- تـ بابەت و شىعرەكانى لە گۆڤارى "ژىن"دا
١٥٤
- پاشكۈكان**
- سى شىعرى سەيىد عەبدولقادر
١٩٥
- هەندىك لە ئىفادەكانى دادگاكانى ئىستيقلالى شەرق
٢٠٣
- زمانى خەلکى ماردىن كوردىيە يان عمرەبى؟
٢١٥
- ئەو سەرچاوانەي وا سوودىيان ئى وەرگىراوه**
٢١٩

دلۇ بىيّزە كەمال فەوزى تو كانى؟
تو دلخوهش بە ب وان پۇزىن جوانى
دزانم كو دويى وەختى تو پابى
وەلاتىن مە ژ خوينرېئان جدا كى

(جگەرخوين)

پیشه‌کی

که مال فهوزی، تا بهره‌له سالی ۱۹۲۵، یه کیک بووه له و که سایه‌تیه ناودارو پوشنبیرانه‌ی کورد که پولیکی گرنگی هه بوه له بزاڤی نیشتمانی کوردادا، هر له بره ئه و دش شایسته‌ی ئه و هیه زیان و پهنه‌ندی جیاجیا بچوونه‌کانی بوه موان ئاشکرا بکرین و بزانرین.

هه بیونی زانیاری دهرباره‌ی زیان و بچوونه‌کانی که مال فهوزی له لایه‌ن نه و هی نه و هچه‌کانی داهاتووی کۆمەلگای کورده‌وه، ده بیت‌ه هۆی ئه و هی هه‌ندیک له لایه‌نه نادیاره‌کانی پروسه‌ی هوشیاریی نه‌تە‌وه بیی ئه و سه‌ردەمە‌شیان بو روون ببیت‌ه‌وه. بی‌گومان ئه‌رکی ناساندنی که سایه‌تیه‌کانی ناو جوولانه‌وهی نه‌تە‌وه بیی کورد له و سه‌ردەمە‌دا به نه و هی نویی کۆمەلگای کوردو دیاریکردنی لایه‌ن خراپ و باشـه‌کانی که سایه‌تیه‌کانیان و بیرهینانه‌وهیان بھشیوه‌یه‌کی پیزدارانه، ئه‌رکی سه‌رشانی ئیمەمانانه، چونکه کۆمەلیک پووداوی گرنگ له میزوه‌که‌ماندا هه‌یه هه‌ندیک لایه‌ن دهیانه‌وهی بیانشارنه‌وه دایانپوشن. پیویسته پرده له سه‌ر ئه و پاستیانه هه‌لبگیری و ئاشکرا بکرین. پیویسته له کاتی جیت‌ه جیتکردنی ئه و ئه‌رکه‌شماندا، بھشیوه‌یه‌کی بابه‌تیانه پووداوه‌کان شی بکه‌ینه‌وه و ئه و هه‌مان له بیر نه‌چی که چه‌نده بابه‌تیانه ئه و پووداوه‌انه روون بکه‌ینه‌وه، به هه‌مان ئه‌ندازه ئه و پووداوه‌انه ده‌که‌ینه باسیکی هه‌میشه‌یه.

سه‌هه‌رای که مبیونی سه‌چاوه‌ی پیویست بو ده رخستنی لایه‌ن جیاوازه‌کانی زیانی که مال فهوزی، هه‌ولی ئه و هم داوه به گویرده‌ی توانانی خۆم ئه و که سایه‌تیه بناسیئتم. باوه‌ریشم به‌وه هه‌یه که به‌یانی دووبه‌یانی

به لگه‌ی زیاتر دهرباره‌ی ژیانی که مال فهوزی ئاشکرا دهکری و شتى باشتريش لهو پووه‌وه دهنووسرى.

ئه‌و سه‌رچاوانه‌ی که بؤ نووسيني ئه‌م كتىبه سوودم لى و‌ه‌رگرتوون، دوو كتىبى خودى كه مال فهوزى و ه‌ندىك له ژماره‌كانى پۆزنانه‌ي "وقت" (Vakit) ن كه له مانگه‌كانى (نيسان، مايس، حوزه‌يران) دا بلاو كراونه‌ته‌وه و ه‌مووشيان به پيتنى عه‌ره‌بى (توركى) نووسراون.

ئه‌و كتىبهم به پيتنى لاتينى داناوه‌و به پارستنى واتاكانيان ه‌ندىك له ه‌والله‌كانى ناو پۆزنانه‌ي "وقت" م به شىوه‌يه‌كى ساده‌و ره‌وانتر نووسىو. تا ئه‌و جيـكايـهـى ئاـگـاـدـارـ بـمـ، جـگـهـ لـهـ هـنـدـىـكـ روـونـكـرـدـنـهـ وـ لـهـ چـهـنـدـ كـتـىـبـ وـ گـۆـقـارـداـ، تـائـىـسـتـاـ بـهـشـىـوـهـ يـهـكـىـ تـايـبـهـتـ هـيـچـ شـتـىـكـ دـهـرـبـارـهـ كـهـ مـالـ فـهـوزـىـ نـهـنـوـسـراـوهـ.

كه مال فهوزى، يـهـكـيـكـهـ لـهـ سـهـرـكـرـدـهـ نـاـوـدـارـهـ كـانـىـ جـوـولـانـهـ وـهـيـ مـوـدـيـرـنـىـ نـيـشـتمـانـىـ كـورـدوـ سـائـىـ ١٩٢٥ـ لـهـ شـارـىـ دـيـارـبـهـ كـرـ لـهـ سـيـدـارـهـ درـاوـهـ، پـيـويـسـتـهـ لـهـ لـاـيـهـنـ نـهـ وـهـ چـهـىـ نـوـيـيـ كـۆـمـهـلـگـايـ كـورـدـهـ وـهـ بـنـاسـرـىـ وـ فـهـ رـامـوـشـ نـهـ كـرـىـ. هـيـوـادـارـمـ ئـهـمـ كـتـىـبـهـ بـيـتـهـ هـوـىـ ئـهـ وـهـيـ كـهـ مـالـ فـهـوزـىـ بـهـشـىـوـهـ يـهـكـىـ باـشـتـرـ بـنـاسـرـىـ.

مانگى ۱۹۹۲ / ۱۲

ماليسانىز

بنكه‌ي ژين

www.zheen.org

۱. مندالی و گهنجیتیه که

گومان لەوەدا نییە کە قۆناغى مندالى و كۆمەلگاو شويىنى ژيانى ھەر كەسايەتىيەك لەو قۆناغەدا، كاريگەرييەكى بەرچاوييان لە ژيان و چۈنېتى شىۋەگىرنى كەسايەتىيەكى بەرچاوييان لە ژيان و چۈنېتى ئەم كتىبە كە سەبارەت بە ژيان و بۇچۇونەكانى كەمال فەوزى ئامادە كراوه، كەموكۇپىيەكى گىرنگى تىدایە، ئوپىش ئەوهىيە كە زانىارىيى زۇرى دەربارەي مندالىي كەمال فەوزى لەناودا نىيە.

كەمال فەوزى لە بىنەمالەيەكى پىزدارو بەناوبانگى قەزاي ھيزان لە بتلىس لەدایك بۇوه.^۱ خۆى لەخۆيدا بە "كەمال فەوزىي ھيزانزادە" دەناسرى و بۇ خۆيىشى لەزىز ھەندىك لە نووسىنەكانىدا ئەو ناوهى داناوه (خزمە نزىكەكانى كەمال فەوزى، دواى دەركەوتى ياساى پاشناوه توركىيا، پاشناوى "ھيزان" يان گۆپىيە). وەکوو ئەوهى كە بۇ خۆيىشى سالى ۱۹۲۵ لە مەحکەمەي ئىستىقلالدا باسى كردووه، ناوهكەي لە (گەپەكى تاش)ى شارى بتلىس تۆمار كراوه و ناوى باوكىشى رەشىدە.

كەمال فەوزى سالى ۱۲۰۷ لەدایك بۇوه^۲، كە بەرامبەر بە ۱۸۹۱-۱۸۹۲ ئى زايىنە. لەلایەكى دىكەشەوه، ناجى قوتلائى بە پىشتەستن بە زانىارىيەكانى م. وەيسى ھيزال، باسى ئەوهى كردووه كە كەمال فەوزى سالى ۱۸۸۴ ياخود ۱۸۸۳ لەدایك بۇوه^۳، باوكى كەمال فەوزى ماوهىيەكى درىز

^۱ زنان سلوپى، دۆزا كوردستان، دەزگاى چاپ و پەخشى ستەور، بەيرۇوت (؟)، ۱۹۶۹، ل. ۹۸-۹۹.

^۲ پۇزىنامەي "وقت"، ۱۲ ئى مايسى ۱۹۲۵، ل. ۲.

^۳ ناجى قوتلائى، ئىتىحادو تەرەقى و كوردىكان، چاپى سىيىم، دەزگاى بلاو كەنەوهى بەبىدون، ئەنقرە، ۱۹۹۲، ل. ۲۸۹.

داو اکاری گشتی بتو له دادگا^۶. به لام هیچ زانیارییه ک دهرباره دایکی که
ناوی "حسنییه" بتووه، له بهر دهستدا نییه^۷.

بهداخه وه زانیارییه کی ئه توشمان له بهر دهستدا نییه دهرباره سالانی
سەرهاتای مندالیتی و خویندنی کە مال فەوزى، ئەوەش لایه نیکی کە می
با به تەکەیه. کوردىی بتلیسی "خەلیل خەیالى"^۸ له با به تەکدا بە ناوی
(دانیشتوانی کوردستان تورکن؟) وە کە له ژمارەی شەشی گۆڤاری "زین" دا
بلاو کراوه تەوه، باسی ئەوەی کرد وو کە حوسین فەوزى ئەفەندىي باپىرى
کە مال فەوزى يە كەم قوتا بخانە تايىبەتى بۇ فيركەرنى زمانى توركى له
شارى بتلیس داناوه. لە مەشەوە، ئەوە دەردە كە وۇ کە بەنە مالە كەي کە مال
فەوزى له و سەردەمەدا بەنە مالە يە كى ناودارو گەورە بتووه له شارى بتلیس.

کە مال فەوزى خوشكىيک و دوو برای ھەبوه بۇ خۆيىشى زيانى
ها سەرريي پىيىك نەھىئابوو^۹. هەندىك لە شىعرە كانى کە مال فەوزى، ئەگەر
کەميش بىنى، چەند زانیاریيە ک سەبارەت بە زيانى مندالىي خۆى دەخاتە بۇو.
يەكىيک له و شىعرانە، شىعرييکە سالى (۱۹۱۴-۱۹۱۵) نووسىيويەتى،
لىرىدە وەك نموونە دەيھىنەمەوە^{۱۰}؛

^۶ له بەلگە كانى سالى ۱۹۷۲ ئى شارى بتلیسدا باسی ئەوە دەكىرى کە کە مال فەوزى له سالى ۱۸۸۴
لە دايىك بتووه - (سالنامە شارى بتلیس ۱۹۷۳، ئەنقرە، ۱۹۷۳، ۱۶۶، ل. ۱۶۶).

^۷ ناجى قوتلائى، سەرچاوهى پىشىوو، ل. ۲۸۹.

^۸ ئەم ناوە له كەتىبە كەي ناجى قوتلائى دابەھەلە وە كەنۇ نوستىيە نووسراوه، بېوانە: ناجى قوتلائى،
سەرچاوهى پىشىوو، ل. ۲۸۹.

^۹ مالميسانىڭ، سەعىدى نوورسى و كېشەيى كورد، چاپ و پەخشى دۆز، ئەستەنبول، ۱۹۹۱،
ل. ۹۷-۱۱۲.

^{۱۰} ناجى قوتلائى، سەرچاوهى پىشىوو، ل. ۲۸۹.

بۇ دايىم

ئەى زىنە پېرىيەتە جىڭەر سۇوتاوهكە،
ئەى ئەوهى وا بە دەردى جودايىيەوە دەنالىنى
ماوهىيەكى درېزە لەبەر دەردى هىجران پەكت كەوتۇوھە دەنالىنى
ئازارو مەينەتەكانت لەپىر بەرھەوە
دلى خۆت تەنگ مەكەو نىگەران مەبە!
ئەو تەمەنەى كە بەبى تۇ تىپەرم كردووھ،
ئازارىيەكى زۆرى داومو وەك سەتمىيىكى
فەراموش نەكراوى لىھاتۇوە!
تا ئەوكاتەى پىدىكەنم، وىنەكەم دەبىتە گولىك بۇ تو،
ئىدى فەرمىسک مەرىزە
كاتى يىرى من دەكەيتەوە، با ئەژنۇت نەشكىتەوە
خۆت مەخە سەر زەۋى
سەر دامەنەويىنە بۇ ھەر خەم و ئازارىك، حەيفە ماتەمین مەبە
ئەى دايىكە پېر ئازارە، بىيۇزىنە ھەتىوھەكەم!
(1914-1915)

وەك لە شىعرەكەدا دىyar دەبى، كەمال فەوزى بە ئازارى دوورى و
غەربىيەوە ويستوويەتى ھەستەكانى خۆي بەرامبەر بە دايىكى دەربېرى؛
ئەوهش دىyar دەبى كە باوکى لەوسالەدا نەماوهە دايىكى شۇوى نەكردووھەتەوە.
لە شىعرييەكى دىيكەدا كە سالى 1912 لە شارى سەلانىك نۇوسييەتى،
باسى دەوارانى مەنالىي خۆي كردووھە و لە شوينىكى دوور لە ولاتى خۆيدا
ئەو پۇزانەى بەياد ھېناؤھەتەوە. بەشىك لە شىعرەكەى بەمجۇرەيە:

پۆئانی مندالى

ساله شىيته كان به باى ژەھراوىيە و
گەنجىكى ئاوارەيان گەورە كرد كە به دەردى دوورىيە و دەنالىنى
ھەمۇر پۆزىك بە دواى تراوىلکە ئومىدىكى بى زماندا دەگەپىم
ھەمۇر پۆزىك پارچەيەك لە ژيامن كەم بوهوه
تەمەنى سىيانزە سالىم وەكۈرۈنەكىي بەرەبەيان خەندانە
تەمەنى سىيانزە سالىم وەكۈرۈنەستىرە كەلاۋىچ خۇشحالە
بەلام لەدواى دە سال ماتەم دايىگىرتۇو و زولمى لىكراوە
ئىيىستا بىر لە دە سال بەر لە ئىيىستا دەكەمە و
مالىك پېرىپەوو لە خۇشى و شادى و هىواتى نۇيىلى كەم نەدەبöhوه
دایكم و باوكم و منىش دەبۈيىن بە چىرايەك بۇ ئايىندە
لە شەھەرىكى پېر لە ئەستىرەدا كە ئاسماڭ پىيدەكەنى
لە باوهشى دايىكىدا سەيرى نەيىنەكەن ئەو پۇرووناکىيانم دەكىرد
دایكم گوتى: پۇلە، كوبم، نزوپە
بەرە ئايىندەكان بېر،
پاكەو بېبە بە ئەستىرە يەكى درەخشان بۇ نەتە وەكت
چىرايەكى پېر لە بەفر، دۆلىكى زۇر گەورەي ھەبۈو
پاشماوهى وشكبوونى دارەكان (متىك) گولەكانىيان حەشار دابۇو
تەمەنى گەنجىم بەھۆى تەمۇرمۇزى جۇزاوجۆرە و سىيس بۇو
ئەوهەش نالەي دلە پېر ئازارەكەم زىاتر دەكتات
ھېشتا خەيالى ئاسىوودەي ئەو شۇينە خۇشانە
كاكىشانى ئارەزوەكانى ناو زەينم، كە وەك گولىك سىيس بۇو،
فراوانىز دەكتات

چونکه ئەمۇ ھەمۇر پۇزى شەوهەكانى تەمەنە خراپەكەم
 بە نالەنالىيىكى بەسۈزەوە كەوتۇونەتە گىريان
 ئەي ئە و پۇزىنى كە مايىەي خۆشحالى و ھىواتى بۇونى مەن
 داخۇ كام ئارەزووم لە داھاتۇودا دىيە دى و داھاتۇوم چۆن دەبى؟
 من دەگرىم و دلە ناخۆشەكەشم شىوهن دەكەت“
 وەرە بلىٰ بىزام كى لە و چىايانەدا دەتوانى ئاسوودە بى؟!

لەم شىعرەشدا ئەوهمان بۇ دەردەكەۋى كە كەمال فەوزى تا تەمەنى
 سىيانزە سالى لە كوردىستان لەگەل باوک و دايىكىدا ژياوه لە ولاٽىكى دىكە
 ھەستەكانى خۆى دەربارە كوردىستان و شوينى لەدaiىكبوونى دەرىپىوه.
 كەمال فەوزى لىيرەدا لەوە دوواوه كە باوک و دايىكى وەككۈچ چرايىھەكى
 پۇوناكى بەخش بۇ ئايىندە تىيان بوانىيە داواى لى كەردووه بېيىتە
 پىپىشاندەرىك بۇ خەڭى نەتەوەكەي. دواى ئەوهى تابلوۋەكى شوينى
 لەدaiىكبوونى، يانى بتلىيس، لە شىعرەكەيدا پىشان داوه، ئەوهشى خستوھە
 ropyو كە ھىيشتا خەيالى ئە و شوينە ئاسوودەيە ئارەزووهكانى دەرزاينىتەوە.
 دواترىش پرسىيويە: داھاتۇھەكەي چۆن دەبى؟ كام ئارەزووى دىيە دى؟

ئەگەر وا دابىرى كەمال فەوزى ماوهى دە ساڭ بەر لە نۇوسىيىنى ئەو
 شىعرە كە سالى ۱۹۱۲ يە، لە شارى بتلىيس بۇوه، مروۋە دەتوانى بلىٰ كەمال
 فەوزى سالى ۱۹۰۲ لە شارى بتلىيس بۇوه بىيىشى تى دەچى هەر ئەسالە
 بەھۆى خويىندەوە لەوە دوور كەوتىتەوە. ئەوهش دەزانىرى كە لە قوتاپخانە
 عەسکەرەكانى پانگالىتى و مەكتەبى حەربىيە ئەستەنبوول دەرسى
 خويىندووه. لەخوار ھەندىك لە شىعرەكانىدا كە دواتىر باسيان دەكەين، ناوى
 پانگالىتى، مەكتەبى حەربىيە نۇوسراوە. وەك خۆى ئاماژە پى كەردووه، ئەو

شیعرانه سالانی ۱۳۲۶ (۱۹۱۰-۱۹۱۱)، ۱۳۲۷ (۱۹۱۱-۱۹۱۲) نووسراون.
به پیشیه که سالی ۱۹۱۲ و دکتئوفسنه‌ری عوسمانی به شداری شهپرهکانی
بالقانی کردوده، پی‌دهچن تا ئه‌وساله لە مەكتەبى حەربىيە دەرسى
خويىندىبى.

ناجى قوتلای لوباره‌يەو زانیارىيەکى درکاندۇووه كە بە شىوه‌يەكى
زارەكى پىيان گوتۇوه: ((كەمال فەوزى پاش تەواوكردنى مەكتەبى
حەربىيەئەرزنجان، بۇ بە ئەفسەرو بەشدارىي لە شەپەكانى بالقاندا كرد،
ھەر لەو شەپەشدا قاچى بىرىندار بۇو و سەقەت كەوت، لەبەر ئەۋەش
خانەنىشىن كرا)).^۹ بەشىك لە زانیارىيەكانى ناجى قوتلای دەربارە كەمال
فەوزى پاستن، بەلام بۇ ئەوه دەچم ئەو زانیارىيەي وادەلى لە مەكتەبى
حەربىيەئەرزنجان بۇوبىيەتە ئەفسەرھەلە بى، چونكە بەپىي شىعرەكانى
كەمال فەوزى خۆي ئەوه دەردەكەۋى كە لانى كەم دواي سالى ۱۳۲۶
(۱۹۱۰-۱۹۱۱) لە مەكتەبى حەربىيەئەستەنبۇول دەرسى خويىندۇووه.
لىرەدا ئەگەرى ئەوه ھەيە كە پىشتر لە مەكتەبى حەربىيەئەرزنجان دەرسى
خويىندىبى، دواتر ھاتبىيە ئەستەنبۇول و لەوی دەرسەكەدى درېزە پىدابى.
جيىي وەبىر ھىنانەوەيە كە كەمال فەوزى لەخوارھەمۇو شىعرەكانىيەوە
شويىنى نووسىنى ئەو شىعرانەي نووسىيە، بەلام لەو دوو كتىيە شىعرەدا كە
من خويىندۇومەتهو، تەنیا يەك جارىش ناوى ئەرزنجان نەنووسراوه.
ديارە ئەوهش دەزانىرى كە ئەو كاتانەي و لە مەكتەبى حەربىيەئە
ئەستەنبۇول دەرسى خويىندۇووه، لەگەل ژمارەيەك خويىندىكارو پۇشىنېرى
كورددادا چەند پىكخراوييکىان دامەززاندۇووه كە گرنگتىرينىان ئەمانەي
خوارەوەن:

^۹ ناجى قوتلای، سەرچاوهى پىشىوو، ۸۹۲.

۱- له ۱۹۰۸/۹/۱۹ دا "جهمعییه‌تی تهعاون و تهرهقی کورد" دامه‌زرا. ئەم پیکخراوه پوژنامه‌یه کیشی بناوی "پوژنامه‌ی تهعاون و تهرهقی کورد" دوه دەردەکرد.

۲- سالی ۱۹۱۰ "جهمعییه‌تی نەشری مهاریفی کورد" دامه‌زرا.

۳- سالی ۱۹۱۲ "جهمعییه‌تی موحیبانی کوردستان" دامه‌زرا. هەندیک سەرچاوه دەلین ئەو کۆمەلەیە سالی ۱۹۱۱ دامه‌زراوه^{۱۰}، هەروەها باسی ئەوهش دەکرى كە ناوی پیکخراوه‌کە جەمعییه‌تی موحیبانی کوردستان بووه^{۱۱}.

۴- له ۱۹۱۲/۷/۲۷ دا "ھیقى تەلەبە جەمعییه‌تی" دامه‌زرا.

* جەمعییه‌تی موحیبانی کوردستان و کەمال فەوزى

گارۆ ساسونى پىيى وايە كەمال فەوزى سەرۆكى ئەو پیکخراوه‌يە بووه كە به ناوی پیکخراوى دۆستايەتىي کوردووه باسى كردووه^{۱۲}، بەلام ديار نىيە مەبەستى لەو پیکخراوه کام پیکخراوى کوردىيە. ئەگەر مەبەستىيىشى جەمعییه‌تی موحیبانی کوردستان بى، تا ئەو جىڭا يەي كە باسى كردووه و م. نۇورى دىرسىيمى لىيى دوواوه، ئەو پیکخراوه لەلایەن مەلا خدرى دىرسىيمى^{۱۳} و مىرئاڭا خەلیل بەگى دىرسىيمى يەوه دامه‌زراوه^{۱۴}. لەو

^{۱۰} عىسمەت پارماكسىز ئوغۇو، کورده تۈركەكان و تۈركمانەكان لە مېزۇودا، بڵاوكراوه‌كانى ئەنىستىيەتلىكىلەنەوهى كەلتۈرۈ تۈرك، ئەنۋەرە ۱۹۸۳، ۷۲، ل.

^{۱۱} عبد الرحمن علاء الدين النقشبندى، خطوط عريضة عن حياة المرحوم الدكتور محمد نوري الدرسيمي، "كاروان"، هەولىر، ژمارە ۳۷، سالى چوارم-تىشىنلى يەكمى ۱۹۸۵، ل ۱۲۰-۱۲۲.

^{۱۲} گارۆ ساسونى، جوولانەوه نەتهوەيىه‌كانى کوردو پەيوهندىي کوردو ئەرمەن لە سەدەي ۱۵ وە تا پوژى ئەمپۇ، وەرگىپەكان "بەدرۆس زارتاريان و مەمۇ يەتكىن، دەزگاى چاپ و پەخشى ئۆرفەئوس، ستەۋەكۈلم، ۱۹۸۶، ل ۷۵.

^{۱۳} د.م. نۇورى دىرسىيمى، دىرسىيم لە مېزۇوی کوردستاندا، چاپخانە ئانى، حەلب، ۱۹۲۵، ل ۲۸۵.

باره یه شه و ودک به پریوه به ریک یا خود یه کیک له ئەندامانی دەسته
دامه زرینى ئەو ریکخراوه باسى كەمال فەوزىي نەكردووه.

* جەمعىيەتى هىقىي قوتابيانى كوردو كەمال فەوزى

بەگوئىرەت ئەو زانىاريانەتى كە زنار سلۇپى هىنناونىتەتەو، كەمال
فەوزى و براكەتى كە ناوى زىيا وەھبى بۇوه^{۱۰}، ودک خويىندكارانى كوردى دىكە
ئەندامى جەمعىيەتى هىقىي قوتابيان بۇون^{۱۱}. زنار سلۇپى لەباره یە وه
وهەاي نوسىيوبە:

((شوكرى مەھمەد بەگ، بەبۇنىي سالىيادى دامەزراشدەنلىكى جەمعىيەتى هىقىي
قوتابيانەو، خويىندكارەكانى هان دابۇو بۆ ئەوهى خانوویەتكى گەورە لە
شازادە باشى بەكىرى بىرىن، تا كۆبۈونەوە كانىيانى تىيدا ئەنجام بىدەن. لە
كۆنگرەيەكىشدا كە سالى ۱۹۱۲ لەو شوينە بەپریوه چوو، كەسانى ودک
فەوزى بەگى پېرنجىچى زادە (نوينەرى دياربەكى لە ئەنجومەنلىكى نوينەران)،
پېرنجى زادە زولفوغۇ بەگ مەھمەد بەگ (نوينەرى شارى گەنچ)، خەلەيل بەگى
بەدرخانى، د. شوكى مەھمەد بەگ ئامادە بۇون. مەمدۇوح سەلەيم بەگ

^{۱۴} د.م. نۇورى دېرسىمى، بىرەورىيەكانم، دەزگائى چاپ و بەخشى پۇزانۇو، ستۆكمۇن، ۱۹۸۶، ل. ۲۸.

^{۱۵} زىيا وەھبى برا بچووکى كەمال فەوزى بۇوه و مەكتەبى بەرزى تىبىيە (پىزىشكى) ئى لە ئەستەنبۇول
تەواو كردووه لە نەخۆشخانە دەولەتى گوموشخانە كارى پىزىشكىي كردووه. شارەزايان باسى
ئەو دەكەن كە دواى لە سىيدارەدانى براكەتى، عەقلى خۇى لە دەست داوه شىت بۇوه (ناجى قوتلای،
سەرچاوهى پېشىوو، ل. ۲۸۹).

لە لايەكى تەھو، بەگوئىرەت ئەو زانىاريانەتى كە "ۋەپسىي هيپال" برازاي هىنناونىتەتەو، زىيا لە سالى
1968 يان 1969 دا كۆچى دوايىي كردووه. بەگوئىرەت ئەو شتاتەش كە زنار سلۇپى باسى كردوون،
زىيا سالى 1912 بەشدارىي لە كۆبۈونەوە كانى جەمعىيەتى هىقىي قوتابياندا كردووه لە ئەستەنبۇول
(زنار سلۇپى، سەرچاوهى پېشىوو، ل. 36-37).

^{۱۶} زنار سلۇپى، س. پ، ل. 28.

و هکوو کاتیبی عموومی هیقى ته‌لبه جه‌معییه‌تی له و تاریکدا له و کونگره‌یدا پهخنه‌ی له‌وه گرتیبوو که بۆچى سه‌رکرده و پیاوه گه‌وره‌کانی کورد زور گرنگی به کیشە نه‌ته‌وه‌ییه‌کان نادهن. که‌مال فه‌وزی به‌گیش له و تاریکی دوورودریزدا پهخنه‌ی توندی له پیاوه گه‌وره‌کانی کورد گرتیووه و پشتگیری له قسە‌کانی مه‌مدووح سه‌لیم به‌گ کردووه. زیا و هبی به‌گیش هر له و کونگره‌یدا (مه‌مو زین) که‌ی "ئه‌حەمەدی خانی" ی خویندوه‌تەوه که په‌سنی کوردانی داوه. له‌بهرامبەر ئە‌مەشدا، فه‌وزی به‌گ له و تاریکدا پهخنه‌کانی مه‌مدووح سه‌لیم به‌گی پەت کردوه‌تەوه و تووییه‌تی پیویسته گه‌نجه‌کان خۆ له کاری گه‌وره‌پیاوان هەلنە‌قورتیئن و به دەرسە‌کانی خویانه‌وه خەریک بن. هەروه‌ها و تووییه: قەسیدەی مەمو زینه‌که‌ی ئە‌حەمەدی خانی که لە‌لایەن زیا و هبی به‌وه خوینراوه‌تەوه، واتای بانگکردنی کورده‌کان بۆ سه‌ربه‌خویی دەگەیەنی^{۱۷}).

هیقى ته‌لبه جه‌معییه‌تی سالى ۱۹۱۳ گۆڤارى "پۆژى کورد" و "یه‌کبۇن" و له سالى ۱۹۱۴-۱۹۱۳ دا گۆڤارى "مەتاوی کورد" ی دەركردووه. زنار سلۆپى لە بۇونکەردنە‌ویه‌کدا دەربارەی "پۆژى کورد"، باسى کە‌مال فه‌وزیشى کردووه، ((هیقى هەستە نەتە‌وه‌ییه‌کانی کوردى زیندۇو دەكىرده‌وه داواي ئە‌وهى دەكىردى كە کار بۇ پەرەپىددانى كەلتۈرى كورد بىرى. سالى ۱۹۱۳ گۆڤارى "پۆژى کورد" ی دەركىردى كە عەبدولكەریم بە‌گى سلیمانىيی بە‌پیوه‌بەری بە‌پېرسى بۇو. ئەو گۆڤارە ناوه‌کەشى کوردى بۇو و بە‌شى کوردى و بە‌شى تۈركىشى ھەبۇو كەسانى وەك ئىسماعىل حەقى بە‌گ (پروفېسسورى دارولفنونونى حقوقى ئەساسىيە) و د. عەبدوللە

^{۱۷} زنار سلۆپى، ھ. س. پ، ل. ۳۶-۳۷.

جه ودهت بهگی خاوه‌نی ئیمتيازى گوچارى "ئيچيهداد"، مەمدۇوح سەلیم
بهگى وانلى، مەصلۇوبى بتلىسى (لهسىدارەدراوى بتلىسى) يۈوسف زىيا
بهگ، مەصلۇوب (لهسىدارەدراو) كەمال فەوزى بهگ و چەندىن گەنجى دىكە
لەو بەشەدا بابەتىيان دەننوسى)^{١٨}.

((كەمال فەوزى يەكىك لەو گەنچە ولاتپارىزۇ خويىن گەرمانە بۇو كە نەته‌وهى
كورد بە دەگەمنەن پېيان دەگەيەنى. خەلکى هيزانەو لە شارى بتلىس لە
بنەمالەيەكى ناوداردا لەدایك و گەورە بۇوە. مەكتەبى حەربىيە تەواو
كردووه و بۆتە ئەفسەر (زابت). كەسيكى خاوهن قەلەم بۇو، لە گوچارەكانى
"ژىن" و "بۆزى كورد"دا بە بايته گەرم و گۇرەكانى خۆيەوە دەبۇوه
نىشانىدەرى ھەست و ئارەزوھ نەته‌وهىيەكانى كورد)).^{١٩} ئەم پۇونكىرىنىدەوهى
لە كتىبى (حەركەتى خەلکى قۆچگىرى) شدا ھەيە؛

((لە بەشى توركىي گوچارى "بۆزى كورد"دا كەسانى وەك ئىسماعىل حەقى
بهگ (پروفېيسورى دارولفنونى حقوقى ئەساسىيە) و د. عەبدوللە جەودەت
بەگى خاوه‌نی ئیمتيازى گوچارى "ئيچيهداد" و مەمدۇوح سەلیم بهگى وانلى و
يووسف زىيا بهگ و كەمال فەوزى...)).^{٢٠}

بەلام لە سى زمارەي يەكەمى "بۆزى كورد"دا چاوم بە ناوى كەمال
فەوزى نەكەوتۇوه. لەو سى زمارەيەدا كە من سەيرم كردوون، لەو كەسانەي
كە زنار سلۇپى باسى كردوون، تەنبا ناوى سولەيمانىيەلى عەبدولكەرىم
(Zimmerman: 1، 2، 3) بابان زادە ئىسماعىل حەقى (Zimmerman: 2، 3) و عەبدوللە

^{١٨} زنار سلۇپى، ھ. س. پ، ل. ٣٤.

^{١٩} زنار سلۇپى، ھ. س. پ، ل. ٩٩.

^{٢٠} رەنگە ئەم زانىارىيە لە زنار سلۇپى وەرگىرابى، بېوانە: جوولانەوهى خەلکى قۆچگىرى، چاپ و
پەخشى كۆمال، ئەنقرە، ١٩٧٦، ل. ٣٤.

جهودت (ژماره: ۱، ۲) هئیه. جیی و بیرهینانه و شه که ته‌نیا ۴ ژماره له و گوچاره ده‌چووه. م. شوکری هانی ئوغلوو پیی و ایه بابه‌تیک به‌ناوی "ناره‌زایی يه توندە ئەتنییه کان" و که که‌سییک به‌ناوی کورتكراوی (H. K. H.) و که‌هو له ژماره‌ی سییه‌می گوچاری "هەتاوی کورد" دا ۲۹۵ کانوونی يه‌که‌می ۳۲۹ (۱۹۱۴/۱۱/۱) بلاو کراوه‌تەو، هى [H] هیزان زاده (K) که‌مال] ياخود که‌مال فه‌وزی يه.^{۲۱}

بەلام دواي لیکۆلینه‌و له کتیب و شیعره‌کانی که‌مال فه‌وزی، زەحمه‌تە بلىّین که‌مال فه‌وزی ئە سالانه له پیکخراویکی کورديدا کاري کردووه، ياخود وتاری له گوچاره‌کانی ئە سەردەمەدا بلاو کردوه‌تەو، تەنانەت ئەستەم بگوتري ئە سەردەمە ھۆشیارییکی نەتەوه‌بیشی ھەبوبه، چونکه ئوسالانه و بگره ساله‌کانی دواي ئەوهش خاوهن بیيو بۆچوونیکی زور جیاوازتر بوبوه له شیعرو کتیب‌کانی ئە سەردەمەیدا ته‌نیا يه‌کجاریش باسى کورد ياخود کوردستانی نەکردووه. بەپای من، که‌مال فه‌وزی دواي يه‌که‌م جه‌نگی جیهانی و دواي شەپری موئندروس (موتاره‌که)، يانی له دواي سالى ۱۹۱۸ و، که‌سايەتییه‌کی سیاسیی پەيدا کردووه و بەشیویه‌کی چالاک له پیکخراوه کورديه‌کاندا جیگای گرتووه و له پۆزنانمە و گوچاره کورديه‌کاندا بابه‌تى نووسیووه. دیاره تا کاتى يه‌که‌م جه‌نگی جیهانی له تەمه‌نى مندالییه‌و پۆیشتەوته ناو مەكتەبە‌کانی حەربییه و لەزىز کاریگەربى ئايديولوژىي عوسمانیچىتى و تورکايەتى - ئىسلامىي ئىدارەتیتىخادو تەرهقى دا بوبوه. بۆ تىكەيىشتن له بۆچوونەکان و زانىنى ورده‌کارىه‌کانى تەمه‌نى گەنجىتىي که‌مال فه‌وزی، لیکۆلینه‌و له دوو کتىب‌کەمی ئە و که‌سايەتیي سیاسییه‌کی کورد سوودىيکی زورى هەيي.

^{۲۱} د. م. شوکری هانی ئوغلوو، قۇناغى عبدوللا جەودەت وەك بىرمەندىيکى سیاسى، بلاوکردنەوە ئوچىال، ئەستەنبول، ۱۹۸۱، ل ۲۱۸.

۲. کتیبه‌کانی که مال فهوزی

مه‌مدووح سه‌لیم و زنار سلوقی ته‌ئکید ده‌کنه‌وه له‌سهر ئه‌وهی که که‌مال
فه‌وزی خاوه‌نى قله‌میکی به‌هیزۇ توانا بووه‌وه له‌و پووه‌شەوه تاریفیکى
زۆريان کردووه.^{۲۲}

دوو کتیبی شیعری "که‌مال فه‌وزی" مان له‌بهر ده‌ستدایه که ناوه‌کانیان
بهم جوّرن:

ئ- دەنگیک لە سوپاوه (ئوردوودەن بىرسەس)، چاپخانەی قادر،
ئەستەنبۇول، ۱۳۲۲ (۱۹۱۷)، ۳۲ لاپەپ.

ب- گوله‌کانی ئازار (ئەلم چىچەكلىرى)، چاپخانەی نەجمى ئىستىقبال،
ئەستەنبۇول، ۱۳۲۵ (۱۹۱۹)، ۹۶ لاپەپ.

جىي ئاماژەپېكىردنە کە ئەو چاپخانەی نەجمى ئىستىقبالەي وا لىرە
باسى كرا، هي كوردىكى ولاپارىزى "حەمزەي موڭسى" ناو بوبە كە له‌نىو
بزاقى نەتەوهىيى كورددادا بولىكى چالاکى هەبوبە. له‌سەر بەرگى كتىبى ئەلم
چىچەكلىرى باسى كتىبىكى دىكەي كە‌مال فه‌وزى بە ناونىشانى "خەلات بۇ
سوپاي قارەمان" وە كراوه. سەرچاوه‌كان باسى ئەوه دەكەن کە ئەو كتىبەي
كە‌مال فه‌وزى نامىلکەيەكە بەشىوھى پەخشان نووسراوه و دەردەكەۋى
ئەو نامىلکەيەكە بەرھەمى كە‌مال فه‌وزى بوبىي كە له‌چاپ دراوه.
ھەروەها لە نووسىنەكانى سەر بەرگى كتىبى "ئەلم چىچەكلىرى" دا ئەوه
دەردەكەۋى كە سالى ۱۹۱۹ كە‌مال فه‌وزى دوو كتىبى دىكەشى ئاماذهى

چاپ بوبون كە ئەمانەن:

۱- خۆشەويىستىبىكى نەمر (شىعىرى تۈركى)،

۲- ولاٽى بەفراوى (كۆمەلە شىعىرىكە بەپىي كىيىشى عورووز نووسراوه).

^{۲۲} مه‌مدووح سه‌لیم بەگ، "هاوار! ئىمداد، گۆقارى "زىن"، زمارە "زنار سلوقى، س. پ، ل. ۹۹.

دیاره هیچ زانیارییه کمان له بهره دستدا نبیه ئوه بسەلمىننى كە ئەو دوو
كتىيە لەچاپ دراون يان نا، بەلام وەکوو ئاشكرايە چوار كتىيە لە كتىيە كانى
كەمال فەوزى كتىيە شىعىن.

ئەنگىك لە سوپاوه

ئەم كتىيە قەوارەيەكى بچووكى ھەيە و بەگشتى دوانزە مەنزۇومە
(ھەلبەست) ئى تىدایە، كە شوين و كاتى نووسىنیان لە خوار ھەموو يانە وە
دیاري كراون:

- ١- لەزىر ئالادا (بايراق ئالقندى) - كانۇونى يەكەمى ١٣٢٩ (١٩١٣)
- ٢- سوپاى عوسمانى (عوسمانلى ئوردووسو) - تشرىنى يەكەمى ١٣٣٠ (١٩١٤)
- ٣- دەنگى گىيانبەختكەر (غازىنن سەداسى) - كانۇونى يەكەمى ١٣٣٠ (١٩١٤)
- ٤- بۆ ئەو نىشتمانە و دەگىرى (ئاغلايان يوردا) - ٤ ئى كانۇونى يەكەمى ١٣٣١ (١٩١٦)
- ٥- دواين ليىدان (سۆن داربە) - ٢٧ ئى حوزهيرانى ١٣٢٢ (١٩١٦)
- ٦- بەرامبەر بە وىنە داغستانلى فازل پاشا - ٢٦ ئى تشرىنى يەكەمى ١٣٢٢ (١٩١٦)
- ٧- لە پىڭاكانى يانىدا^{٣٣} - ١٨ ئى كانۇونى يەكەمى ١٣٢٨ (١٩١٢)
- ٨- يانىيا - ٢٨ ئى كانۇونى يەكەمى ١٣٢٨ (١٩١٢).
- ٩- دواعى گىيانبەختكەر - ٢٨ ئى كانۇونى يەكەمى ١٣٣٣ (١٩١٨)
- ١٠- خەونى سەركەوتىن - ٨ ئى شوباتى ١٣٣٠ (١٩١٥)

^{٣٣} جىڭايەكە لە يۈنائىستانى ئەمپۇ.

۱۱- ناله تالیک بەر لە بەھار- شوباتى (۱۹۱۴) ۱۳۲۹.

۱۲- بۆ مەندازنى شەھیدان- ۲۳ مارتى ۱۳۲۹ (۱۹۱۷).

زۆربەي ھەلبەستە کانى ناوئەم كتىبە لە سەر كىشى ھىجاو
ھەندىيەكىشيان وەك دوعاى گىابانە خىتكەر بە وەزنىيکى ئازاد نۇوسرابون. ئەم
شىعرانە لە نىوان سالە کانى ۱۹۱۸-۱۹۱۲دا، يانى لە سەردەمى شەپە کانى
بالقان و يەكەم جەنگى جىهانىدا نۇوسرابون. پىيوىستە باس لە وەش بىرى كە
شىعرە کانى كەمال فەوزى لەم كتىبە و لە كتىبى (ئەلەم چىچكەلەرى) دا لە
پۇوى ئەددەبىيە و زۆر سەركەتوو نىن. بەلام ئەم شىعرانە تەنانەت ئەگەر
لا سايىكىردىنە و يەكى شاعيرە تۈركە کانى سەردەمى خۆيىشيان بى، وەك وو
سەرچاوه يەكى گىرنگ زانىارىي بە سوودمان دەربارە زىيان و حائىتى
دەروونى و قۇناغى گەنجىتىي كەمال فەوزى پى دەدەن.

لە شىعرە کانى ناو كتىبى (ئەلەم چىچكەلەرى) دا و دەردەكەۋى ناوبىراو
تا سالى ۱۹۱۲ لە مەكتەبە کانى ھەربىيە عوسمانىدا پەروەردە كراوه و وەك
يەنى چەرىيەك [سەربازى تايىھتى سەردەمى عوسمانىيە كان] فيرى ئەوه
كراوه خەلکە كەى خۆى لە ياد بەرى و لە كەلتۈرۈ داب و نەرىتە كەى دوور
بکەويتە وە نامۇ بى. مروۋ كاتى ئەو شىعرانە دەخوينىتە وە، وە هەست
دەكەت يەكىك لە شىعرە کانى نەتە وە پەرسىتە تۈركە کان دەخوينىتە وە كە
زۆرجار بە وشەي وەك "ساكارىيا"، "سەربازە کانى ئالىتاي"، "فاتىح"، "ئاتا
(باوک)"، "ئالاى را زىنراو بې مانگۇ ئەسىتىرە" و ... دەست پى دەكەن،
زىاترىشيان ناوا پەزىكى ئە توپىان نىيە و تەنپىلايەنى حەما سەتە كەيان
بەھىزە سوودىيەكى و نابەخشىن.

شىعرە کانى كەمال فەوزى كە بە كارىگەريي سىستەمى پەروەردەي
عەسکەريي تۈرك نۇوسرابون، نمۇونەي وەك "خويىنى ئارتۇغۇل"، "كوبى

تورک" ، "ئوغوز خان" ، "خۆرى مەھمەد" ئى تىّدا بەرچاو دەكەون، كە بەشىّوهىكى ئاشكرا دەرىدىخەن كارتىّكراوى ئايىدولۇشى كۆمەلەي ئىتىحادو تەرقى بۇوە. لېرەدا چەند بېرىگەيەكى يەكەم ھەلبەستى ئە و كتىبە دەھىنەمەوە (خالبەندىيەكانم بەگۈيرەتى دەقى كتىبەكە داناواھ).

لە ئېئىر ئاللا دا

ئەم ئاللا يە وەك مانگ پۇوناكە و پەنگەكەشى وەك سوورايىيى سپىيەدەيە؛
ئەوەي وَا بەسەرىيە وە دەشەكىتەوە، خويىنى ئار توغرولە!
دەلىي فريشتەيەكى بالدارە لەسەر بورجىكى بەرز پى دەكەنلى
ئاللاي گەورە و پېيۇز، نىشانەي ھەبۇون و شان و شىكۆي و لاتى
خوشەويىستە!

كۆپى توركم، قەت پۇوى خۆم لەم ئاللا يە وەرناكىيىرم؛
كىينە و نەفرەتى بروووسكە ئاساي ئوغوز خان لە دىلمدايە؛
دەيىنى مەھمەد وەك خۆر وايەو لە وىزدانى مەندايە؛
پۇلەيەكى بەھىممەت و پۇوسىپىي نىشتمانەكەمەم!
ھەموو كات پىزىسى ئاگرى كىينە و نەفرەتى بلاودەكەمەوە؛
بەيانى بە چاوى خۆت ئاگىرو دووكەل و بارووت و خويىن لە دەشت و
مەيدان و كويىستانەكانى دوزىمندا دەبىنى، تىكەل دەبن
ھىممەت دەكەم بۆ ئەوەي تۆ لەناو بەرم، باشتىر وايە بىروا بەمە بىكەي،
ئەي مۆسکوقق.

كانۇونى يەكەمى (1913) 1229

لە شىعرەكانى كەمال فەزىيە و ئەو دەردەكەۋى كە دىدگاي
توركچىتى (نەتەوەپەرسىتىي تورك) - ئىسلامى لەلايەن كۆمەلەي ئىتىحادو

تەرەقىيەوە لەنیو گەنجاندا بەشىوھىكى بەرفراوان بلاو كراوهەتەوە و لە مىشكى ئەفسەره كانى سوپاشدا خەيالى دامەززاندى دەسەلاتىكى بەرفراوانى دروست كردووە، لەزىز چىڭى توركەكاندا بى.

ئەو سالانە، سالانى شەپ بۇون و كەمال فەوزىش بەتەواوەتى كەوتەتە بەر كارىگەرىي ئەو چەمكە "توركچى - ئىسلامى" يە كە ئايىدۇلۇزىيى كۆمەلەي ئىتىحادو تەرەقى بۇو؛ مىشكى پېرى بۇوە لە خەيالى جەنگ و سەركەوتىن و داگىركىردن بەناوى توركانى عوسمانىيەوە. گومانىش لەۋەدا نىيە كە مروۋە لە قوتابخانە كانى كۆمەلەي ئىتىحادو تەرەقى دا لەم شتانە زياتر فيرى هىچ شتىكى دىكە نابى:

((... سەرتاسەرى قەفقاسيا با پېرىنى لە خويىن!
ئەگەر لە بەردەمتدا كىرنۇش بەرى و ترسىشتلىي نەما
تەنانەت ئەگەر لە تۆش بىپارىتەوە، دىسان گۈيى لى مەگەر
لىي بىدو لەناوى بەرە، با نابووت بى)).

(ئەمە بېرىگەيەك بۇو لە ھەلبەستى دواين لىدان
"لىدان و زەبرى كۆتايى")

((... فەلسەفەي ئەم سەردەمە كارى خويىنا وييە
دەستى ئاسن دەتوانى پىنج كىشىھەرت بۇ بىگۈرى.
بېرى كەوە ئەي تورك با تەنگ بە دۈرۈن ھەلبەنин،
ولاتەكەي بچۈلەنە بىكەينەوە
با گۈلستانە كانىيان بىنە مەزارستان و نابووت بىن))

(لە ھەلبەستى دەنگى گىيانبەختكەر)

((گهوره ده بین و فیئری ئه و ده بین به شمشیره کانی ده ستمانه وه
هیش بکهین...))

(له هه لبه ستی بو مندالانی شه هیدان)

((... پیویسته سوپای هق شاری په ترسبورگ بگرى
پیویسته ئیسلامه تىيەك له ئاسیادا بمىنیتە و
پیویسته ناعەدالەتى و گلە و گازنە نەمین
پیویسته مرۆقا يەتى پىگاي پاست بگرىتە به))

(له هه لبه ستی دوعای گيانبه ختكەر)

به پىچەوانە ئەوانە ئەمال فەوزى باسى كردوون، سوپای
عوسمانى لە شەپرى بەلقاندا شىكتى هىنى، بەلام لەو شەپەدا كە شەپىكى
ناھەق بۇوه، ژمارەيەكى زۆرى خەلکى بىت تاوان كۈزۈاون و ژمارەيەكىش لە
گۈندو شارەكان وىران بۇون و كاول كراون. لە لاپەپەكانى تردا باسى ئەوه
دەكەين كە كەمال فەوزى دواتر نەفرەتىيەكى زۆرى بەرامبەر بە تەمنەنى
گەنجىتىي خۆى هەبوه، لەبەر ئەوهى ئەو جۆرە بىركىرنە وەيەتىدا هەبوه
كەوا نمۇونە كانىيماڭ لە سەرەوە بو ھىنانەوە.

لايەنە خراپەكانى شەپىش لە شىعەرەكانى كەمال فەوزىدا بەشىۋەيەكى
ئاشكرا كارىگەرييان رەچاو كراوه:

((... لە رۇمەلەيە و دەنكى بايەقوش دىت...))

(له هه لبە ستی ئالەنالىك بەر لە بەهار)

((... بە تەنبا زۆر گەپاوم ...))

زۇرتەرمى مەلۇولۇم بىنیيە كە پۇوت بۇون و زيانيان پىگەيشتىبوو

لهو جيگايانهدا دهنگي بعونه ورهكان مردبوو
هه ميشه پر بwoo له تهرمي خوييما وي شه هيدان و دهنگي گريان))
(له هه لبستي خهونى سه ركه وتن)

به له به رچا و گرتني جوري پروره رده و فيركدنى چەمكى نه زاد په رستي و
شوقينيتى له قوتا بخانه كانى ئەمپۇرى توركىيادا، تىيگە يشتىن له كاريگەربىي
چەمكە نه زاد په رسته كانى كۆمەلە ئىتىحادو تەرەقىش لە سەر گەنجىكى
وەك كەمال فەوزى زۇر ئاسان دەبى. شاييانى ئامازەپېكىرنە كە سوباي
عوسمانى بەشىكى تايىبەتى هەبۇھ بە ناوى "يەنى چەرى" يەوه كە
سەربازەكانى لە پېكھاتە جياوازەكانى ناو ولاتى عوسمانى بعونو
ھەمووشيان فيرى ئەوه كراون خزمەتى حکومەتى عوسمانى بکەن.
بەلام نەته وەكانى زىير دەسەلاتى عوسمانى لە بەلقانەكان و لاتانى
خۆيانيان بىزگار كردو ئەفسانەي داگىر كەرى و فەتحى عوسمانىيەكانيان تىك
شكاند. كەمال فەوزى شىعرىيکى كۆنلى ھەيە بە ناوى "پېكاكانى يانيا" وە،
لەو شىعرەوە ئەوه دەردەكەۋى كە كەمال فەوزى ئاكاي لە راستىي
پۈرۈدا وەكانى دەرورى بەرى نەبۇھ بە پۇھى "مەممەد چىك" (ياخود
سەربازىكى توركەوە) كە لە پېكاكاي پاراستىنى ولاتەكەيدا جەنكى كردووھ،
ئەو شىعرەي نووسىيە" كاتىكىش بە فيشەكى خەلکى بەلقان بىرىندار بۇوھ،
هاوارى كردووھ: ((ئائى دايىكە گيان! ئايىشە)) و وەك مندالىك داۋىيەتە گريان.

پېكاكانى يانيا

لە سەر پېكاكى خوييما وي كە وتبۇومە ناو خەيال؛
بەرھو هەندىلەك چىاي سەرسەوز دەپۇيىشتىم كە زۇر دوور بۇون
شەو بۇو، مانگ ديار نەما بۇو،

ههوريكى زور هه مooo دهشتىكى داگرتبوو
 ئه و جيڭاياني كه هه تيو كه وتبون،
 حاله تىكى سەيريان بەسەردا هاتبۇو!
 دەستىكى رەش لە ئاسمانى كانه و تارىكا يىي داباراند؛
 بايەك هەلى كردىبوو، پۇومەتى هه تىيوه كى نەوازش دەكرد؛
 لە بانە كانه و ھەست بە هەزاران دەردى جودايى دەكرا،
 دارستانەكان پې بۇون لە ئازار، خەم و مەينەت ناسوکانى داگرتبوو!
 سېيەرە سەوزەكانى ھەمۇلايەك دىيار نەمان، كۈزانە و
 بىھۇشى ھەمۇ ئاسمانى داگرت و چاوه كان بىرىقەيان دايە و
 كاكىشانەكان سەرتاسەرى ئاسمايان داگرت
 منىش گەشتىاريکى سەيرى ئەم شەوه ئەستىرەدارە بۇوم
 بىخېر لە ھەمۇشتىك كە وتبۇومە ناو خەونى رەشى تەمەنە و
 پىيم دەكىد، دەنگىكىم بىست، لە دارستانە و دەھات
 سەيرىم كرد ھەلۇيەك كە وتوھتە سەر زھوى!
 نالەنالەكانى جەرگى دەسووتانىم؛
 مەخابن، سەد مەخابن كەس نەبۇو دەنگى هاوارە كەي بىيىتى!
 كى خويىنى ئەم "محەممەد چىكە" (سەربان) بىچارەيە پەشتىبوو؛
 ئەم كەوتىنە شايىستە شان وشكۈى ئەو پىنگە نەبۇو!
 زۆرجار بىريندار بۇوه... فېيشەكى دۆستىكى خاين،
 كە وتبۇو له سەر زھوى، دەپىنالاند، ئۇرۇز دوا پۇزى بۇو!
 چەكەكەيم ھەلگرت و وتم ھەستە پۇلە، ھەستە،
 هاپپىكانت پۇيىشتن، نابى تۇ دوا بىھۇي و پاوهستى؛
 وتم: ھەولى ئەوه بده خوت پزگار بىھى لەم ولاته قەھچە و بىۋەفایە.

وتم، که سی قاره‌مان له پژوهیکی پهشی ودهادا ههناسهی سارد
ههـلـنـاـکـیـشـنـ!

چاوه‌کانی کورزانه‌وه، پهش بعون و تاریکاییان داهات
وتنی دایکم له کوئییه؟ دایکه گیان، عایشه؛
له دوا ههناسه‌شیدا قیراندی و وتنی عایشه!

(یانیا- ۱۸ کانونی یه‌که‌می ۱۳۲۸ (۱۹۱۲))

ههـروـهـکـ لـهـ دـیـپـهـکـانـیـ دـاهـاـتـوـودـاـ باـسـیـ دـهـکـهـینـ،ـ خـودـیـ کـهـمـالـ فـهـوـزـیـشـ
لـهـ یـانـیـاـ بـرـیـنـدـارـ بـوـوهـ،ـ لـهـ بـهـرـئـهـوـ قـاـچـیـ سـهـقـهـتـ بـوـوهـ.ـ بـهـگـوـیـرـهـیـ پـوـژـوـ
شـوـیـنـیـ نـوـوـسـیـنـیـ ئـهـمـ شـیـعـرـوـ هـلـبـهـسـتـانـیـ کـهـ لـهـ خـوارـهـوـ باـسـیـانـ دـهـکـهـینـ،ـ
ئـهـوـهـمـانـ بـوـ دـهـرـدـهـکـهـوـیـ کـهـمـالـ فـهـوـزـیـ مـاوـهـیـکـیـ درـیـزـلـهـ یـانـیـاـوـ سـهـلـانـیـکـ
مـاوـهـتـهـوـهـ.ـ بـهـگـوـیـرـهـیـ نـوـوـسـیـنـهـکـانـیـ خـودـیـ کـهـمـالـ فـهـوـزـیـ،ـ نـاـوـبـرـاـوـ سـاـلـانـیـ
۱۹۱۰-۱۹۱۱ لـهـ ئـهـسـتـهـنـبـوـولـ،ـ پـانـگـالـتـیـ - مـهـکـتـهـبـیـ حـربـیـیـهـ بـوـوهـ سـالـانـیـ
۱۹۱۱ چـوـوـهـتـهـ بـتـلـیـسـ وـ تـرـابـزـوـنـیـشـ،ـ سـاـلـانـیـ ۱۹۱۴-۱۹۱۲ لـهـ یـانـیـاـوـ
سـهـلـانـیـکـ،ـ سـالـانـیـ ۱۹۱۵ لـهـ تـهـکـفـورـدـاـغـ ئـهـسـتـهـنـبـوـولـ بـوـوهـ.^{۲۴}

بـ- ئـهـلـمـ چـیـچـهـکـلـهـرـیـ
ئـهـمـ کـتـیـبـهـ،ـ جـگـهـ لـهـ پـیـشـهـکـیـکـهـ،ـ ۳۹ـ هـلـبـهـسـتـیـ تـیـدـایـهـ،ـ لـهـخـوارـ
هـمـوـوـیـانـهـوـ شـوـیـنـوـ کـاتـیـ نـوـوـسـیـنـیـانـ دـیـارـیـ کـراـونـ.

- ۱- هـومـایـ خـمـ - تـهـمـوـوزـیـ ۱۳۳۰ (۱۹۱۴)
- ۲- گـلـهـیـیـ لـاـوـانـ - ئـابـیـ ۱۳۲۱ (۱۹۱۵)
- ۳- پـوـژـانـیـ مـنـدـالـیـ - حـوـزـهـیـرـانـیـ ۱۳۲۸ (۱۹۱۲) - سـهـلـانـیـکـ
- ۴- تـهـنـیـاـیـیـمـ - ئـابـیـ ۱۳۲۹ (۱۹۱۳)

^{۲۴} نـاوـیـ تـهـکـفـورـدـاـغـ ئـهـمـرـقـ گـرـبـاـرـهـ بـوـ تـهـکـیـرـدـاـغـ وـ شـارـیـکـیـ تـورـکـیـاـیـهـ.

- ۵- پاستی- حوزه‌یرانی ۱۳۲۱ (۱۹۱۵)
- ۶- فله‌سنه‌فه‌بازی نه خوشنانه- ئیلوولی ۱۳۲۰ (۱۹۱۴)
- ۷- مانه‌وهی حه‌سرهت- ئیلوولی ۱۳۲۰
- ۸- خه‌زان- ۱۳۲۷ (۱۹۱۲-۱۹۱۱)- ترابزون
- ۹- نیاز- ئیلوولی ۱۳۲۹ (۱۹۱۳)
- ۱۰- ته‌مه‌نی گریان- ته‌موزی ۱۳۲۹ (۱۹۱۲)
- ۱۱- تولو- ئیلوولی ۱۳۲۷ (۱۹۱۱)
- ۱۲- بینگول- مايسى ۱۳۲۹ (۱۹۱۳)
- ۱۳- غه‌زال- ۱۳۲۰ (۱۹۱۵-۱۹۱۴)
- ۱۴- شیعری عافیل- ۱۳۲۶ (۱۹۱۰-۱۹۱۱)- پانگالتی- مه‌كته‌بی حه‌ربییه
- ۱۵- یه‌لداي خوشنان- ۱۳۲۰ (۱۹۱۵-۱۹۱۴)
- ۱۶- پرسه‌نامه-
- ۱۷- سه‌عاتی نزیکبوونه‌وه- ای ئابی ۱۳۲۹ (۱۹۱۲)- یانیا
- ۱۸- پوشچک به‌له جودایی- ۱۳۲۰ (۱۹۱۵-۱۹۱۴)- ته‌کفورداغ
- ۱۹- خه‌یالی پیکگه‌یشتن- ۱۳۲۷ (۱۹۱۲-۱۹۱۱)- پانگالتی- مه‌كته‌بی
حه‌ربییه
- ۲۰- بوقوحی فزوولی- ئابی ۱۳۲۷ (۱۹۱۱)- بتلیس
- ۲۱- بوقوحی فزوولی- ئیلوولی ۱۳۲۷ (۱۹۱۱)- بتلیس
- ۲۲- بوقوحی فزوولی- تشرینی یه‌که‌می ۱۳۲۷ (۱۹۱۱)- بتلیس
- ۲۳- هومای هیجران- تشرینی یه‌که‌می ۱۳۲۹ (۱۹۱۳)
- ۲۴- له نه خوشنانه- ۲۰- شوباتی ۱۳۲۸ (۱۹۱۳)- یانیا
- ۲۵- له پیکاکانی دووریدا- ۱۳۲۱ (۱۹۱۶-۱۹۱۵)
- ۲۶- هومای ئاره‌زوو- تشرینی دووه‌می ۱۳۲۹ (۱۹۱۳)

- ۲۷- لمی دهربایا - ئابی ۱۳۲۷ (۱۹۱۱)
- ۲۸- قهیرانی پوچ - ۱۳۲۶ (۱۹۱۰-۱۹۱۱) - پانگالتنى - مەكتەبى حەربىيە
- ۲۹- نزىك مەبەرهە تا... - حوزەيرانى ۱۳۳۰ (۱۹۱۴)
- ۳۰- كۆتايىيى ماتەم - ۱۳۲۷ (۱۹۱۲-۱۹۱۱)
- ۳۱- بۆئەو ھەلبىزاردەيە - ۱۳۲۹ (۱۹۱۴-۱۹۱۳)
- ۳۲- بۆ تازە پېيگەيشتۇوييەك - ۱۳۲۶ (۱۹۱۰-۱۹۱۱) - پانگالتنى
- ۳۳- خواست و ھيوا - ۱۳۲۱ (۱۹۱۵-۱۹۱۶) - تەكفورداخ
- ۳۴- پرسەنامە - ۱۳۲۶ (۱۹۱۱-۱۹۱۰) - پانگالتنى - مەكتەبى حەربىيە
- ۳۵- بۆ دايكم - ۱۳۳۰ (۱۹۱۵-۱۹۱۴)
- ۳۶- بىرگە -
- ۳۷- بەيانىيەكانى مەرمەپە - مایسى ۱۳۲۱ (۱۹۱۵) - قومقاپى، ئەم شىعرە
پېشکەشى عەبدولحەق حاميد بەگ كراوه^{۲۰}
- ۳۸- شەوى پېركاكىيىشان - ۱۳۳۰ (۱۹۱۵-۱۹۱۴)
- ۳۹- لە كەنارى دهربایا - ئابى ۱۳۳۰ (۱۹۱۴) - تەكفورداخ
وا ديارە كەمال فەوزى شاعيرانى بەناوبانگى توركى وەك عەبدولحەق
حاميد (تارهان)، ئەحمدەد ھاشم، فايق عەلی^{۲۱} و توفيق فيكىرت كاريان
تى كردووھو بەشىك لە شىعرەكانى ئەوانەى لە ھەلبەستەكانى خۆيدا
بەكار ھىنناوه. بۆ خۆيىشى بەشىۋەيەكى راشكاوانە كە نمۇونەكەى لەنىيۇ
شاعيرانى كوردىدا زۇر كەمە، باسى كارىگەرىيى شاعيرانى دىكەى لەسەر
خۆى كردووھو لە شىعرەكانىدا دەردەكەويى كە حەيرانى عەبدولحەق
حاميد و ئەحمدەد ھاشم بۇوه.

^{۲۰} مەبەست عەبدولحەق حاميد تارهان، شاعيرى بەناوبانگى توركە (۱۹۳۷-۱۸۵۲).

^{۲۱} مەبەست فايق عەلی ديارىيەكىيە (۱۹۵۰-۱۸۷۶).

پیشکیه‌کهی کتیبی (ئەلم چىچەكلىرى) گۈزارشت لە ئازايەتى و
متمانە بە خۆبۇنى كەمال فەوزى دەكات و وەك بەلگەيەك بايەخى ھەيە.
دەقى پیشکیه‌کهی کتیبی ئەلم چىچەكلىرى بەمجۇرەيە:

[پیشکى]

ئەو كەسانەي كە دەيانەوى شوين دەستى ئەدىبىيەكى توانا لەم
شىعرانەدا بىۋەزىنەوە، بە ھەلەدا دەچن، چونكە ئەم شىعرانە ھى كەسىكىن كە
تەنیا ماوهى شەش حەوت سالە دەستى بە شىعر نۇوسىن كىردووھ (۱۹۱۲-
۱۹۱۳). ھەموو تازەكارىيەك سەرەتا ھەولى ئەو دەدات شىعرەكانى بە
خۆشەويىستەكانى بىشوبەيىنى. ھەندىك لە شاعيران، بەھۆى تايىبەتەندى و
ھىزى خەيالى خۇيانەوە، خۆلەزىر بارى كارىگەرىي كەسانى ترو شاعيرانى
دىكە دەردىكەن. كاتىكىش لە پىگای ئەم شىۋازە تايىبەتەي خۇيانەوە
كەسايەتىيەكىيان بەدەست ھىننا، لەخۇپانى دەبن. نازانم لەوە دەچى من ھەلە
بم، بەلام كەم كەس ھەيە لەمجۇرە حالەتانەدا لەخۇبايى نەبى.

ھېچ شاعيرىيەك ناتوانى لافى ئەوە لىبدات كە كارىگەرىي ئەو شتانەي وا
پىشتر خويىندۇونى، بەسەرييەوە نەماون. بۇ نەمۇونە، دەتوانى بىگۇتىرى
بەشىك لە نۇوسىنەكانى حامىد^{٢٧} ھاوشىيەنەكانى شىيخ غالىبىن^{٢٨}.
ھەرودەن نكۈلى لەوەش ناكىرى كە ئەگەر حامىد نەبوايە، شاعيرى پۇبابى
شىكتەش^{٢٩} پەيدا نەدەبۇو. فايق عەلى لە شىعرەكانىدا زمانە سادەكەي

^{٢٧} عبدولحق حامىدى شاعيرى بەناوبانگى تورك.

^{٢٨} شىيخ غالىب يەكىك لە شاعيرەكانى دەربارى عوسمانى بۇوه (۱۷۹۹-۱۷۵۷).

^{٢٩} پۇبابى شىكتە ناوى دىوانىكى شىعىرى تەوفيق فىكرەت (۱۸۷۶-۱۹۱۵) بەو لە سائى ۱۹۰۰ بىلە بۇوهتەوە.

فیکره‌ت^{۳۰} و خهیال‌هکانی حامیدی به کار هیناون، به‌لام له‌گه‌ل ئەمەشدا فایق
 (عەلی) له‌بەر شیوازی خهیال‌بازی بۆچوونه‌کانی خۆی تایبەتمەندییەکی زۆر
 جیاوازی هەبوه؛ له شیعره‌کانیدا چاومان به خهیال‌هکانی حامیدو زمانه
 ساده‌کەی فیکره‌تیش وەک خۆیان ناکەوی و تایبەتمەندیی خۆی به‌سەریاندا
 زاله... و شیوازیکی گەپۆکی هەیە و خهیال‌یکی تایبەتى بۆ هەروشەو
 پسته‌یەك داناوه... بەوردى شیعره‌کانی ئەحمدە‌هاشم بخویننەوە،
 فەرەنگییەکی سەیر له پۆحى ئەو شاعيره نەخووشەدا^{۳۱} دەبىن. به‌لام ئەحمدە
 هاشم شیوازو پېبازی هەرسى شاعيره‌کەی ترى بەجۆریک له شیعره‌کانیدا
 كۆكردوه‌تەوە، كە راسته‌و خۆ لە هيچيان ناچى و شتىكى تازەی داهیناوه. ئەم
 شاعيره كەسايەتىيەکى ناودارى بوارى ئەدەبیاتەكەمانەو دنیايدىكى تایبەتى
 هەيە. وەك له فەلسەفەدا هەيە، له ئەدەبیاتىشدا هەر شتىكى نۇئى شیوه‌يەكى
 دىكەي شتىكى ترە كە گۇرانكارىي بەسەردا هاتووە.
 گومان لە‌وەدا نىيە كە كارىگەريي ئەدەبى شاعيرانى دىكەو
 بلاوکردنەوەي ئەو بەرهەمانەي وا بەو كارىگەرييانو وە نووسراون، زەمینەي
 دروستبۇونى شتىكى بەسوودتر دەھىنەتىه ئاراوه و بەو جۆرە خزمەتى
 پىشىكەوتتى زانست دەكات. ئەمەش ھىۋاى ھەر كەسىكە كە له بوارى
 ئەدەبىدا كار دەكات.

نيازپاكىش لەمەوە دەردەكەوى. بە راي من، ئەگەر لاف لى بدرى كە
 بلاوکردنەوەي شتىك كەوا سەرەتا كارىگەريي نووسەرى ترى لەسەربى،
 كەموكۇپىيە و عەيىبىكى گەورەپە، شتىكى ھەلەيە و واتاي پەتكىردنەوەي
 ئەسلى و بنەماش دەگەيەنى. ئەوە ئاشكرايە كە ھىچ كەسىك لەخۆيەوە

^{۳۰} مەبەست تەوفيق فیکره‌تى شاعيرى بەناوبانگى تۈركە.

^{۳۱} وشەيەك لىزەدا نەخويندراوه‌تەوە.

نېبوهته شاعير. منيش به هيواي ئەوهى كە بىمە شاعير، دواي ئەو هەموو ئەزمۇونەي كە لە جەنگو كۆچكىرىنىدا ھەممە، چەند پارچە شىعرىيکى خۆم كە پىشتر نووسىبۈومن، كۆ كردوونەتەوهو بەنيازم بلاۋيان بىكمەوه. منالىي مروۋە چەندە ناشىريين بى، دىسان حەزى لى دەكرى. شىعريش كە زادەي سروشت و خۇوى مروۋە، زىاتر لە منالىيک (لەپۇوي مەعنەویيەوه) بايەخى بۇ مروۋە ھەيە. من ئەم شىعرانەي خۆم لەبەر ئەوه بلاۋ تاكەمەوه كە ھەر كەسىك حەزىيان لى بىكەت، بەلكۇو لەبەر ئەوهى كە خۆم حەزىيان لى دەكەم. باوھەم بەوهش ھەيە كە تەمەنلى ئەوانە لە سالەكانى تەمەنلى خۆم زىاتر دەبىي و بەو جۆرەش دلى خۆم دەدەمەوه. بەدبەخت ئەو كەسەيە كە بەرھەمەكانى لەگەل خۆيدا دەباتە گۇپەوه.

(كەمال فەوزى) K. F

(١٣٣٥ ١٩١٩)

ھەلبەستەكانى كەمال فەوزى لە كەتىيى (ئەلم چىچەكلەرى) دا زىاتر لەسەر كېشى هيجا يان عەرۇوز نووسراون. ھەندىيکى ئەمانەش بە فۇرمۇ ناوى ئەدەبىياتى دىوانى شىعرەوە نووسراون، كە نمۇونەكەشيان غەزەل و پرسەنامەيە. لە ھەلبەستى "بۇرۇحى فزوولى" دا زىاتر ويستۇويەتى لاسايىي شىيۆھ ئەدەبىياتى دىوانى شىعري بىكەتەوه.

((دەركەوى ئەي چاۋ غەزال، بە قورىانت ببایەم؛

لە ولاتى عەشق و خەمدا، میوانىيکى غەربىت ببایەم...))

لە ھەندىيک ھەلبەستى تىرىشىدا ھەر ئەم شىيوازەي بەكار ھىنناوه؛

((بالا بەرزەكەم چاۋەكانت مەست و مەلام دەكەن؛

زولفە سەرنج پاكيشەكەت، ھەمىشە بىئارامم دەكەت.

زۇرە بۇ غەمزەى نازت گىيانم بە فيدا بکەم؟

برووسکهی بىزانگه کانت ده بەسته و لام ددکات.))
له هەلبەستى پرسەنامەدا كە سالى ۱۳۲۶ (۱۹۱۰-۱۹۱۱) نووسىيويه، بە
ئاشكرا ئەوه دەردەكەۋى كە كارتىڭراوى عەبدولھق حامىددا بۇوه:

((تەمەنى گەنجىتىم وەكۈو سىيېرىك،
لە ئاسمانىيىكى پېر لە سىيېردا
لە زەمانىيىكدا كە ھەمووى بە خەم و حەسرەت تىپەرى،
ديار نەما؛ وشكى كرد سەرابى تەمەنم!
* * *

چەندە دلّم بىر لە خەيالى يار دەكتەوه،
لەعنەت لەم تەمەنە پېر لە گىريانە دەكەم!
بىگرى بەختە پەشەكەم، بىگرى ئىتىز؛
چاودەكەنەم چوونە ئىئۇ خاك و نىشتمانى خەوا!
مردن واتاي چىيە؟ ئايا گونجاوه بۇ ئەوه؟
* * *

داخو ھەناسە ھەلکىشان و ئاخ و داخ
بۇ تازە پىيگە يشتۇويەك گونجاوه؟))

كەمال فەوزى دوو دىپرى شىعىرىكى عەبدولھق حامىدى بەناوى
"ماكەر" دوه لە سەرەتتاي ئەم ھەلبەستەدا دانادە.
لە سەرەتتاي ھەلبەستىكىدا بەناوى "غەزەل" دوه دوو دىپرى شىعىرىكى
جەودەت پاشاي^{۳۲} دانادە. بە ھەمان شىيوه، شىعىرى شاعيرانى وەك
عەبدولھق حامىد، فزوولى، فايق عەلىي لە ھەلبەستەكائىدا بەكار ھىنادە.

^{۳۲} بەرپرسىيىكى حکومەتى تورك و كەسايەتتىيەكى مىشۇنۇوس و شاعير بۇوه (۱۸۹۵-۱۸۲۲).

یهکیک له هلهبهسته کانیی به یادی ئەحمدەد ھاشمەد نووسییو. ئەمە نیشانەی ئەودیه کە ئەو سەردهمە زیاتر کاریگەربى کام شاعیرى لەسەر بۇوه. جىپى ئاماژەپىيىكىدەنە كە ئەم هلهبەستانە لەنیوان سالەکانى ۱۹۱۰-۱۹۱۶دا، يانى كاتىك كەمال فەوزى لە تەمەنى گەنجىتىدا (۲۵-۱۹) بۇوه، نووسراون. پىيىشتە ئاماژەمان بەوه كردىبوو كە ناوبراو لەم تەمەنەدا لە مەكتەبى حەربىيە دەرسى خويىندووه دواترىش بەشدارىي شەپى كردووه. زیاتر كىيىشى هيچاۋ عەرووزى لە كتىبەكەيدا بەكار ھىناوه، بەلام لە هلهبەستە کانى تەمەنى گىريان، شىعىرى ئالىف و بەيانىيەكەنە مەپمەرەدا كىيىشى تايىبەتى بەكار نەھىناوه بەشىوھى ئازاد نووسىيۇنى. لە كتىبى (ئەلم چىچكەلەرى)دا كە هەستە کانى كەمال فەوزى زۆر ئاشكرا دىار دەبن، ئەم سەبۇلانە بەكار ھىنراون: عەشق، حەسرەتى دىدارى خۆشەویست، گلەو گازىنە لاوىكى خەفتىبار لە پۇزىنى تەمەن، حەسرەتى ئەو پۇزىنى تەمەنى مندالى كە تىپەپ بۇون لە كوردىستان، سروشت، ئازارى غەربىي، پەشىبىنى، تەننیاپى، زۆر بە دەگەمەنىش مەۋقايەتى و كىشەکانى كۆمەلگا. وەك بە ناوه کانىاندا دەردەكەۋى، بابەتى ئەم هلهبەستانەي كەمال فەوزى سەبارەت بە عەشقن:

۱- خەيالى پىيگەيىشن- ۲- بۇ ئەو پەوشىت بەرزە - ۳- بۇ تازە پىيگەيىشتۇويمەك ئەمانەي خوارەوەش بەشىكىن لەو هلهبەستانەي كە دەرىارەتى عەشق و حەسرەتى دىدارى يار نووسىيۇنى:

((... هەستە ئەي ئاسىكى خۆشەویست، ئۆزىك خوت پىشان بىد، جامىيکى شەرابم بىدەيە كە لە ولاتىيکى غەربىيدام. سەيرى فەوزى بىكە كە كات لەكەل تۆدا بەسەر دەباو ئىتىر هەستە. هەستەو ئەمۇرۇ ھاوارو نالەكەم بىگۈرە ئارەزوەكەم پىك بىنە.))

(له ههلبهستی خهزان)

((به یادی تو دل ماته‌م و خه‌مبار ده‌بئی

چاوم بهو جوانه که‌وت که شیوه‌ی له په‌ری ده‌چئ و نولفی
په‌ریشان...)

له‌نیو په‌ل و پوی داره‌کانه‌وه وهک مانگیک ده‌که‌وت، دیوه‌زمه‌کانی
خه‌میکی قوولی به رووناکیی خوی خنکاندن
تا بیانییه‌کی سهوز له به‌زمی ئه‌ودا بیدار بعوم و خوّم سه‌رقاّل کرد
له خه‌یالمدا به نازه‌وه ماچیکی کردم و له خه‌هستام!))
(له ههلبهستی خه‌یالی پیک‌گه‌یشن)

((... ئه‌گه‌ر پرووی خه‌ندانی تو ببینی، ئاخ! ئه‌ی فریشته
له به‌رام‌بهر عه‌شقی تو‌دا لال ده‌بئی و فیدات ده‌بئی

ئه‌ی جوان، ئه‌ی نازه‌نین، ئه‌ی حه‌زی خوش‌هه‌ویستییه‌کی خه‌ماوی
ئه‌ی پرشنگی بیانیان، پوژی بئی تو زیندانه بؤ من
هه‌موو بیانییه‌ک زمانی ره‌نجیندراوم وهک بولبولیک ده‌چریکینی؛
چاوه‌پری ده‌بم خه‌بهرت نایه‌ت، دلم ده‌ست به گریان ده‌کات
ئه‌ی پاشای باشه‌کان، من بعوم به په‌پووله‌ی خه‌می تو
ئه‌ی پاشای فریشته‌کان، ئه‌وهی بتیینی ده‌بیت‌هه دیلی تو.))
(ئه‌م ههلبهسته‌ی سه‌ردیپری نییه)

بنکه‌ی زین

((... که‌س له مالی غه‌ربیمدا پی‌ناکه‌نی
ئه‌م حه‌سره‌تله زوره‌م له نیشتمانه که‌مدا پی‌ده‌که‌نی!
هیشتا یادی ئه‌و زیندوو ماوه‌ته‌وه،
ئازارو خه‌میکی زور ده‌داته دلی لاوازا!

نائیزه‌ری، چون ئومىدۇ ھیوا بخەمە نیو مەزارەوە!))
(لە ھەلبەستى بۇ تازە پىگەيىشتوو يەك)

((چەندە خۆش بۇو خۆشەويىستم بەھارىكى تو

دەگەپاين پىكەوه، پىدىكەنин

نەمامەكان بە گول رازىنرا بۇونەوە

پىكەوه لە سېيىھەرياندا جووت و مەست و سەرخۇش بۇوين.

چەزانىيکى خيانەتكار كەوتە نیوانمان ... دور خراینه وە

گەلايەك دەكەۋىتە سەر زەۋىيەكى سىساو

لە مەزارەكەتەوە باى ھىجران ھەلدەكات و

دەگاتە دلى ماندوو كە هەر دەنالىنى! ...))

(لە ھەلبەستى خەزانى ماتەم)

كەمال فەوزى لەم ھەلبەستانەيدا زۇر گلەيى و گازنەدە لە تەمەنى
گەنجىتىي خۆى دەكات، كە زىاتر بە شەپۇ كۆچكىرىن تىپەپى كردووە. لەم
شىعرانەدا ھەوايەكى رەشىبىنى و خەمىكى ئازارىدەر زالىن، وەك خۆيىشى باسى
كردووە، سالانىكى "بىبەھار"، "سەرشىتى"، "مەترسىدار"ى تىپەپ
كردووە. ئەمانەى خوارەوهش چەند بەشىكەن لەو ھەلبەستانەى كە ئەم
باپەتانەى تىدان:

((...نا، ئەي شاعير ھەموو خەيالەكانت تىكشكاون؛
ئەمۇ ھەموو ئەو گولشەنانەى كە لە يادى تۈدا بۇون،
ژاكاون، تۆز دايگرتۇون؛
خوبىن رۈزاوەتە سەر خاكەكەت، ژيانىت بىبەھارە
رۇخت بە ئائۇمىدىيى ئەو گەنجىتىيە پېلە بەدبەختىيەتە داخدار بۇوە!

... ...

کۆتاپیه کەم لە بەر پىگاى پەلە وەر يىكى پەشى خەمدايە
نەگبەتى و نەھامەتى ھەميشە لە كەل مەدان
دەردىكى بى دەرمان كەوتۇھە ناو دلى بى چارەمە وە
چەندە ديمەنى مەترسىدارم بىنى لە زىيانى بى بەھار مدا!))
(لە ھەلبەستى سەعاتى نزىكبوونە وە)

((لە بەھار يىكى لىيۇ بەخەندەي گەنجىتىدا
ھىوا كانم تىكشكان؛
لە تەنيشت ئەو بەھار دا، لە ھەر سووچىكىدا،
ھەموو ھىلانەكانم تىك چۈون و ۋابووت بۇون!
ھەموو بەيانىيەك چاوهەروانى ھىوا يەكم دەكرد
دەمگوت ئىستا لە كازىوهى بەيانىيە وە دىار دەبى
دوا تەناكا و باى ساردى خەزان ھەلى كرد
شىوهنى خستە نىيۇ ھەموو گولەكان
لە كاتىكدا من لە بەھارى خۇمدا بە دواي پىكەنинدا دەگەرېم
دلى نەخۆشم بۇ بەھار دەگرى!))
(لە ھەلبەستى گلە و گازىنەي لowan)

شىعرەكانى كەمال فەوزى زىاترسەمبولى وەك گەلەيىكىدن لە بەختى
پەش، پەشىنى، ئازارى غەربىي، دوورى و تەنيايىي تىندا ھەن، لە سەررووى
ھەمووشىيانە وە لە ناواي كتىيە كە و بگرى كە (ئەلەم چىچكەلەرى) يە تا
سەردىرىز نۆربەي شىعرەكانى، گۈزارشىت لەم حالتە رۆحىيە كە مال
فەوزى دەكەن. ئەمانەش چەند نمۇونە يەكىن لە و بارەيە وە: (ھوماى خەم،
ھوماى دوورى "ھىجران"، ھوماى ئارەزوو، تەمەنى گريان، خەزانى ماتەم، لە
پىگاكانى جودايىدا، پۇزىك بەر لە جودايى، تەنيايىم).

دەتوانى ئەم شىعرانە كە مال فەوزى كە تەمەنی لاۋىتىيى خۆى لە
غەرېبى و نىيۇ شەپدا بىردوھە سەر، بە خەم و پەزازە كەسىك لە قەلەم بىرى
كە ئازارى زۇرە بەدواى كەسايەتىي خۆيدا دەگەپرى.

((... پۇژىپەر دەبى، پۇومەتم پىناكەنى،
ئاخ و داخ ھاپىيالە و دۆستى منه
نازانم چ پۇژىك بەخت بە پۇوى منه و پى دەكەنى! ...))

(لە ھەلبەستىيىكى بى سەردىپ)

((... پۇژىك دىت بەش و نسىبى خۆم بە دەست بىئىنم؛
سەيركە ئەمېق تۈوشى دەردى هيچران بۇوم،
كۆتا يە كەم ئازەزوھە كانى لاۋىتىيى منى سووتاند
پىيکەوه، لەگەل تۆدا دەگىريم))

(لە ھەلبەستى پۇژىك بەر لە جودايى)

((... دىسان كەس لە دەورو بەرم نىيە ...
تەنبا، نەخۆش، پەككە و تۇو و دىشكەواو...))

(لە ھەلبەستى پاستى)

جاروبار پەشىنىيە كە گەيشتۇھە ئەو ئاستەي كە تەنانەت بىرى لەوه
كردوھە خۆى لە كۆمەلگا بىزىتەوه و ھەولى ھەلبىزاردەن پىگاكانى ئەو
كارەشى داوه:

((ئەگەر ژيان ھەموو پۇژىك زىندى بۇونەوه و مىدىن بى،
با ئىتەر ھىوايە كى گرىنۈك لە ماتەمدا نەننېشىم؛
ھەموو پۇژىك ئازار دەكىيىشىم، نەفرەت لە كۆمەلگاكان دەكەم،
با ئىتەر ھەرا بىكم، نەجات بىنى لە دەستى مروق...))

(لە ھەلبەستى ھوماى خەم)

هەندىك لە هەلبەستەكانى كەمال فەوزى گۇزارشت لە سرۇشت دەكەن.
بۇ نمۇونە، لە هەلبەستەكانى خەزان، بىنگول، بەيانىيەكانى مەرمەپە، شەوى
دەريا، لە كەناردا، باسى سرۇشت دەكەت. سالى ۱۹۱۵ لە تەكفارداغ
ھەلبەستىكى بە ناوى (تەمەنى داخوازى) يەوه بۇ عەبدولحەق حامىد بەگ
نووسييە، شويىن دەستى تەسەوفى ئىسلامىي پىيوه دىارە.

ھەرچەندە كەميشن، بەلام كەمال فەوزى لە هەندىك شويىدا باسى كېشە
كۆمەلایەتىيەكانىش دەكەت، بۇ نمۇونە وەها دەلى:

((... دەخەوى، ھىشتا كۈژاھىيە پۆح مادىيەكانى دەوران
دەخەوى، ھىشتا مروۋە لەنیو شەوى وەھمدايە
ھاوارى ئايىندهى مروۋاھىيەتىي دىل و تىنۇو چۈنە؟
بەلىٰ مروۋە دەگرى و ماتەمەكانى دەداتە سەد سالەكان
ھەموو رۇزىكىش خەيالى ئەوه دەكەت كە بەرەو بورجى خۇشى
دەپرات.))

(لە هەلبەستى پاستى)

ئىستاش با سەيرى چەند هەلبەستىكى ترى كەمال فەوزى بکەين:
قەيرانى پۆح يەكىك لە سەرەتايىتىن هەلبەستەكانى و لە سالانى گەنجىتى و
مەكتەبى حەربىيەدا نووسييويەتى و پەنگدانەوهى حالەتى پۆحى ئەوه لەو
رۇزانەدا. كاتىك ئەم هەلبەستەنى نووسييە تەمەنى ۱۹-۱۸ سال بۇوه.

بنكەي ژىن
قەيرانى پۆح
تۆزىك پاوهستان لە زىانى دەرىيە دەرىيدا،
پۇزەكان بەدواى ئەشكەنجه يەكدا دەگەرىن،
ھەمووشى بۇ ئەو تەمەنەيە كە وەك شەۋىيەكى تارىكە،
لىٰ بېرسن بەردىوام باسى ئازار دەكەت.

* * *

له ژیانی په ککه و ته بی و په ریشاندا
هیچ ئاره زووییه کەم نابى بو سبەی شەو
باشترين نەغمە و به ئازارترین شیوه
باس له خەم و په ئاره خولیایە کى نە خوش دەکەن!
نە فرهەت له م تەمەنە پر له ماتەم و ئىش و ئازارە، نە فرهەت!

* * *

دلی فرهەخوانو تە ما عکارى مروۋە كە تىر نابى،
لە هەموو شتىكدا بەدواي چىرىڭى بى كۆتايدا دەگەرى؛
نازانى ھۇو سۆنگى ھەبۈون چىيە،
ھەموو ھیواكانى ھەبۈون نازانى،
يادى ئەو پۇزانى كە بە خوشى تىپەر بۈون
پەش دەبىيتووه لە ناو دەچى، كاتىك پۇزى دوايى كۆتاىي دىت!
لە گەل جواترىين خەيالى ئەودا

دەكە وىتە خوارەوە بەرەو زەھىيە كى هیچ و پۈوچ
دەبىي ھەر شاراوه بەمىننەتەوە، وانىيە ئەمەي هیچ و پۈوچ؟!
ئەوهى كە بەم ھیوايە دەخەلەتى زۇر نەزانە،
بىنەواى لە خەم بەدور بىھەستە

وەرە بەو پۈوداوانە دەوروبەرتەوە تاسىوودە بە!
وەرن ئەمەي فەقىرى چاۋ بەگريانى خەم خۇر
دايەپىرە، بىيەزىن و ھەتىو و ھەزارە كان“
ھەتىويىكى ئاوارە بو ئىيە دەنالىيىنى،
ئاخ ئەمەي داپىرە بىكەس و مەلۇولە كان!

ئاخ ئەی ئەو بیوهڙنانەی که هیواکانتان تیکشکاوه،
 ئەگەر ئەستیزهیەک له ئاسوکانتاندا پىناکەنی؛
 با من بگریم لهگەل ئیوهدا تاوهکو پورى حەشر؛
 با بىكەس بهردەوام بگریم!
 (پانگالىتى - مەكتەبى حەربىيە)
 (١٩٢٦-١٩١٠)

لەم شىعرەي خوارەوەيدا کە باسى مەرگ و بهردەوامىي کىنەو
 غەزەبى دنيا دەكات، وا دەردەكەۋى كەمال فەوزى بايەخى بە بابەتە
 فەلسەفيەكان داوه.

فەلسەفە بازىي نەخۆشانە

پىم وايە گەنجىتىيە مەلۇولەكەم له كەلوپەكاندا دەگرى،
 چونكە ئازارو گريان بەشى هەميشەيىيى منن.
 نازانم ئايىا ھەر لە ئەزەلەوە بەشى من حەسرەت بۇوه؟
 لەدایكبوون، زيان و دواترىش مەن، ئەمە چ كارىكە؟
 مادام فرمىسىك چارەنۇوسى ھەرتاكىكە،
 مادام هەموو دەنگىك دەنالىيىنى،
 ئەگەر ھەيە با هەموو ساتىكى ئەم بۇونەوەرە بىزى
 بەلام من پىم باشتە مرۇۋە ھەر لەدایك نەبى!
 هيوادارم تەنبا ئەوانەي وادەزىن خۆشىبەخت بن!
 لەدایكبوون و زايىنىش وەك تاوان پەتكراوهن.
 ھەر ئالەيەك و ھەزار جار گريان و ھەزار جار گريانىش ھەزار ئاخ،
 تا كەي بەدواي يەكدا دىن ئەي خوداي گەورە!
 بەس نىيە ئەم خەم و ماتەمەي کە لەزىز ئاسماڭ بىزمانەكاندا ھەن

با نه میئن ئەم ماتەمۇ نائومىيىدى و تارىكايى و حەسەرەتە!
 نا نا ئەم فەلاكتە ھەتاھەتايە بەردەوام دەبى.
 لە ھەموو شويىنىڭدا مردىن لەمپەرو سىنورى
 ھەموو شتىك دىيارى دەكەت.
 لە ھەبووندا مردىن و ئازارو جەورۇ جەفا زۆرن،
 كەوابۇو بۆچى لەدایك بى؟ بى سوودە؛ مانەوە بۆ كەس نىيە!
 ھەزاران زانىارى و زانىست و فەلسەفە لە مروقەوە دەردەكەون!
 ھېيات! كەس ناپارىزى لە شەپو شۇپ،
 مروۋە- كە لەم بۇشاپىيەدا بۆ حەسەرتى خۆى دەگرى
 حەسەرتەكەى خۆى دەھىلىتىوھ بۆ پۇلەكانى داھاتۇوا
 كىينە و غەزەبى زەمانە ھەروا بەردەوام و پەىدەپەيە؛
 مەخابىن كە چىزى دىنيا بەردەوام نابى!
 من وا بىرم كردهوھ. بۆ من پاستە ... لەو دەچى بۆ تو
 بەھەلە لە قەلەمى بىدات خويىنەرى خوشەویست، تو ئەوھ بىزانە
 كە چىزى زەمان يەك جۆر بەردەوام نابى؛
 ھەموو شتىك دەگۆپى؛ بەلام كىينە و غەزەبى ئەم جىيانە ناگۆپىن.
 ئەيلۇولى (١٣٣٠ ١٩١٤)

دواي بىرىنداربۇونى لە شەپى بەلقارندا كە بەھۆى ئەوهۇھ قاچى سەقت
 بۇو، لە نەخۆشخانەيەك لە يانىيا شىعىرىكى بە ناوى "لە نەخۆشخانەدا"
 نووسىيۇھ كە وەك بەلگىيەكى گىرنگ وايە و باسى پۇزانى بىرىنداربۇونى خۆى
 دەكەت. كەمال فەوزى كە لە شەپى بەلقارندا بەشدارىيى كردىبۇو، بۆ پاراستنى
 بەرژەوندى تۈركەكان لە يۇنانستان شەل بۇوبۇو؛ دواتر سالى ۱۹۲۵ كاتى
 چووه دادگا بۆ ئەوهى ئىفادەي وەربىگىرى، ھەندىك لە پۇزىنامەنۇوسانى تۈرك

گالتهيان پى كردو لە هەوالەكانىاندا بەمچورە لەسىريان نووسى: ((بە شەلەشەل ھاتە ناو دادگا بۇ ئەوهى ئىفادە بىدات)) و سووكايەتىيان پى كرد. ئەمەش لايەنېكى گرنگى پووداوهكەيە كە پىويستە پەندو عىبرەتى لى وەربىگىرى.

لە نەخۆشخانە

گىيانم بىئارام بۇو!

لەبەر ئەو بىرينە كوشىنەدەيە،

سرووودكەم كۆتايىي پىھاتبۇو.

بىچارەو داماوهكان،

ھەر ساتىك ھەزار ئاخوداخ و ھەناسەي سارد ھەلدىكىيىشنى.

دەلم پېرھىوا بۇو:

فيكىرى جوان و شىرىئىنم لا بۇو

پەپۇوى ھاوارو نالەنان

بىرينەكانم بىئەرمان

لە حالى خۆياندا دەبىزىانەوە

ھەورى دىنيا لە پۇحمدە

برۇووسكەي لايىدەدا

دكتۆر دەيگۈت بىرينەكەت مەترىسيدار نىيە

بنكەي ژين

وا بىر مەكەرەوە؛

تو بلى لە دىنيادا كەسىك ھەمەيە،

چارەنۇوسى نەبى!

كەسىك بە ئاخوداخ دلى نەدەدامەوە

كە وا دىاربى لەدلەوە شىوهنم بۇ دەكەت

ده‌مگوت ئەی خودا
 تەقدىرى تۆ بۇو بە شىيونە!
 كاتى دىلم دەيپەست ئاخ وداخ بىداتە دەرەوه
 شويىنى نالەنال و هاوارى من دەلەرزاى
 بۇوبۇو بە حوجرهەكى ئازاردىر
 ئەو شويىنى كە بۇوبۇو پەناڭەمى من.
 شەش مانگ تىپەپ بۇو لەو هيلاڭەيدا؛
 ئىتىز بىرىنە ئالەكەم چاڭ بۇوبۇوه؛
 وەك مەندالىكى ئاوارەمى ماتەمین پەربالىم شاكابۇو،
 بە جووتىك دارشەقفوھ دەگەپام لە نەخۆشخانەدا!
 پازى بۇوم بەو لاپەپە ماتەمېنە ئەمەنم
 بەلام نۇرى پىئەنەچۈر دەنگىكى خويىناوى،
 بەيانىيەكى خويىناوى ئاسۇئى سوورى يانىيائى داڭرتى
 ئىتىز پەپۇويەكى پەربالىپەش بەسەرمدا خويىندى و چىيكاندى
 بە گوللەو بە تۆپ چەپ و پاستىم وردو خاش بۇون
 من نەمرىدم ... بەلام هەزارجار مردن لە بىيىدەنگىي دىلمدا هەبۇو!
 يانىا - ۲۰ شوباتى ۱۳۲۸ (۱۹۱۲)

لەم شىعرەي خوارەوهشدا شەھىد كەمال فەوزى سالانىك بەرلەوهى
 لەسىدەرە بىرى، بىباكىي خۇى لە مەرگاۋ نەمان پىيشان دەدات. ئەم
 هەلبەستە لە كتىبى (ئەلەم چىچكلىرى) دايىھەللەو سالاندا نۇوسراوه كە
 كەمال فەوزى بەدواي ناسنامە و دۆزىنەوهى كەسايەتىي خۆيىدا گەپاوه. جىيى
 ئاماڭەپىكىرىدە، ناوىيىكىشى بۇ ئەم هەلبەستە دانەناوه. هەرچەندە ناجى
 قوتلائى بە پشت بەستن بەو زانىارىيە زارەكىيانە كە پىيى دراون، تەئكىد

ده کاته وه له سه رئه وهی که که مال فهوزی بهر لوهی له سیداره بدری، ئەم چوارینه یهی نووسیو، بهلام ئەم چوارینه یه کتىبى (ئەلم چىچەكلەرى) دا هەیه کە سالى ۱۹۱۹ چاپ و پەخش كراوه ته و. كەواته كە مال فهوزی ماوه يه کى زور بەر لوهی له سیداره بدری، ئەم شىعره نووسىو. لە كتىبە كە ناجى قوتلای دا به هەلە و شەيەكى ئەم شىعره كە "ئەنوار" وەکوو "ئەنواع" نووسراوه ته و^{۳۳}:

((گەردوون هەزاران زېبرى كارىگەرو كوشندەي لى دام،
بەلام هەركىز نە مردم؛ لەو شويننانەي زيانه وە كە قەت پىيان ناگەم،
سەيرى جىهانم كرد!
لە تاريكايدا پاوى تىشكو پۇوناكىم كرد؛
ھەموو كات بۆھق و پاستى پۇيىشتم
با ئوانانەي لەناودەچن لە مەرگ بىرسن،
چونكە بەلاي منەو گرنگ نىيە!))

دەتوانرى بگۇتى كە مال فهوزى لەم كتىبەيدا بايەخى داوه بە ناوه پۈزى كى هەلبەستەكان و بەوردى هەلى بىزاردۇون شىعرە كانى لە يەكەم كتىبى هەلبەستراويىدا هەستەكانى گەنجىكەن (سەربازىكى گەنج) كە بەتەواوەتى كە توھتە بەر كارىگەريي ئايىدولۇزىياتى رەسمى و زال لە سەرددەمى خۆيدا. بەلام لە كتىبى (ئەلم چىچەكلەرى) دا زىاتر بايەخى داوه بە هەستەكانى خۆى و زىاتر باسى تامەززۇبىي و دىيدىگا كانى خۆبىي كردوو. ئاشكرايە كارىگەريي پۇمانىتىزم و شىعرى توركەكان لەو سەرددەدا، بەتايبەتى (سەرۋەتى فونونجىلەر) و (ئەدەبىياتى جەدىدە)، له سەر ئەم كتىبە كە مال فهوزى بەرچاو دەكەون.

^{۳۳} ناجى قوتلای، ھ. س. پ، ۲۸۹ ل.

ناوەپۆکى ئەم شىعرانە زىياتر ھەپاكردن و خۆزىنەوەيە و جاروباريش باسى كىشە دەرروونىيەكانى تاك دەكەن. كەمال فەوزى لەم كتىبەيدا، ئىدى وەك جaran سەمبولى وەك "توركى قارەمان" و "فتح" و "داگىركىردن" و ... بەكار نەھىنداوە. كەواتە مروۋە دەتوانى بلىت كەمال فەوزى لەكتىكدا ئەم كتىبەي نووسىيە كە ئىدى ورده ورده كەسايەتىي سىاسىي خۇى دۆزىوهتەوە، گەيشتەوتە ئەو قەناعەتەي كە ئەوانەي پىشۇوی نادروست بۇون و ئەم قۇناغەشى قۇناغىيە گواستنەوەو تىپەپىن بۇوە بۇ ئەو كاتەي كە ئىدى ناوبراو بە تەواوەتى خۇى تەرخان كردووە بۇ بە چارەسەرى مەسەلەى كوردىستان و ئامادەش بۇوە لەپىنداوى ئەوەدا گىيانى خۇى بەخت بکات.

لە ژمارەي ۱۶ ئى گۆقارى "ژين"دا كە لە ئەستەنبۇول دەرچوو، ئاگادارىيەك سەبارەت بەم كتىبە بلاو كراوهەتەوە كە بەم جۆرەيە:

((ئەلەم چىچەكلىرى

هاوشارىي خۆشەويىست و پىزدارمان كەمال فەوزى بەگ لە نەوەكانى بنەمالەي هىزانى كە لەمېزە خزمەتى پەرەپىدانى زانست و كەلتۈرى لە شارى بتلىيس كردووە، كتىبىيەكى شىعري تازەيى بلاو كردووهتەوە كە ۹۵ لەپەرەيە. ئەم كتىبە جوانە كە بەرەمى ھەست و پۆھىيەكى ناسكى زۆر باشە،
هىوادارىن خويىنەرانى بەرېز بىخويىنەوە.))^{۳۴}

لە ژمارەكانى ۱۷ و ۱۸ و ۱۹ ئى گۆقارى "ژين"دا ئاگادارى سەبارەت بە ھەمان كتىب بلاو كراوهەتەوە. لەسەر بەرگى دواوهەي ژمارەي شەشەمى گۆقارى "كوردىستان" كە لە ۲۱ ئى رەجەبى ۱۳۳۷ بەرامبەر بە ۲۲ ئى نىسانى ۱۳۳۵ (۱۹۱۹) لە ئەستەنبۇول دەرچوو، بۇونكىردنەوەيەك سەبارەت بە كتىبەكەي كەمال فەوزى ھەيە:

^{۳۴} گۆقارى ژين - كوردى و توركى، وەرگىزىنى لە بىتى عەرەبىيەوە بۇ بىتى لاتىنى م. ئەمين بۇزئارسلان، ئۆپسالا، بلاو كراوهەكانى دەنگ، ۱۹۸۷، بەرگى ۴، ژمارە ۱۶، ل. ۷۲۲.

((ئەلەم چىچەكلىرى))

بەرھەمى ھىزانىزادە كەمال فەوزى بەگ يەكىن لە ئەدىيە گەنچەكانمانە و لە دووكانى براكانى حوسەين ئائىزادە لە باخچەقاپى ھەيە. داوا لە خويىنەرانى بەپىز دەكەين ئەم كتىبە بخويىنەوە))

دەستنۇرسى ئەلەم چىچەكلىرى

دەمەوى بە كورتى باسى نوسخەيەك لە دەستنۇرسى ئەم كتىبە بكم. ناجى قوتلائى فۇتۇكۈپپى ئەو نوسخەيە پىداوم كە بە پىتى عەرەبى نووسراوه. برازا گەورەكە كەمال فەوزى كە ناوى "وھىسى ھيزال"، ئەو نوسخەيە داودتە ناجى قوتلائى و گۇتوویەتى ئەو دەستخەتى خودى كەمال فەوزى يە.

ھەمان ھەلبەستەكانى ناو كتىبى ئەلەم چىچەكلىرى لەم نوسخەيەشدا ھەيە. بەگۈيرە خەتكانى ناو فۇتۇكۈپپى كە، بىزى تى دەچىن ھەلبەستەكان لەناو دەفته رداو لەسەر خەتكان نووسرا ابن، بەلام جار بەجاريش ھەندىك شتى تر لەدواى خەتى نۆزدەيەمەوە لەخوار لايپەكەندا نووسراوه، لەسەر خەت نىن. ئەم نوسخەيە لە بەرگ بەدەر ۵۶ لايپەرەيە و ئەمە لەسەر بەرگەكەي نووسراوه:

((ئەم كتىبە لە بەرھەمە چاپكراوهەكانى كەمال فەوزى يە [1] ۲۳۰-۲۲۶ [1] ۱۹۱۰-۱۹۱۵)، دووجار چاپ كراوهولە دەستنۇرسەكەيەوە (۴) وەرگىراوه))

بەگۈيرە ئەو نووسىنە، ئەو كتىبە پىشتىريش دووجار چاپ كراوه. ھەرچەندە باسى ئەو دەكىرى كە ئەو كتىبە لە (۱۹۱۵-۱۹۱۶)دا نووسراوه، بەلام لەراستىدا ھەندىك ھەلبەستى تىدايە كە سانى ۱۳۳۱ نووسراوه.

که وابوو ده کری بگوتری کتیبکه لە نیوان ساله کانی (۱۳۲۶-۱۳۲۱) دا که
بەرامبەر بە (۱۹۱۵-۱۹۱۶) ن، نووسراوه.

ئەمە لە لایپەری يەکەمی دەستنووسە کەدا نووسراوه: ((شاعیر خلۇوسى
بتلىيسى (?)) ئەمە بەرامبەر بە ويىنەی خوالىخۆشبوو كەمال فەوزىي
بەناوبانگ نووسىيە)). دواي ئەو رىستە ناتەواوهش، ئەمە هاتووه:

((ويىنە پى دەكەنلى

كاتى كەمال دىتەوه ياد

ئىنس و جىنى بىچارە دەست بە گىريان دەكەن

زىيا كەى عەقلى لە دەست دا، ئاسماان تارىكە و دەگرى

شەفيقە ماتەم دەگرىي و پەشىد بە پەھمەتەوه يادى دەكاتەوه

فەلاكت زۆرەو لە مەحشەر دەچى دەنالىيىن،

لە باتى فرمىسىك خوين دەرىزىن.

* * *

كەمال لە بەھەشتى پېرۇزدا ... دەگرى

ژيان شتىيکى كاتىيەو پلهوپايەو مال و سامان بۇ فەقىرو دەولەمەندىش
نامىيىن.

ئەوانە خاونەن عەقلەن لە دنیا تووشى مەينەتى نابن

لە ئەزەلەو وابووه خودا لە چارە مەرۆقەكانى نووسىيە

خلۇوسى بەتەواوهتى ... لە بىاستى ھەرابات ناگاتە كەمال و پىيى
ناگات.

(۱۹۴۶/۶/۱۷)

ئەزىايەتى كە لەم شىعرەدا باسى كراوه، "زىيا وەھبى" ئى برای كەمال
فەوزىيەو پەشىد باوکى و شەفيقەش خوشكى گەورەيەتى.

لەخوار شیعرەکەی خلۇوسىيەو پۇزەکە بەگۆیرەی مىّژووی زاين
نۇوسرابە، بەلام پۇزەکانى ناو دەستنۇوسمەكە بەگۆیرەی ئەو مىّژوھە
نەنۇوسرابون و عەرەبىن.

ئەو خلۇوسىيەكە شیعرە نۇوسييە، خلۇوسيي بىتلىسى
ئاقتورە كە (1881-1976)، ماوهىيەك ئەندامى دادگای تەمیز بۇوه
دواترىش لە ئەنۋەرە كارى پارىزەرەيى كىردووه^{٣٥}.

پىم وايد دواى ئەوهى ئەلمەم چىچەكلەرى لەچاپ دراوه، ھەلبەستەكانى
ناو ئەو كتىبە جارىيەكى دىكە نۇوسرابونەتەوە. پىزىيەندىي ھەلبەستەكانى ناو
دەستنۇوسمەكە جىاوازىي ھەيە لەگەل پىزىيەندىي ناو ئەو نوسخەيەي و
لەچاپ دراوه. پىزىيەندىي دانانى ھەلبەستەكانى ناو كتىبە چاپكراوهەكەمان
پىشىر نۇوسييپۇو، ئەمەي ناو نوسخە دەستنۇوسمەكە بەم جۇرەيە
(جىاوازىيەكانى):

- ٣٥ - بەيانىيەكانى مەرمەرە

- ٣٦ - بۆ دايكم

- ٣٧ - شەوى پېر لە كاكىشان

- ٣٨ - لە كەنارى دەريادا

- ٣٩ - بىرگە

نوسخە دەستنۇوسمەكە ھەلبەستىيەكى زىيادى تىدىايە كە "بۆ شاعير
خلۇوسيي بىتلىسى" نۇوسرابە و لە پىنج دىپەركىپىك هاتووه. ھەر دىپەركى
ئەم شیعرە بە پىتىيەكى ناوى خلۇوسى دەست پىدەكتەن كاتى لەسەرەوە
دەيھۈننەتەوە، ناوى خلۇوسى بە پىتىي عەرەبى دىيار دەبى. لە نوسخە
چاپكراوهەكەدا ئەوه دىيارى نەكراوه كە ھەلبەستى شەوى پېر لە كاكىشان

^{٣٥} سالنامەي شارى بىتلىس 1972، ئەنۋەرە، 166.

لهکوئ نوسراوه، بهلام له نوسخه دهستنووسه کهدا و تراوه ئهو هلهبەسته له ئەسته نبوقل نووسراوه. له سەرتاي هلهبەستى (بۇ دايىم) دا پوونكردنەوەيەك نووسراوه ئاماژه كراوه به بېرىگەي يەكەمى شىعرەكە. وا ديارە ئهو دواترو به قەلەمىكى ديكە نووسراوه. پوونكردنەوەكە ئەمەيە: ((مەپحومى كەمال فەوزى لەدواى مردىنى سايىر (?)) نەجمەدینى باپىرى ئەم بېرىگەيە بۇ حوسنیيە دايىكى نووسىيە.

له نوسخه چاپكراوه كەدا هلهبەستىك بەناوى (بېرىگە) وەھەيە، بهلام له وەي تردا ئهو ناوەي لەسەر دانراوه و لەباتى ئهو نووسراوه: ((بېرىگەيەك لە شىعرەكانى ئهو خوالىخۆشبوو))، دواتر خەتى بەسەردا كېشراوه و پەش كراوه تەوه. له سەرتاي هلهبەستەكەشدا ئەم پوونكردنەوەيە نووسراوه: ((پارچە شىعىيەك كە لە دامىنى وىنەي خوالىخۆشبوو كەمال فەوزى نووسراوه.))

بەگۈيەرە ستايلى نووسىينەكە، دەردەكەۋى ئەو دواتر به قەلەمىكى ديكە نووسرابى. لەوانەيشە ئهو كەسەي وائەم پوونكردنەوەيەي نووسىيە، هەر هەمان ئهو كەسە بى كە پوونكردنەوەكەي لەسەر هلهبەستى "بۇ دايىم" نووسىيە.

٣. كەمال فەوزى لەدواى يەكەم جەنگى جىھانى

ئىمپراتورىيائ عوسمانى لە يەكەم جەنگى جىھانيدا شىكتى خواردو له ۱۹۱۸/۱۰/۳۰ پەيمانى ئاڭرىيەستى موندرۇس ئىمزا كراو قۇناغىيەكى نوئى لە زيانى سىاسيي ئىمپراتورى دەستى پى كرد. ئەم قۇناغە تا ۱۹۲۲/۱۱/۲۱ بەردهام بۇو و نەتەوەو كەمايەتىيە سىتم لىكراوه كانى زىر دەسەلاتى عوسمانىي تىدا بەپەلە خۆيان رېكخست و داواى ماقەكانيان كرد.

دوای داگیرکرانی ئەستەنبوول لەلایەن ھىزى ولاتە سەركەوتوه کانەو له
٦١ مارتى ١٩٢٠، ئەو دياردەيە ئاشكرا تر بۇو. مىژۇونووسە كەماليەكان
زیاتر ھەولى ئەوديان داوه ھۆکارى دەركەوتتى ھۆشىاريي نەتەوهەكان و
كەمايەتىيەكان له توركىيائى عوسمانىدا بىدەنە پال ئەوهى كە گوايە ھەمووى
دەستىيەردىنى ولاتانى دەرهەوھ بۇوە، بەلام خوازىيارى ئەوه نەبۇون دان بەو
پاستىيەدا بنىن كە ئەو نەتەوهو كەمايەتىيانه بەر لە ھەمۇو شتىك بۇ خۆيان
بەرامبەر بە توركەكان بىگانەن و جىاوازن و تورك نىن و داواي مافى خۆيان
كردووھ و نەيانويسىتۇوھ وەك توركىك بىر بىكەنەوهو مافە نەتەوهىيەكانىيان
بىكەنە قوربانى. گومانىش لەوهدا نىيە كە دەستى دەرەكى لە پەرسەندنى
بىزاقى نەتەوهو كەمايەتىيەكاندا بۇ وەدەستەتھىنانى مافە كانىيان ھەبۇھ، بەلام
پىشەي مەسەلەكە دەچىتەوھ بۇ ئەوهى كە بىنەماي دەسەلات و حکومەتى
عوسمانى لەسەر گوشارو نكۈلىكىردن لە نەتەوهو كەمايەتىيەكانى غەيرە
تورك دامەززابۇو. ئەگەنە ئەگەر لە دىدگاي كەماليەكانەو سەيرى
پۇوداوهەكان بىكى، ئەوسا بە ناچارى دەبى بەشىكى زۆر (زىاتر لە نىيە) ئى
دانىشتowanى توركىيا بە بەكىرىگىراوی دەرەوھو خيانەتكار بە نىشتمان لەقەلەم
بىدرىن. دىارە چەمكى خيانەت بە نىشتمان و نەتەوه لە توركىيا زۆر
بەشىوھىيەكى سەرپىييانە بەكار ھېنراوه.

بەرپىسان و مىژۇونووسە توركەكان ھەميشە چاپۇشىيان كردۇوھ
لەوهى كە ئەگەر كەسىك لە ھەلومەرجىيەكدا يەكسانىي نەتەوهىي و
دىمۇكراسيي تىيدا نەبن، بە باشى خزمەتى نەتەوهى تورك و نىشتمانەكەي و
زۆر بە چاكى كويلايەتىيان بۇ بکات، ئەوكاتە راستەوخۇ بىبىتە خيانەتكار
دەرەق بە نەتەوهو نىشتمانەكەي خۆى. ئەگەر ئەم خالانە لەبرچاو
نەگىرىن، ئەوسا تىكەيىشتن لەو قۇناغەي كە رىكخراوه نەتەوهىيەكان ھەلى

خۆپیکختنیان دهست که و توروه پیشوازییان له هیزه بیانیه کان کردووه، زەحمەت دەبى.

میززوی خۆپیکختن و کاری سیاسی نەتهوەکان و کەمە نەتهوەکانی تورکیا خۆی لە خۆیدا زۆر کۆنترە لەوەی کە بخربىتە چوارچیوھى ئەو قۇناغەوە؛ بە واتايەکى تر، ئەم پىكخراوانە لە خۆيانەوە ھەروھا كتوپر لە سەردەمی (ئاگریەستدا) دروست نەبوون و رابردوویەکى تايىبەتىان ھەيە. نەتهوەکانى ژىر دەسەلاتى زىندانى ئىمپراتورىای عوسمانى، لە پۇمۇ ئەلبانى و بولغارو سرب و ئولاھو باشكمۇ ئەرمەن و كوردو جوولەكە و عەرەب و لازو سورىيادىيەو بىگرە تا چەركەسەكان، بەشىوھى ياسايى بى ياخود ناياسايى، لە سەرەتكانى سەدە نۆزدەھەم بەدواوه کەوتۇنەتە جموجۇللۇ بۇ وەددەستەھىنانى مافەكانيان.

كوردەكان لە سەرەتكانى سەدە بىستەوە ھەولى ئەھىيان داوه خۆيان بۇ وەددەستەھىنانى مافە نەتهوەيىھەكانيان پىكىخەن. ناشكراشە کە كوردەكان زىاتر لە پايتەختى عوسمانىدا (ئەستەنبۇول) ھەولى ئەھىيان داوه بۇ ئەو مەبەستە خۆپىكىخەن. ئەو سەردەمە ژمارەيەکى زۆر كەسايەتىي ناودارو پۇشنىيرو بىرۇكرات و بەرپرسى حکومى و ھېزىكى گەورەي كار (ھەندىك سەرچاوه پىييان وايە دەيان ھەزار كەس بۇون) لە ئەستەنبۇول ژياون^{٣٦}، بەشىكى زۆرى ئەم كوردانەش لەوى حەمال بۇون.

لەدواى سالى ١٨٢٠-ەو بەشىكى زۆرى حەمالەكانى ئەستەنبۇول كورد بۇون. ھەر لە وکاتانەدا گۈمان كراوه گروپىك لەو حەمالانە پەيوەندىيان بە

^{٣٦} مەمدووح سەليم لە بابەتىكى گۇۋارى "زىن" يدا باسى ئەوەي كردووه كە ٥ تا ١٠ ھەزار كورد لەو سەردەمەدا لە ئەستەنبۇول ژياون - "ملىي اجتماعى مباحث، اسطنبوللە كورد عملەسى"، زىن، ژمارە ٢٥، ل ٣-٤.

"یەنی چەری" (سەربازى تايىبەتى عوسمانى) يەوه ھەبى، بەشىكى زۆريان لە ئەستەنبۇول دەركراون و پى لە كاركىرىنى ھەندىيکيان لە گروپى حەمالىدا گىراوه، لەباتى ئەوانە حەمالى ئەرمەن لە گروپە تايىبەتەكانى حەمالىدا وەرگىراون^{٣٧}. ((دواقت سالى ١٨٩٦ بەشىك لەو حەمالە ئەرمەننانە بەشدارىي پاپەپىنیان كرد و بەو بىيانوھشەو دەركران. توركەكان لە چىنى خوارەوھى كۆمەلگاوه ھەندىيک گروپى چەتەي تايىبەتىان دروست كرد بۇ كوشتنى ئەرمەنەكان، بەتايبەتى حەمالەكانىان. لەو سەرۋەنەندەدا ٥ تا ٨ ھەزار ئەرمەن كە سەدانىان حەمال بۇون، بە دەستى ئەو گروپانە كۈزۈن و ئەوانەشى كە لە دەستى ئەو گروپە چەتانە بىزگار بۇون، كۆكراھەوھو دوور خرانەوھ بۇ شويىنى دىكە و ئەو جىڭەيەى كە ليۇھى هاتبۇون. ئەو بۇشايىيەش كە دواي كوشتن و دەركىرىنى ئەرمەنەكان لە پېشەي حەمالىدا دەركەوت، لەلاين تورك و كوردەكانەوھ كە لەگەل ئەرمەنەكاندا لە باشۇورى پۇزەھەلات و پۇزەھەلاتى ولاتى عوسمانى يەوه هاتبۇون پېكرايەوھ، بەو جۆرە كوردەكان بۇونە خاوهنى قىسىيەكەم لە پېشەي حەمالىدا لە ئەستەنبۇول))^{٣٨}.

ئەوهش دەزانىرى كە ھەندىيک لە ئەندامانى جەمعىيەتى تەعالىي كوردستان، ئەگەر بەشىوھىيەكى سنوورداريش بى، دىسان ھەندىيک كارى رېكخستنیان لەنیو حەمالە كوردەكانى ئەستەنبۇولدا ئەنجام داوه، بەتايبەتى پەيوەندىي سەييد عەبدولقادر لەگەل ئەم حەمالانەدا ئەو سەردەمە زۆر

^{٣٧} دۆنالد كواترهت، سياسەتى ئىمپراتورى عوسمانى دەربارەي ھېزى كار: حەمالەكان و بابى عەل، ١٨٢٦-١٨٩٦، وەرگىپانى عەل قارتال، مىزۇو و كۆمەلگا، ئەستەنبۇول، ژمارە ٣٣، ئەيلۇولى ٤٥، ١٩٨٦.

^{٣٨} دۆنالد كواترهت، ھ. س. پ، ل ٤٥-٤٦.

سەرنجراکىش بۇوه بۇوته بابەتى ناو پۆزىنامەكانى ئەستەنبۇول.^{٣٩} جەمعىيەتى تەعالىي كوردىستان، بىيگە لە حەمالەكان، لەنىو كريكارە كوردىكانىشدا كارى پىكخىستنى كردووه. هەندىك لە سەرچاوهكان سەرۋىكى كريكاران (عەمەلە پەئىسى) "پەشىد ئاغا" شىيان بە يەكىك لە دامەزرىئەكان و بېرىۋەبەرانى جەمعىيەت لەقەلەم داوه^{٤٠} لە گۆقار "ژىن"دا چەند بابەتىك سەبارەت بە كريكارە كوردىكانى شارى ئەستەنبۇول بلاو كراوهەتەوه، يەكىكىان هي مەمدۇوح سەلىمە.^{٤١}

بارودۇخى ئىمپراتۇرى عوسمانى و ھەولى زىاترى نەتەوه كەمايەتىهكانى ژىر دەسەلاتى عوسمانى بۇ دابىنكردنى مافەكانيان و سەركەوتنى ھەندىكىيان لەو بۇوه بەلایەكەوه، پىشكەوتنى كارى پىكخراوهىيى كوردىكان دواى جەنگ بۇ وەدەستەتىئىنانى مافەكانيان لەلايەكى دىكەوه، وەك ھەر كوردىكى ولاپارىز، كاريان كردووهتە سەر ئەويش. كەمال فەوزى ئىدى بەشىۋەيەكى چالاكانه بەشدارىي لە پىكخراوهكانى كورددا كردووه بۇوته ئەندامى توندۇرەوتىرىن پىكخراوى كورد. مىۋە دەتوانى لە پىشىعەر نۇوسيئەكانىيەوه، ھەست بە پىشكەوتنى فيكىرىيەكانى كەمال فەوزى بىكت. نۇوسيئەكانى كەمال فەوزى دواى يەكەم جەنگى جىهانى زۆر جياوازىييان لەگەل ئەوانەي (شىعەرەكانى) بەرلە جەنگىدا ھەيء، مىۋە دەتوانى بلىت ئىدى كەمال فەوزى ئەو قۇناغە پىگەيشتۇوه.

بنكە ئىن

^{٣٩} تارق زەفەر تونايىا، پارتە سىاسىيەكانى تۈركىيە، يەرگى ۱۲، بلاو كراوهەكانى وەقى حوبىيەت، ۱۹۸۶، ل. ۱۹۱.

تارق زەفەر تونايىا لە پۆزىنامى "عەلەمدار" كە ۷ ئى حوزەيرانى ۱۹۲۱ دەرچووه، وەرىگەرتۇوه.

^{٤٠} تارق زەفەر تونايىا، س. پ، ل. ۱۸۶.

^{٤١} گۆقارى ژىن، ژمارە ۲۴، ۲۵.

ئەو، لەو قۆناغەدا پەختنەی لە بۆچۈونەكانى ((مەى بخۇرھۇ، حەز لە جوانى بکە، دنیا ھەيە يان نىيە، كەمەرخەمى و ...)) گىرتۇوھۇ لە خۆشبەختىي نەتەوەكەيدا بەدواى خۆشى و خۆشبەختىي خۆيدا كەپاوه.

بەگوئىرەي كەمال فەوزى، ((زىيانى ھەتاھەتايى شتىكى تايىبەتە بە كۆمەلگا، ئەوانەي وابەھەستى نەتەوەيىيە كۆمەلگا دەكەنە نمۇونە، دەگەنە خۆشى و بەختىارىي راستەقىنە)). كەمال فەوزى ئىدى ھەستى بەوه كردووه كە نەتەوەي كورد سەدان سالە دىل و كۆيلەي ئەم و ئەوه، پىيوىستە ئازاد بىرى، بەناوى ئايىندەوه والە لاوانى كوردى پرسىيەتەوە: ((زىيان لە نىيەشى بىگەپىتەوە هەر سوودە، بەلام ئەگەر ئىيۇ بە زۇوتىرىن كات ئەو سوودە بەدەست نەھىيەن، نەوەكانى داھاتو پرسىيارتانلى دەكەن. چاوهكاننان كويىرو گويىكاننان كەپ بۇون؟!))

٤. چالاكىيەكانى كەمال فەوزى لە "جەمعىيەتى تەعالىي كوردىستان"دا

وەك لە خوارەوە باسى دەكەين، كەمال فەوزى لە "جەمعىيەتى تەعالىي كوردىستان"دا زۆر چالاك بۇوهو كارى رۇرى ئەنجام داوه. تارق زەفەر تونايى ناوى هيزانى زادە كەمال فەوزى خىستوھە ناو لىيىتى دامەزرىيەكان و بېپىوهەران و ئەندامە چالاكەكانى جەمعىيەتى تەعالىي كوردىستان^{٤٢}. كەمال فەوزى لە ئىفادەكانى خۆيدا لە دادگا، باسى ئەوهى كردووه كە ماوهىك كاتىبىي جەمعىيەتى تەعالىي كوردىستان بسووه، زىاتر كارى نووسىين و راگەياندىنى بۇ جەمعىيەت كردووه.

^{٤٢} تارق زەفەر تونايى، ھ. س. پ، بەرگى ٢، ل. ١٨٧.

له گۆشاری "ژین" دا

کەمال فەوزى يەكىيکى ئەو شاعيرو نووسەرانە بۇو كە باپەتى لە گۆشارى "ژين" دا بلاو كردووه تەوه (ھەموويمان لە بەشى كۆتايىي كتىبە كەدا كۆكردووه تەوه). گۆشارى "ژين" بە چاودىرىي جەمعىيەتى تەعالىي كوردىستان و جەمعىيەتى تەعمىمى مەعاريف و نەشرىيات كە جەمعىيەتى تەعالى پىيکى هيئناوه، دەرچووه^{٤٣}،^{٤٤}.

ھەندىيەك لە نووسەره كوردىكان کە سەردهمى بلاوبۇونەوهى گۆشارى ژين ژياون، باسى كارو چالاكىيەكانى كەمال فەوزىيان لەو گۆشاردا كردووه "بۇ نمۇونە، ئەكرەم جەمیل پاشا (١٨٧٤-١٨٩١) لە بېرەھەرييەكانى خۆيدا باسى ئەوهى كردووه كە دواي پووداوى گەشتەكەي نۆئىل پۇيىشتۇھە ئەستەنبۇول و دواتريش ئەمانەي نووسىيە:

((دواي چەند پۇچ پىشۇودان، پۇيىشتىمە نووسىنگەي پۇزنانەي "ژين" لە جادەي بابى عەلى. دوو كەس لە هاۋىرى خۆشەويىستەكانى خۆمم بىنى كە بېرىۋەبەر و نووسەرلى پۇزنانەكە بۇون: يەكىيان شەھىدى بەخىراو كەمال فەوزىي بىتلىسى و ئەوى تىريش مەمدۇوح سەلەيم بەگ بۇو. بە دواي شەھىدى بەخىراو سەيد عەبدۇلقادر ئەفەندى كە سەرۆكى جەمعىيەت بۇو، بە ئەندامى كۆمەلەكە وەرگۈرام.

ھەفتەيەك دووجار بەشدارى كۆبۈونەوه بەردەۋامەكانى جەمعىيەت دەبۈوم. بە ھەموو توانايەكى خۆشىمەوه كارم بۇ ئەم جەمعىيەتە سىياسى و

^{٤٣} بەگۈرەي قىسى زىنار سلۇپى، گۆشارى ژين لەلایەن جەمعىيەتى ھېقىيەوه دەركراوه (زنار سلۇپى، س. پ، ٥٩)- زانراوېشە كە پەيوهنەيەكى قوللەننیوان ئەندامانى جەمعىيەتى ھېقىيەتى تەعالىي كوردىستاندا ھەبۇه.

^{٤٤} گۆشارى ژين، ژمارە ١، ٩٨-٩٩.

یاسایییە کوردستان دەکرد. بەدەر لە کاروباری جەمعییەت، بووبووم بە ئەندامى ئیدارەخانەی "ژین" کە نایاسایی بۇو، لەلایەن کۆمەلیک گەنجى ھاوتهەنی خۆمەوە بەپیوه دەبرا. زۆربەی کاتى خۆمان لى دەبردە سەر. بەپیوه بەرانى ئەم کلوبە غەیرە پەسمىيە كەمال فەوزى و مەمدووح سەلیم بۇون، كە زۆر زىرەك و تىيگە يىشتۇو بۇون. زۆربەی گەنجە پۆشىنېرىدە كان سەريان لەۋى دەدا. زۆربەی ئەوانە خويىندى بەرزيان مەكتەبى عەسکەریيەدا تەواو كردىبوو. كەسانى وەك حەمزە، نەجمەدین، سالح، عەزىز، ئەمین، مىھرى، فەخرى، زىيا، عەبدولقادر، نۇورى، شوکرى، ... لەنىۋ ئەو گەنجانەدا بۇون. لەم ماوەدى دوايىيەدا کلوبى ژين وەك نۇوسىنگە ئەركانى حەربىيە [جەمعیيەتى] تەعالىي کوردستانى لى ھاتبۇو. گەنجە كانىش بە ناشكرا وەك ئەندامانى ئەركانى حەرب پەفتاريان دەکرد^{٤٥}). م. ئەمین زەكىش لەو بارەيەوە بەمجۇزە باسى كردىوو:

((... گۆقارىيە بەناوى "ژين"-ەو بەشىۋەي ھەفتانە لە ئەستەنبۇول دەردىچۇو. سەربەخۆبىي کوردستانى كردىبوھ ئامانجى خۆى و بابەت و نۇوسىنى سەبارەت بە ئامانجە بلاو دەكردەوە. مەمدووح سەلیم و كەمال فەوزى ئەو گۆقارەيان دەردىكەردى. تا سالى ١٩٢٠ (٣٢) ژمارەلى چاپ كرا)).^{٤٦}

بابەتكانى كەمال فەوزى لە گۆقارى "ژين"دا جۇراوجۇرن، لە بابەتى فۇلكلورىيەوە بىگرە تا كىيىشە سىياسى و كۆمەلاتىيەكانى كوردستان، وتارى لەسەر زۆر شت نۇوسىيە. لېكۈلىنەوە لەسەر ئەوانە، ئاستى تىيگە يىشتىنى

^{٤٥} ئەكىرم جەمیل پاشا، كورتەي ژيانم، برووكسەل، بلاوكراوهكانى ئەنسىتىتۇوى كورد، ١٩٨٩، ل. ٥٢-٥١.

^{٤٦} م. ئەمین زەكى، مىزۇوى كوردستان، بلاوكراوهكانى كۆمال، ئەستەنبۇول، ١٩٧٧، ل. ١٩٠.

سیاسی و که‌لتوری "که‌مال فهوزی" مان بۆ دەردهخات. ناوبراو لە نووسینه کانیدا باسی ئەفسانەو بەها میتولۆجیه کانی کردووه، ئاماژەی بە کیشە کانی که‌لتوری نەتەوھیبی کورد داوه. لە هەندیک نووسینیشدا بە ئاشکرا باسی پیشلکردنی ماھە نەتەوھیبی کانی کوردى کردووه و گوتورویەتى ئیدى ناوی "کوردستان" بە کار ناھیئری و کورده کۆچەرەکان وەزغیکى کارەساتباریان ھەمە.

که‌مال فهوزی کوردەکانی سەبارەت بەم کیشانە ئاگادار کردوھەتەوھە گوتورویە:

((... ئەی لاوه کوردەکان کە ھەریەکەتان نیشانەی ئازایەتی و قارەمانین، بانگتان دەکەم؛ سەددەی بىستەم بە تەکنیک و شارستانى و زانست و ھونەرو تىگە يشتەنەوە بەرھو پیش دەچى و گەيشتووھە ئەم ئاستە، بەلام بى وېزدانەو گوئى كەپھو چاوه کانىشى كويىن. لەم دنیايدا ئەگەر يارمەتى پیویست بى،
ھەر لە خۆتەوە دىت.))^{٤٧}

لاو رەشید ياخود لاو رەشید؟

لە ژمارەکانی ۳ و ۴ و ۵ و ۷ و ۸ ئى گۆڤارى "ژین" دا كەسىك بە ناوی "لاو رەشید" دوھەندىك بابەتى بىلۇ كردوھەتەوە، زیاتر پەيوهندىيان بە پەندى پیشىنەنە كوردانەوە ھەمە. م. ئەمین بۆزئارسلان ۲۵ ژمارەي گۆڤارى "ژین" ئى لە پىتى عەرەبىيەوە كردووه بە لاتىنى و ناوی ئەو كەسەي بە "لاو رەشید" داناوه. بەلام من پىم وايە ئەسلى ئاوه كە "لاو رەشید" بى. لاو لە كوردىدا واتاي (گەنچ- كۈپ- منالى كۈپ) دەدات، كاتى لەگەل رەشىددا دادەنرى وەكىو "لاو رەشید" واتاي "پەشىدى گەنچ" دەدات.

^{٤٧} هىزانزادە كەمال فهوزى، لاپەركانى چارەنۋەس، چاوهکان كويىرۇ گۆيىكان كەپن، گۆڤارى ژين، بىرگى ۳، ژمارە ۱۴، ل. ۶۲۸.

ئىمە هىچ زانىارىيەكمان لەبەر دەستدا نىيە دەرىارەي ئەوهى كە ئەم "لاو رەشىد"ە كىيە و م. ئەمین بۆزئار سلانىش دەلىٽ نازانم خەلکى كۆئى بۇوه^{٤٨}. بە لەبەر چاواڭىرنى ئەوهى كە ئەو سەردەمە زمانى كوردى بە پىتى عەرەبى و بەگوپەرە ئەدەبیاتى فارسى و تۈركىي عوسمانى دەننوسرا، مروۋە دەتوانى ئەو ناوهى كە م. ئەمین بۆزئار سلان بە "لاو رەشىد"ى داناوه، بە "لاو رەشىد" بىخويىنىتەوە كە واتاي كۆپى رەشىد دەدات و ئەمەش مەنتىقىتە لە ناوهكەي تر.

كاتىيىك زانىم ناوى باوكى كەمال فەوزى رەشىد بۇوه، بىرم كردىه و دەبى ئەو بابەتانەي كە بە ناوى "لاو رەشىد" دوه لە گۆقارى "ژىن"دا بىلەو كراونەتەوە، ھى كەمال فەوزى بن. كاتى سەيرى ناوهپۇك و شىۋازى نووسىنى ئەو بابەتانەم كرد، دىسان قەناعەتم سەبارەت بەوە نەگۆپ. ھەلبەت لەبەر ئەوهى هىچ بەلگە يەكم لەبەر دەستدا نىيە كە بىسەلمىننى "لاو رەشىد" هەمان كەمال فەوزى بۇوه، ئەم بۆچۈونەي من تەننیا وەك گەريمانىك دەمىننەتەوە. پىم وايد ئەگەر لېكۆللىنى وەكان ئەم گەريمانىي من لەبەر چاو بىگرن و بابەتە كانىش بەراورد بىكەن، سوودى زىياترى دەبى بۇ رۇونكىرىنى وەو بە دەستەنەن ئەنەن زانىارىي زىياتر دەرىارەي لاو رەشىد.

لە زمارەي شەشەمى گۆقارى "كوردىستان"دا كەسىك بە ناوى "ابن الرشيد" دوه بابەتىيىكى نووسىيەو. ۋىنى تى دەچى ئەم "ابن الرشيد" و "لاو رەشىد"ە هەر يەك كەس بن، بەلام لەبەر ئەوهى زانىارىي پىيوىستمان لەوبارەيەو نىيە، ئەمەش ھەروەك گەريمانىك دەمىننەتەوە^{٤٩}.

^{٤٨} گۆقارى "ئادىلار"، زمارە، ٢٥، ل ١٣؛ گۆقارى "ژىن"، بەرگى يەكم، ل ١٣٨.

^{٤٩} كوردىلەدە افكار عموميە- ابن الرشيد، "كوردىستان"، ئەستەنپۇول، زمارە ٦، ٢١ى رەجىبى ٦٠-٥٨، ل ١٣٣٧.

لە گۆڤارى "كوردستان" دا

يەكىكى دىكە لەو گۆڤارانەي كە كەمال فەوزى بابەتى تىيدا بلاو
كردوه تەوه، گۆڤارى "كوردستان" كە لەلایەن ئەندامان و لايەنگرانى
"جهمعىيەتى تەعالىي كوردستان" دوه دەردهكرا. (بابەتىكى بەناوى
"كوردستان مجموعەسى مناسبتىلە" وە كە لە گۆڤارى "كوردستان" دا بلاو
كراوه تەوه، لە بېشى كۆتا يىي ئەم كتىيەدا دانراوه)

لە بابەتىكى لەم گۆڤارەيدا باسى بايەخى خودئاگايى و ھوشيارىي
نهتەوه يىي كردووهو گوتۇويە: ((ئەگەر ھاوارى شاعيران كە باسى كارەسات و
نهگبەتى و فەلاكەتكانى سەر نەتهو دەكەن، لە ناو ويزدانى خەلکدا دەنگ
نهداتەوه، ئەوسا ئەو فرمىسڪانەي وا پشتۇويانە، دەچنەوه ناو دلى خۆيان.
ئەگەر خەلک خاوهنى خۆي نەبى، فەريادو نالھى شاعيران و ھاوارى بىرمەندان
ھىچ ئەنجامىكىيان لى ناكەۋىتەوه)).

ئەم قسانەي كەمال فەوزى دەمانخەنەوه بىرى شىعىرىكى ئەحمدەدى
خانى سەبارەت بە هەمان بابەت:

((... ئەگەر بە ئەندازەي پىيوىست مىۋە پەيدا نەبن، بە دواي زانست و پەوشەت
بەرزىدا بىگەرىيىن، زانىارى و حىكمەتى ھەلبىزىاردنەكان خزمەتى كى دەكەن؟
بەرهەمەكانى خانى پېن لە مروارىي زانست، گشتىكى فەرە لايەن، بەلام
ئەگەر خويىنەر نەبى، شاعير بەكەلکى كى دىئت^{٥٠})).

كەمال فەوزى بەمجۇرە درېژەي بە بابەتەكەلى خۆي داوه و نۇوسىيۇيە:

^{٥٠} جە[مشيد] كوردۇ، لەسەر ئەحمدەدى خانى، گۆڤارى "ئامانج"، سىزكەھۇلۇم، ژمارە ٥٧، ل. ١٦.

((ئەگەر خەلکى بولغار ئەوهندە خافل بايەن نەيانتوانىيابا يە شىعرەكانى كريستو بۆتەف^١ بخويىنەوه و لىيى تىبگەن، ئايادەيانتوانى لەپرووى كۆمەلايەتىيەوه پىشىكەوتىن و نوبۇونەوه دروست بىگەن.

ئىيمەي چەند گەنجىكى كورد (واز لە خەلکى ئاسايى بەھىنە) دەتوانىن لە شىعرەكانى نالى^٢ تىبگەن؟ لەبەر ئەوهش پىيوىستە گەنجى كورد بۇ پىشىختىن و نووسىينى عيرفانى كوردى خۇى ئامادەپ رووبەپ رووبۇونەوهى ھەموو جۆرە كىيشەيەك بكتەوه، ئەگىينا لە داھاتوودا بىھىوا دەبىن و بەرهەو ھەلدىر دەپۋىن)).

دواى ئەو ھەموو سالەي كە تىپەرىيە، ئەگەر ئىستا ئىيمە لەباتى كەمال فەوزى ھەمان پرسىيار بىگەن، ئەوسا تىدەگەن چەندە خالى بىھىزىمان ھەيە، لاي ئىيمە لە بۇرۇش ئەمرودا چەند گەنجى كورد لە ديوانەكەي نالى تىدەگەن؟ واز لە تىكەيەشتىن بەھىنە، لە باكىورى كوردستان چەند كەس تائىستا ناوى نالى و ديوانەكەي بىستۇوه؟

^١ كريستو بۆتەۋە يەكىنە لە شاعيرە نەتەوهىيەكانى بولغارستان و بولىكى گرنگى ھەبۇ لە تىكۈشانى نەتەوهىيى بولغارەكاندا، دواى مەركى خۇېشى بۇو بە قارەمانىيى نەتەوهىيى بولغار. بۆتەۋە وەك يىرمەندو رېڭخەرىك بەشدارى لە جوولانەوهى نەتەوهىيىدا كردووه بەرھەمى سىاسى و ھەوهىيى زۇر ھەن .. ھەتا كۆتايىي زىيانى سەرۋەكايەتىي جوولانەوهى شۇرۇشكىپرى بىزگارىخوانى بولغارى كردووه. لە شەپىكى پووبەپۇي عوسمانىيەكاندا وەك سەركرەدەيەك كۈزراوه. بۆتەۋە كەسىنەكى شۇپشىكىپۇ دىيموکرات بۇوە، كارى بۇ دامەزرايدىنى كۆمارىيى دىيموکرات كردووه و جىدەستىنەكى دىيارى لە پىشىختىنى شىعرى بولغاردا ھەبۇو - عەزىز چالشلار، ئەدېبەكانى جىهان و توركيا، بەرگى ۱، كەتىپخانەي رەمنى، ئەستەنبۇول، ۱۹۸۷، ل ۲۱۵.

^٢ ھەندىنەك سەرچاوه پىيىان وايە نالى كە ناوى راستەقىنەي مەلا خدرە سالى ۱۸۰۰ لەدايدىك بۇوە. بەلام لە راستىدا سالى لەدايدىك بۇون و مەدىنى ئاشكىرا تىبىيە. بە زاراوهى سۆرانى شىعرى نووسىيە، لەوهش زىاتر بە زمانى عەربى و توركى و فارسىيىش شىعرى ھەيە. نالى ديوانىيىكى شىعرى ھەيە و لە ئەستەنبۇول مەردووه. بۇ زانىاريي زىاتر بپوانە: مەلا خدرى ئەحەممەدى شاوهىسى مکاپەلى، ديوانى نالى، لېكۈلەنەوه لېكەدانەوهى مەلا ھەبدولكەريمى مودەرىيس - فاتىح ھەبدولكەريم - مەھمەدى مەلا كەريم، ئىنتىشاراتى سەلاح دىنى ئەيۇوبى، ورمى، ۱۳۶۴، ل ۵-۷۴.

دوقوهه ربیونی جه معیيەتى تەعالىي كوردىستان و ھەلۋېستى كەمال فەوزى

دواى ماوهىك كاركردن، ناكۆكى لەنیوان ھەندىك لە بەپىوه بەرانى "جه معىيەتى تەعالىي كوردىستان"دا دەركەوت، بەھۆي بۆچۈونى جياوازەوە جىابۇونەوە لەتبۇون لەنیو ئەو پىكخراوەدا پەيدا بىو. ئەو ناكۆكىيانە دواى لىيدوانىيکى "سەيد عەبدولقادر"ى سەرۆكى پىكخراوەكە بۆ پۇزنانەمە "ئىقادام" كە تىيىدا وتبووى تەنيا لايەنگرى لە ئۆتونومى بۆ كوردىستان دەكات، زەق بۇوهە. ئەو لىيدوانە لە سالى ۱۹۲۰دا بلاو بۇوهە^۳، دواتر بۇو بەھۆي تۈپەبۇونى ئەو گرووبەي كە ئىنگلىزەكان بە گرووبى پۇشنىيران ناوهزىيان دەكردو لە ئەنجامىشدا لەتبۇونى جه معىيەتى لى كەوتەوە. كەمال فەوزى خاوهنى بۆچۈونىيکى دىيموكراتيانە بۇو سەبارەت بە پۇوداوه كانى دەرورىبەرى و داواى سەربەخۆبىي كوردىستانى دەكردو لەگەل گرووبى پۇشنىيرەكاندا لە جه معىيەتى تەعالىي كوردىستان جىا بۇونەوە.

لە "جه معىيەتى تەشكىلاتى ئىجتىماعىيەتى كورد"دا

دواى لەتبۇونى جه معىيەتى تەعالىي كوردىستان، ئەو گرووبەي كە كەمال فەوزى لەگەلياندا بۇو، "جه معىيەتى تەشكىلاتى ئىجتىماعىيەتى كورد" يان دامەزراند. ئەمین عالى بەدرخان كە سەرۆكى ئەو پىكخراوە بۇو، لە ٧ يى حوزەيرانى سالى ۱۹۲۰دا بەياننامەيەكى لە پۇزنانەمەي "وەقت"دا بلاو كردهو: ناوهپۈركەكەي پىسەلمىنى ئەوهىي كە ئەو جه معىيەتە زووتر لەو مىڭۈزۈ دامەزراوە. ئەم گرووبە بەگۈزەي بەياننامەكە، لە ۱۵ يى ئادارى

^۳ بۇ ناوهپۈركى ئەو دىمانەيە، بىوانە: ئىسماعىيل گولداش، جه معىيەتى تەعالىي كوردىستان، بلاو كراوه كانى دۆز، ئەستەنبول، ۱۹۹۱، ل ۲۸۲-۲۸۳.

۱۹۲۰ دا له جه معییه‌تی ته عالیی کوردستان جیا بونه‌ته وه^۴. به گویره‌ی قسه‌ی زنار سلوقی، ((وه‌فديکي ته شكيلاتي ئيجتماعييه‌ی کورد که له خه‌ليل په‌حمى به‌گى به‌درخانى و مسته‌فا پاشا يامولکى و كه‌مال فه‌وزى و مه‌ولان زاده رفعه‌ت به‌گ پيکه‌اتبwoo، سالى ۱۹۲۱ به‌ته‌ما بوه له پيگاي باشوري کوردستانه‌وه بچيته باکووري کوردستان^۵.

له پۆزنانمه‌ی "ژين" دا

ئه‌و گروپه‌ی که پيکخراوى جه معییه‌تی ته شكيلاتي ئيجتماعييه‌ی کوردى دامه‌زراندو خوازياري ئه‌و بوه مه‌سله‌ى کورد به‌شيوه‌يەکي پاديکالتر چاره‌سەر بكرى، پۆزنانمه‌ی "ژين" ئى دهرکرد^۶. زنار سلوقى دهلى ئەم پۆزنانمه‌يە پۆزانه ده‌رچووه سه‌باره‌ت به نووسينه‌كانى كه‌مال فه‌وزى و ها درېزه‌ي پىداوه:

((كاتىن پۆزنانمه‌ی ژين به‌شيوه‌يەکي پۆزانه ده‌رچووه، كه‌مال فه‌وزى له وتاره‌كانىدا زياتر مه‌نتيقى پاريزگارى و به‌رگريکردن له مافه‌كانى کوردى به‌كار ده‌هينا. ئه‌وهش نموونه‌يەکي به‌رچاوى تاو سه‌ندنى جوش و خروشى كه‌مال فه‌وزى بوه له تيکوشانه‌كەيدا))^۷.

(بابه‌تىكى كه‌مال فه‌وزى به ناوي "کوردستان موختارىيەتى" يەوه كه له ژماره‌ى ۳۶ ئى ئەم پۆزنانمه‌يەدا بلاو كراوه‌ته‌وه، له به‌شى كۆتايمى ئەم كتىبىدا هىنارمانه‌ته‌وه)

بنكى ژين

^۴ ئىسماعيل گولداش، س. پ، ل ۱۹۷-۱۹۸.

^۵ زنار سلوقى، س. پ، ل ۹۹.

^۶ بۆزانىيارى زياتر بروانه: پۆزنانمەگەربىيا کوردى ل کوردستان باکوور و ترکىي، مالميسانىو

ممۇود لەهندى (۱۹۰۸-۱۹۸۱)، بلاو كراوه‌كانى ژينا نوو، ئۆپسالا، ۱۹۸۹، ل ۸۱-۹۰.

^۷ زنار سلوقى، س. پ، ل ۹۲.

له "پارتی میللەتی کورد"دا (کورد ملت فرقەسى)

بەگویرەئەو بەياننامەيەى كە ئەمین عالى بەدرخانى سەرۆكى جەمعىيەتى تەشكىلاتى ئىجتىماعىيەى كورد ٧اي حوزهيرانى ١٩٢٠ لە پۇزىنامەي "وقت"دا بىلەن كىرىپىشىۋە، ئەمە دەردەكەۋى كە "کورد مىللەت فېرقەسى" بەرلەو مىرثووه دامەزراوه. ئەو بەياننامەيە ئەوهشى تىدا دەردەكەۋى كە پىكىخراوى "کورد مىللەت فېرقەسى" و جەمعىيەتى تەشكىلاتى ئىجتىماعىيەى كورد زۆر نزىكى يەكتىر بۇون و ئەندامەكانىيان لە زۆربەي بوارەكاندا وەك يەك بىريان كردوھتەوە. زىنار سلۇپى پىيى وايە ئەم كەسانەي خوارەوە ئەندامى دەستەي دامەزرىينى پىكىخراوى "کورد مىللەت فېرقەسى" بۇون:

١- نەجمەدین حوسەين

٢- مەمدووح سەليم (له نوينەرەكانى پىكىخراوهكە بۇوه)

٣- كەمال فەوزى

٤- بابان زادە عەزىز بەگ^{٥٨}

پارتى ديموكراتى کورد "کورد دەمۇقرات فېرقەسى" يەكىن لە پارتەكانى دىكەي ئەو سەرەدەمە "کورد دەمۇقرات فېرقەسى" يە. ئىمە زانىارىمان ھەيە لەسەر ئەوهى كە نەجمەدین حوسەين داواى لە حکومەتى عوسمانى كردووه پىڭا بىدات پارتى ديموكراتى کورد دابىمەزرىيىنى، بەلام حکومەتى عوسمانى ئەو داوااكارىيەى رەت كردوھتەوە. ھەروەها دەزانىن ئەو كەسانەي كە "کورد مىللەت فېرقەسى" يان بەپىوه بىردووه، بە "کوردى ديموكراتەكان" ناويانگىيان دەركردووه. كاتى ئەم دوو

^{٥٨} زىنار سلۇپى، س. پ، ل ٦٠، ٦٠.

پیکخراوه دههینینه لای یەكتر، ئەوەمان بە بىردا دىئت كە پىّى تى دەچى^{٥٩}
بەپىوه بەرانى "كورد مىللەت فېرقەسى" و "كورد دەمۆقرات فېرقەسى" يەك
بۇوين^{٦٠}.

پەيوەندىيى كەمال فەوزى بە "جەمعىيەتى ئىستيققلالى كورد" دوه

ھەندىيەك سەرچاوه پېيان وايە جەمعىيەتى ئىستيققلالى كورد ھەمان
كۆميتە ئىستيققلالى كورد ياخود پیکخراوى ئازادى بۇوه. پۇوفيىسۇر م. ك.
ھەسرەتىيان پىّى وايە پیکخراوى ئازادى لەلایەن چەند كەسايەتىيەكى
ناسراو و پۇشنبىرى كوردهوهى وەك "میر ئالاى جبرانلى خەلیل بەگ،
پۇزنانەنۋوس كەمال فەوزى، د. فۇئادو ..." دوه بەپىوه براوه^{٦١}. گارۇ
ساسونىش لە نۇوسيينەكانى خۆيدا بە وجۇرە باسى كۆميتە ئىستيققلالى
كوردى كردۇوه، بەگۈيرە ئەو: ((... كورده كان ... سالى ۱۹۲۰ لەسايەتىيە
ئىدارەت "شىخ سەعىدى نەقشبەندى" دا پیکخراوييکيان لە ناوخۇدا دروست
كرد، كەسە ناودارەكانى جبرانلى خەلیل بەگ، عەلى رەزا (نوينەرى بتلىس)،
كەمال فەوزى و ... بۇون. ئەم پیکخراوه ورده ورده پیكھستنەكانى خۆى لە
سەرتاسەرى كوردىستاندا پىّىك هيئا و تۆپىكى گەورە پیكھستنى
دامەزراند)^{٦٢}.

ھەسرەتىيان لە شوينىيىكى دىكەدا بەم جۆرە لهو بابەته دوواوه:

^{٥٩} سعید بدل، تارىخچە جنبىشەتى ملى كرد از قىن نوزدەم تا جئىڭ جەنلى دوم، انتشارات حزب
دمكريات كردستان ايران در خارج از كشور، ۱۳۶۳، ل. ۷۴.

^{٦٠} كۆئاري زىن، زمارە ۲۱.

^{٦١} پاپەپىنى سالى ۱۹۲۵ ئى كورده كان، م، ئ، ھەسرەتىيان، د. ك. م. ئەحمدە، جوان، دەزگايى چاپ و
پەخشى زىنلەنۇو، ئۆپسالا، ۱۹۸۵، ل. ۲۱.

^{٦٢} گارۇ ساسونى، س. پ، ل. ۱۶۹-۱۷۰.

((کەمال فەوزى لە ئىفادەكانى خۆيدا لە دادگا باسى ئەوه دەكات كە سەردهمى جەنگ لە ئەستەنبۇول بۇوه ئەندامى دوو جەمعىيەتى "تەعالىي كوردىستان" و "ویلایاتى شەرقىيە" [تا ئەو جىڭايە دەزانرى، پىنى تىدەچى ئەم جەمعىيەتە هەمان پىكخراوى ئازادى بى] بۇوه)). هەروهە باسى ئەوهشى كردۇوه كە لە يەكىياندا بۇ ماوهى دوو مانگ سكرتىر بۇوه. دواترىش پۇژنامەي "زىن" ئى دەركردۇوه. كەمال فەوزى بەياننامەي جۆراوجۆرى بلاۋو كردۇوه تەوه، لە پىڭە خىلى شىنناخ (لە ویلایەتى سىرت)-وە گەياندۇوپەتىخەللىكى كورد^{٦٣}.

لەو بىرگەيە نۇوسىنەكانى "ھەسرەتىيان"دا كە لەسەرهە باسمان كرد، لەناو دوو كەوانەتى بەردهم "جەمعىيەتى ویلایەتى شەرقىيە"دا نۇوسىراوه: لەو دەچى ئەمە هەمان پىكخراوى ئازادى بى. ئەمە هەلەيە و دىارىش نىيە بۇچۇنى ھەسرەتىيان ياخود ھى وەرگىپ يان دەزگاي پەخشەكەي، چونكە ھىچ پۇونكىرىنى وەيەكى بۇ نەكراوه. لەوهش زىياتر، كەمال فەوزى لە ئىفادەكانىدا كە لە پۇژنامەي "وقت"دا بلاۋو بۇونەتەوه، باسى ئەوهى نەكردۇوه كە ئەندامى جەمعىيەتى ویلایاتى شەرقىيە بۇوبى.

ھەرچەندە ھەندىك سەرچاوهى دىكە باسى ئەوهى كردۇوه كە كەمال فەوزى ئەندامى جەمعىيەتى ئىستېقلالى كوردىستان بۇوه، بەلام ھىچ زانىارىيەكمان لەويارەيەوه لەبەردهستدا نىيە^{٦٤}. سەرەتاي ئەوهى كە وردهكارىيەكان ئاشكرا نىن، ئاكامان لەوه ھەيە كە "جبرانلى خەليل بەگ" ئى سەرۆكى پىكخراوى ئازادى پەيوەندىي بە ئىسماعىل ئاغايى سەمکۈوه ھەبوه.

^{٦٣} پروفېسۆر، م. ك. ھەسرەتىيان، لە پۇژنامەي "ئاكسام" ئى پۇژى ۱۹۲۵/۰/۱۲ وەرىگىرتووه، ل. ۲۵.

^{٦٤} ئوغور مومجوو، راپېرىنى ئىسلامىي كورد ۱۹۱۵ تا ۱۹۲۵، خانەي بلاۋوكىرىنى وەتەكىن، ئەستەنبۇول، ۱۹۹۱، ل. ۵۶.

بۇ نمۇونە، ئەو سەردىمە كە كەمال فەوزى لەلای ئىسماعىل ئاغايى سىكۈ
بۇوه، "حەمدى بەگ"ى نويىنەر (مەبعووس)ى شارى گەنچ راپۇرتىكى لەسەر
پەيوهندىيى سەرۆكى پېكخراوى ئازادى و سىكۈ داوهتە حکومەتى
عوسمانى و لە تەلەگرافىكدا بۇ حکومەت وتۇوویه: ((وارتۇيى خالىد بەگ كە
لە ئەرزپۇم دادەنىشى، لەگەل سلېمان نەجائەتى نويىنەرى ئەرزپۇم و
هاپىكىانىدا پېك كەتوون لەسەر ئەوهى كە خزمەتى ئامانچە خراپەكانى
ئىنگلىزەكان بىكەن؛ بەو پىيەش لەگەل كەسىكىدا بەناوى سىكۈوه كە دەستى
پەشى لەپىشتەوهىيەو لە دەوروبەرى وان پاپەپىنى بەرپا كىرىدووه، لە
دەوروبەرى بتلىس و مۇوش و گەنچ و ... كار بۇ سەربەخۆيى دەكەن))^{٦٥}.
ھەر لەم بارەيەوە ئەحمدە تەقى پۇونكىرىدەنەوهىيەكى زۇر گرنگى داوهو
وتۇوویه نامەيەك و شفرەيەكى تايىبەتىيان پىداوه بۇ ئەوهى بىداتە ئىسماعىل
ئاغايى سىكۈو بەمجۇرە درىيەتى پىداوه:

((دواتر خالىد بەگ وەھاى فەرمۇو:

- ئەم قىسانەت پى دەلیم بۇ ئەوهى بەشىيەتى ئەم نامە و شفرەيە
بىدەيتە ئىسماعىل ئاغايى سىكۈ. ئەم كارە تەنبا بە نابىژىوانىي ئىيۇھ ئەنjam
دەدرى، چونكە تۈركەكان مەمانەتان پى دەكەن. بە ئىسماعىل ئاغا عەرز بىكە
هاوكارىيى زىاتر بىنويىنى و پەيوهندىيەكانى لەگەل پۇوسەكاندا فراواتىر بىكەت،
بەلكۇو يارمەتىي بىدەن. نامە و شفرەكەم وەرگىرت و دواى خواحافىزى
پۇيىشتمە سارى قامىش، دواتر بۇ ئەوهى بىچە لاي ئىسماعىل ئاغا بۇ
وەرگىتنى مەزىيەتى نويىنەران بەرەو باشۇورۇ شارى وان بەرپى كەوتى.
ئىسماعىل ئاغا لەنزايك سەنۋۇرى ئىرلان لە گۈندىيەكى كۆنلى ئەرمەنەكاندا
بەناوى باشقەلاوه دادەنىشت. كاتى پۇيىشتمە لاي، "رەشيد جەودەت" يش
لەوى بۇو. ھەموو قىسەكانى خالىد بەگ و شفرەكەشم پى گوت.

^{٦٥} ئوغۇر مومجوو، س.پ، ل. ٦٥.

ئىسماعيل ئاغا زور سوپاسى كردم و پەشيد جەودەتىش گوتى بەپاستى
 پىويسته رېز لە كاك ئەحمدەد بىگىرى و سوپاسى بكرى^{٦٦}.
 بەر لە كوتايى هىستان بەم بەشه، دەمەۋى تەلگرافىكى (٥) كەسايەتىي
 كورد، كە لە ٢٤ ئادارى ١٩٢٠ نۇوسراوه و كەمال فەوزىشى تىدىا، بۇ
 "لويد جۆرج"ى سەرۆك وەزيرانى بريتانيا وەبىرتان بەينمەوه:

Fo. ٣٧١/٥٠٦٨

بەرېز لويد جۆرج سەرۆك وەزيرانى بريتانيا

ئىمە وەك نويىنەرانى رېكخراوه كوردىكەكان، بە پىويستمان زانى لەپىگەي
 ئەم تەلگرافە وە رېزۇ سوپاسى خۆمان بىگەيەنинە جەنابتان، بە بۇنىە ئەو
 قسانەوە كە ٢٥ ئى شوبات لە كۆبۈونەوە لۇردەكاندا دەربارەي پىزگارىي
 نەتهوەي كورد كردووتانە.

دلىياتان دەكەينەوە كە هەقى ئەو متمانەيەي وا ھاوپەيمانەكان پىيان
 كردووين، بەجى دەھىتىن، بۇ پىشكەوتن لە سىنورەكانى ولاٽەكەماندا،
 پىويستىمان بە ھاوكارىي جوامىرانى حكومەتى ئىنگلەز ھەيە.
 ١٩٢٠ ئى شوباتى

- ١ - ئەمین عالى بەدرخان (جيڭرى سەرۆكى جەمعىيەتى تەعاليى كوردىستان)
- ٢ - سەليم بەكر (سەكتىرىي گشتىي پارتى ديموکراتى كورد)
- ٣ - سەبرى (سەرۆكى يەكىتىي خويىندكارانى كورد)
- ٤ - كەمال فەوزى (بەناوى راگەياندى كوردىوھ)^{*}

^{٦٦} خەباتى گەلى كورد لە يادداشتەكانى ئەحمدەد تەقى دا، ل. ٨٠-٧٩.

* سەرچاواھ: ئەحمدەد مەسعود، كورد لە بەلگەنامەكانى بريتانيا ١٩١٨-١٩٥٨، بلاوکراوه كانى دۆز، ئەستەنبۇول، ١٩٩٢، ل. ١٣١.

۵. موحاکه مهکردنی لەبەر راپەرینەکەی شیخ سەعید

کاتى دەستېگىرىنى راپەرینەکەی شیخ سەعید

ئىحسان نۇورى پاشا كە كاتى ئۆپەراسىيۇنى نەستوورى وەك ئەفسەر لەنۇيو سوپاي تۈركىدا كارى دەكىرد (دواتريش سەركىرىدىيەتىي) راپەرینە ئاڭرىيى كىرىد، لەگەل "مولام تەوفىق جەمیلى ماردىنى و خورشىد ئەرتۇوشى و پاسىيم" دا راپەرینىكىيان لە دىزى سوپاي تۈرك سازكىرد^{٦٧}، حکومەت سالى ۱۹۲۴ "يۈوسف زىيا بەگ" ئى نويىنەرى پىشىووی شارى بتلىيس و جىرانلى خالىدى بە تۆمەتى ئەوهى كە ئەوانەيان بۇ راپەرین ھانداوه و خەلکىيان و رووژاندۇوه، دەستىگىر كىرد^{٦٨}. راپەرینەكەي شیخ سەعىدىيىش ماوهى مانگ و نىويىك دواى ئەم پۇوداۋانە لە پىران دەستى پىكىرد^{*}.

دەولەتى تۈرك لە سالانى بىستىدا تىرۇرىكى تايىبەتى بەرامبەر بە خەلکى كورد پىپەو دەكىدو سىياسەتى خۆى لە ئاستى كورىدا لەسەر بىنەماي زولىم و سىتم داپاشت. گىرنكەتىن تايىبەتەندىي ئىدارەتى تۈركىيا لەم سالانەدا، ئەوهىيە كە سىياسەتىي شوقىنباھى بەناوى تۈركىيەتىيەو پىپەو دەكىرد. لە ئەنجامى ئەم سىياسەتەشدا، ھەممۇ ئەتكەنە دەكتەر كەن

^{٦٧} بۇ زانىارىي زىاتر دەربارە راپەرینە بەيتۇشەباب، بروانە: - رۆبەرت ئۆلسون "The Emergence of Kurdish Nationalism and The sheikh Said Rebellion 1920-1925, university of Texas press, Austin, 1989".

- جەمیل گۇنوغىلدە، "پاپەرینەكەي سالى ۱۹۲۴ لە بەيتۇشەباب و كارىگەريي سەرەلەدانەكە شیخ سەعید، پەوشەن، نەستەنبۇول، ژمارە ۷، ل ۱۸-۵.

^{٦٨} رۆبەرت ئۆلسون، س. پ.

* جىرانلى خالىدۇ يۈوسف زىيا بەگ لە ۱۴ ئى نىسانى ۱۹۲۵ دا تىربىاران كىران (ئۇغۇر مومجۇو، س. پ.، ل ۲۴).

(غەيرە توركەكان)، لە سەررووی ھەمووشيانوھ كورىد، زولمى زۇريان لىخراو
ھەموو مافەكانيان زەوتكرارو گوشاريکى زۇريان خرايە سەر. بۇ نمۇونە،
زمانى كوردى قەدەغە كراو لە پلانى ناسراو بە پىغۇرمى پۇزەھەلات (شەرق
ئىسلاھات پلانى) دا ئەو بە رەسمى پاڭەيەنراو بېرىارى سىزادانى ئەو
كەسانەش درا كە بە زمانى كوردى قىسى دەكەن.

سالى ۱۹۲۴ پىخراوى (تورك ئوجاقلارى) دووباره دامەزرايەوە بە
پشتىوانىي حکومەت سياسەتى شۇقىييانە ئىتىحادو تەرەقىي زىندىوو
كىردىوھ و فراواتلىرى كرد. بەگۆيرە پۇزىنامەي "وقت" (۲۷ مىسىانى ۱۹۲۵)
وەفدىيکى تورك ئوجاقلارى سەردارنى عىسمەت پاشاي سەرۋەك وەزىرانى
ئۇكاتە ئوركىيائى كرد. عىسمەت پاشا لە دىدارەدا پىيى وتن: ((نەتەوھى
تورك لە سەررووی ھەموو نەتەوھەكانى دىكەي ئەم جىهانەدaiي، ئەوانەي وا
ئەمە قبۇول ناكەن، لە حالى حازردا دىۋايەتىي ئىمە دەكەن)). كەسىكى
"محەممەد ئاسىم" ناو بابەتىكى بەناوى "سياسەتى توركىيەتى" يەوه لە
ژمارەي پۇزى ۳۵ مىسىانى ۱۹۲۵ ئى پۇزىنامەي "وقت" دا بلاو كردوھە،
باسى ئەوھى تىدا كردووھ كە لە بەلگەنامە دىدارەكانى تورك ئوجاقلارىدا،
لەگەل مىستەفا كەمال ئاتاتوركدا، ئەو باسکراوھ كە ئەتا تورك جارىك بە
وەفدىيکى تورك ئوجاقلارىي گۇتووھ: شۇپىشى كۆمارى توركىيا بە پشتىوانىي
تورك ئوجاقلارى سەركەوتتۇوھ).

محەممەد ئاسىم بەمچۈرەش كۇتايىي بە بابەتەكى ھىنناوھ:

((ھەموو ئۇ شىنانى كە لە سىنوارى توركىيادان، ھى نەتەوھى تورك. تەنبا
ئەوانەي كە بە نىازپاكييەكى تەواوھوھ ئەمە قبۇول بکەن، دەتوانن لە توركىيا
بىزىن. ئەوانەش كە ئەمە قبۇول ناكەن، ھىچ مافييكتان بەسەر خاکى
توركانەوھ نابىي)).

لە كۆنگەرى "تورك ئوجاقلارى" دا كە ۲۹ مىسىانى ۱۹۲۵ بەستراوھ،
(۱۲) كەس بە ئەندامى كۆمۈتە ئاوهندى ھەلبىزىرداوھ كە يەكىان "لەتىفە

غازى"ى زىى مىستەفا كەمال ئاتاتورك بۇوهو كەسانى وەك ئاغا ئوغلوو
ئەحمدەد، حەمدوڭلۇ سوبھى و مەحمۇود جەلال (بایار) بەپىوه بەرى بانكى
كارىشى تىيىدا بۇون. حەمدوڭلۇ سوبھى بۇ خۇى سالى ۱۹۲۵ وەزىرى
پەروەردە (مەعاريف) بۇوه لە ۳ ئى نىسانى ۱۹۳۰ دا باسى ھاوشىيەسى و
لىكچۇونى نەتمەخوازىي تۈرك و فاشىزمى كردووه.^{۶۹}

بەپىوه بەرايەتى تۈركىيا راگە ياندنه كانى ئە و لاتە كە لە خزمەتىياندا
بۇون، جىڭە لە زەوتكردىنى سەرەتايىتىن ماھە كانى نەتەوە غەيرە تۈركە كان،
نکولىيان لە بۇنى نەتەوە و كەمايمەتىي غەيرە تۈركىش دەكىد. بۇ نمۇونە،
دەكىئە لە سالانى بىستىدا بە ئاشكرا لە راگە ياندنه كاندا چاومان بە ھەوالى
لەم جۆرە بکەۋى:

((لىقى ترابنۇونى تۈرك ئوجاقلارى بەياننامەيەكى سەرنجىراكىشى بلاۋو
كىرددەوە: لاز نىيىە!^{۷۰}) (۱۷ ئى حوزەيرانى ۱۹۲۶ - لە پۇژنامەى
جەمهۇرىيەت)^{۷۱}

((لە تۈركىيا، لە تۈركى بەدەر، بە هىچ زمانىيەكى دىكە قسە ناكىرى! ئەندامانى
كۆمەلەي خويىندىكارانى كۆلىتىجى ياسا لە كۆنگرە كە ياندا كە دويىنى بەپىوه
چۇو، ئەم قەناعەت و بېيارەيان لە سەر ئەم باھتە لە لە گەلەلە بۇوه كە بۇ
پىگەتن لەمەسى و الە تۈركىيا لە زمانى تۈركى بەدەر بە هىچ زمانىيەكى دىكە
قسە نەكىرى، بىوشۇيىنى ياساىي بىگىنە بەرۇ سەر لە دەسەلاتداران و
دامودەزگا حکومىيەكان بىدەن.) (۱۴ ئى كانۇونى دووهمى ۱۹۲۸، پۇژنامەى
وقت)^{۷۲}.

^{۶۹} مەتە تونچاى، ئىيدارەت تاك حىزبى لە تۈركىيا ۱۹۲۱-۱۹۲۳، بلاۋو كراوه كانى يۈرت، ئەنقرە، ۱۹۸۱، ل. ۲۹۷.

^{۷۰} مەتە تونچاى، س. پ، ل. ۲۰۱.

^{۷۱} مەتە تونچاى، س. پ، ل. ۲۰۱.

ئەگەر باش بىر لەو بىرىتەوە كە ئەم بېيارو بۇچۇونانە چۆن دەبىن ھى خويىندكارانى كۆلىيچى ياسا بن، ئەوسا تىدەگەين ئەم كۆلىيچى ياسايىھە كەوا سەرۆكى فەخرييەكەشى خودى مىستەفا كەمال ئاتاتورك بۇوه، چ شتىكى تىكەل و پىكەلە^{٧٢}.

با بىكەپىيەنەوە سەر ياسى كەمال فەوزى، موحاكەمەكىدىنى كەمال فەوزى

بەگۈيرەي زنان سلۇپى: (سەرەرای ئەوهى كە كەمال فەوزى دوورونزىك هېيچ پەيوەندىيەكى بە راپەرىنەكەي سالى ۱۹۲۵ءو نەبوھ، بەپرسانى حکومەتى تۈرك بەھۆي يېرو بۇچۇون و نۇوسىيەكانىيەوە كە گۈزارشتىان لە ھەستە نەتەوھىيەكانى دەكىرد، بە ناھەق لە سىيدارەيان دا. كەمال فەوزى كەسايىھەتىيەكى ولاتپارىز بۇو، ئامادەبۇو ھەمۇو جۆرە فيداكارىيەك لەپىناوى نەتەوھەيدا بىقات. پىيىستە لاوانى كورد بە رېزۇ حورمەتەوە يادى ئەو كەسايىھەتىيە فيداكارە بکەنەوە و بىكەن بە نەمۇونەيەك بۇ خۇيان و پەند لە ژيانەكەي وەربىگەن)^{٧٣}. باشە موحاكەمەكىدىنى كەمال فەوزى چۆن بەپىوه چۇو؟ بۇ تىكەيىشتەن لەمە، لىكۆلىنەوەكەم لە سەرپۇزىنامەي "وقت" ئەنجام دا. خويىندەوار پىيىستە ئەوه لە بەرچاو بىگرى كە ئەم پۇزىنامەي بۇچۇونى نەتەوھەخوازىي تۈرك و خەتى فيكىرىي رەگەزپەرستانەي ئىتىحادو تەرەقىيى بلاوكردۇھەتەوە و ھەلگىرى ئۇ دىدگايانەش بۇوه^{٧٤}.

بنكەمى ژىن

^{٧٢} مەكتەبى حقوقى ئەنقەرە لە سالى ۱۹۲۵ءا دامەزراوه، مىستەفا كەمال ئاتاتوركىيش بە سەرۆكى فەخرييى كۆلىيچەكە ھەلبىزىدرە - مەتە تونچاي، س. پ، ل. ۱۷۲.

^{٧٣} زنان سلۇپى، س. پ، ل. ۹۹.

^{٧٤} تارق زەرقەر تونايىا، پارتى سىياسى لە تۈركىيا، بەرگى يەكەم، بلاوكرادەكانى وەققى حوربىيەت، ئەستەنبولى، ۱۹۹۰، ل. ۱۴۵.

له ژماره‌ی ۲۹ نیسانی ۱۹۲۵ ای پۆزنانمه‌ی "وقت" دا هه‌والیک به‌ناوی "شرق استقلال مکممه‌سنده" (له دادگای ئیستیقلالی پۆزه‌هلاقتدا) وه بـلـاوـ کـراـوهـتـهـوـهـ، باـسـیـ ئـهـوـهـ تـیـدـاـ کـراـوهـ کـهـ کـهـمـالـ فـهـوـزـیـ پـوـزـیـ ۲۸ نیسانی ۱۹۲۵ دادگایی کـراـوهـ.

جـیـیـ ئـامـاـزـهـ پـیـکـرـدـنـهـ، پـوـزـنـامـهـ کـهـ ئـهـ وـهـوـالـهـیـ پـشـتـبـهـ سـتـوـوـ بـهـ تـهـ لـگـرـاـفـیـکـیـ "ناـشـیدـ هـقـیـ" اـیـ پـهـیـاـمـنـیـرـیـ خـوـیـ لـهـ شـارـیـ دـیـارـبـهـ کـرـ بـلـاوـ کـرـدوـهـتـهـوـهـ. وـهـکـ لـهـ دـرـیـزـهـیـ هـهـوـالـهـکـهـداـ وـتـراـوهـ: ((دادـگـاـ کـهـمـالـ فـهـوـزـیـ نـوـوـسـهـرـیـ پـوـزـنـامـهـیـ "ژـینـ" وـ کـاتـبـیـ جـهـمـعـیـیـتـیـ تـهـ عـالـیـ کـورـدـسـتـانـیـ بـهـ تـوـمـهـتـیـ هـاـنـدانـ وـ وـرـوـوـزـانـدنـ خـیـلـهـکـانـیـ سـهـرـ بـهـ دـهـولـهـتـیـ تـورـکـیـاـ بـوـ رـاـپـهـرـیـنـ وـ سـهـرـهـهـلـانـ دـادـگـایـیـ کـرـدوـوـهـ؛ کـهـمـالـ فـهـوـزـیـشـ بـوـ خـوـیـ دـانـیـ بـهـوـهـدـاـ نـاـوـهـ کـهـ لـهـ سـهـرـدـهـمـیـ ئـاـگـرـیـهـسـتـ (جهـنـگـ)ـ دـاـ کـارـیـ کـرـدوـوـهـ بـوـ دـامـهـزـرـانـدنـیـ پـیـکـخـراـوـیـ سـیـاسـیـ بـوـ کـورـدـانـ. هـهـ لـهـ بـارـهـیـشـهـوـهـ کـوـمـیـسـارـیـایـ سـنـوـوـرـوـ فـهـرـمـانـدـهـیـیـ لـقـیـ سـوـپـاـ لـهـوـیـ یـادـدـاشـتـنـاـمـیـهـ کـیـانـ دـاوـهـتـ دـادـگـاـ)).

"جـهـعـهـرـ تـهـیـارـ پـاـشـاـ" اـیـ دـادـوـهـ دـاـواـیـ کـرـدو~وـهـ کـوـمـیـسـیـرـیـ سـنـوـوـرـ لـهـ دـادـگـاـ شـایـهـتـیـ بـدـاتـ، بـهـلـامـ وـهـفـدـیـ دـادـگـاـکـهـ ئـهـوـهـیـ بـهـ پـیـوـیـسـتـ نـهـ زـانـیـوـهـ. کـاتـئـ دـاـواـکـارـیـ گـشـتـیـ دـاـواـنـامـهـکـهـیـ لـهـ دـادـگـاـ خـوـینـدـوـهـتـهـوـهـ، هـهـوـالـیـ ئـهـوـهـ بـلـاوـ کـرـاوـهـتـهـوـهـ کـهـ سـهـیـدـ عـهـبـدـلـقـادـرـوـ سـهـیـدـ مـحـمـمـدـیـ کـوـپـیـ وـ سـهـعـیدـهـ کـوـیـرـیـ پـالـوـیـ وـ نـازـیـفـ خـوـشـتـاـوـیـانـ لـهـ ئـهـسـتـهـنـبـوـوـلـوـهـ هـیـنـاـوـهـتـهـ دـیـارـبـهـ کـرـ. لـهـبـهـرـ ئـهـوـهـ مـهـسـهـلـهـکـهـیـ ئـهـوـانـیـشـ پـهـیـوـهـنـدـیـیـ بـهـ موـحـاـکـهـمـهـکـرـدـنـهـکـهـیـ کـهـمـالـ فـهـوـزـیـ بـکـوـلـیـنـهـوـهـ، پـیـوـیـسـتـهـ هـهـنـدـیـکـ شـتـ دـهـرـبـارـهـیـ نـاـشـیدـ هـقـیـ بـلـیـنـ کـهـ ئـهـوـ زـانـیـارـیـانـهـیـ دـاوـهـتـهـ پـوـزـنـامـهـیـ "وقـتـ". نـاـوـبـراـوـ، کـهـسـیـکـ بـوـوـهـ لـهـ دـیدـگـاـیـ کـهـمـالـیـسـتـهـ کـانـهـوـهـ سـهـیـرـیـ مـهـسـهـلـهـکـانـیـ کـرـدو~وـهـ، زـورـجـارـیـشـ شـیـکـرـدـنـهـوـهـ

له سه رهه والیکی نادر و سوت ئەنجام داوه، كه له وانه يه لىكۆلەر وە بەبى
پەچاوكىرىنى ئەمانه بکەوييته ناو هەلّوە.

ناشىت ھەقى[ئولۇوغ] كىيە؟

ناشىت ھەقى (سالى ۱۹۰۲ لەدایك بۇوه) دواى پۇزىنامەي "وقت" ، ((كرا
بە بېرىۋەبەرى نۇوسىنى پۇزىنامەي "حاكمىيەتى مىللەيىھ" كه بە فەرمانى
خودى كەمال ئەتاتورك دەردەكرا)). وردەكارىيەكانى پىشەپۇزىنامەوانىي
لەم پۇزىنامەيدا فير بۇو. دواى ئەۋەش كە حاكمىيەتى مىللەيىھ گۇپاوا بۇو بە
پۇزىنامەي "ئولۇس" ، بۇو بە بېرىۋەبەرى گشتىي دەستەي دامەز زىنەكانى
ئولۇس. دواى ئەۋەش كرا بە بېرىۋەبەرى گشتىي پاگەيەنزاواه پەسمىيەكانى
يەكىتىي پاگەياندى تۈرك. لە چەندىن پىكخراو و دامودەزگاي جىاوازدا
ئەركى وەرگرت و لە پىگاي ئەوانەشەو و لاتانى وەك ئەلمانيا، بىرەنلىك،
فەرنسا، سويسرا، دانيمارك، سويد، فنلەندا، ئيتاليا و ميسركەرا^{٧٥}.

بەگۇيرەي ئىسماعىل بىشكىچى، ((ناشىت ھەقى تايىبەتمەندىي كەسىكى
سيخورى ھەبوه. لەبەر ئەۋەش مىستەفا كەمال پاشا كە بۇ خۆي سەرۆكى
پارتى گەلى كۆمارى و سەرۆكى قوركىياش بۇو، بە فەرمانى تايىبەتى خۆي
ئەوي كردووه بە نويىنەرى پەرلەمان. بۇ خۆيىشى لە سەررووى ئەو چەند
پۇزىنامەنۇسو سەو دىيىت كە توانىيىيانە مۆلەتى گەران لە كورستاندا
وەرىگەن))^{٧٦}. دواى پاپەپىنه كەي شىيخ سەعىدى پىران وەك پۇزىنامەنۇس

^{٧٥} ئەنسىكلۇپېدىيائى تۈرك، خانەي چاپ و پەخشى پەروردەي نەتەوھىي، نەنقرە، ۱۹۷۲، بەرگى
ل-۵، ۲۲.

^{٧٦} ئىسماعىل بىشكىچى، ياساي تونجەلى (۱۹۳۵) و جىنۇسايدى دېرسىيم، بلاۋىراوه كانى بەلگە،
ئەستەنبۇل، ۱۹۹۰، ل-۱۴۵.

چاودیّری دادگای ئیستیقلالی شەرقى كردووه لە پاگەياندنه كاندا بۇچوونەكانى خۆى بلاو كردۇدەتەوە. لەگەل ژمارەيەك لە ژەنرالەكاندا سالى ۱۹۲۵ بۇ كارى وردىكەنەوە بەدواداچوون چووهتە دىرسىم^{۷۷}. دواى ئەوهش كتىب و تارى جۇراوجۇرى لەسەر ئەو باپتە نۇوسىيە^{۷۸}.

ناشىت ھەقى نويىنەرى شارى (كوتاهيا) شى بووه لە پەرلەمانى توركيا، سالى ۱۹۳۴ سەبارەت بە ياساي بەناوبانگى نىشتەجىكىرىنى زۆرەملىنى كوردىكان ئاواى وتووه:

((هاورپىيانى خۆشەويسىتم، ياساي نىشتەجىكىرىن دەبىتە ھۆى ئەوهى كە ھەموو كەس بىتوانى لەم خاكەدا بىزى و نەوهى دەولەمەندو باش دروست دەكات و شەرهەفى توركايەتى دەبەخشىتە ئەو كەسانەى كە لەم خاكەدا دەزىن و يەكىكە لە گىرنگتىرين ياساكان (سەرەكىتىرين ياسا) شۇپاشى نۇي^{۷۹})).

ناشىت ھەقى چەند كتىبى نۇوسىيە كە بەم جۇرەن:

- ۱- دەرەبەگ و دىرسىم، ئەنقرە، ۱۹۲۲.
- ۲- تونجەلى دەروازەمى خۆى بەرەپۈرۈ شارستانىتى دەكاتەوە، چاپخانەى جەمهۇریيەت، ئەستەنبۇول، ۱۹۲۹.
- ۳- ۵۰ ھەمین سائىيادى داستانى چەناقەلە.
- ۴- توركيا بەرامبەر بە ئىمپېریالىزم (۱۹۲۴-۱۹۲۲)، ۱۹۷۳.
- ۵- سى شۇپاشى گەورە، بلاو كراوهەكانى ئاق، ئەستەنبۇول، ۱۹۷۳.

بنكە ئىزىن

^{۷۷} ناشىت ھەقى (نۇلۇغ)، تونجەلى (دىرسىم) دەروازەمى خۆى بۇ شارستانىتى دەكاتەوە، ئەستەنبۇول، ۱۹۲۹، ل ۱۴۱.

^{۷۸} ئەنسىكلۆپىدييەي مىزۇوى نزىك، بلاو كراوهەكانى يەنى نەسىل، ئەستەنبۇول، ۱۹۸۹، بەرگى ۱۰، ل ۶۲.

^{۷۹} ئىسماعىل بىشىكچى، (زانست، ئايدۇلۇزىيابى رەسمىي دەولەت، ديموكراتى و كىشەى كورد)، بلاو كراوهەكانى ئالان، ئەستەنبۇول، ۱۹۹۰، ل ۷۸-۷۹.

۶- شەپىرى پىزگارى و پەھەندە سىياسىيەكانى، بلاوکراوهەكانى مىللىيەت، ئەستەنبوول، ۱۹۷۳.

۷- ئەتاتوركى هاوشاريمان- بلاوکراوهەكتوروريەكانى بەنكى كار (۱۹۷۴).

كەمال فەوزى مۇھاکەمە كرا

ناشىت ھەقى ۲۹ نىسانى ۱۹۲۵ لە دىياربەكىرەوە باپەتىكى سەبارەت بە كەمال فەوزى بۇ پۇزىنامەي "وقت" ناردووە كە ۱۲ ئى مايسى ۱۹۲۵ بەناوى "كەمال فەوزى كېيىھەو چىيى كىرىدۇوھ؟" وە بلاۋى كىرىدۇتەوە كە بەمجۇرەيە ((دادگاى ئىستىقلال دواى پىشۇسى جەڭىن بۇ جارى يەكەم كۆددەبۈھە، ھەوا زۆر گەرم بۇو. گويىگرانى دادگاکە زۇوتىر جىيگاي خۇيانىيان گىرتىبوو، سالۇنى دادگاکەيان لى پېپىوو. ھەموو كەس چاوهپوانى ئەوهى دەكىد ئەفسەرىيەكى خانەنشىنى تەماعكارى وەك كەمال فەوزى كە دواى وىستە فەرەخوازىيەكانى خۆى كەوتىبوو، بەھىننە بەردەم دادگا. وەفدى دادگاکە سى كەس بۇوە بە ناوهەكانى مەزھەر موفىيد، عەلى صائىپ و موفىيد بەگ. سورەيىا بەگىش سەرۇكى دادگاکە بۇو. ھەر كەس لە جىيگاي خۆى دانىشت. داواى تاوانباريان كردو كەمال فەوزى هاتە زۇورەوە. تاوانبارى لاوازو كورتە بالا كە پەنگى زەرد ھەلگەپابۇو، بە شەلەشەلەتەن لە شوئىنى خۆى دانىشت. سەيرى ئەملاو ئەلولاي خۆى كرد. نازانىم لە بەرچى بۇو دەست و قاچى دەلەرزىن و مروڻ پىيکەننى بەو حالەتەي تاوانبار دەھات)).

ئەم پەيامنېرىدە پۇزىنامەي "وقت" لە ھەندىيەك ژمارەي دىكەي پۇزىنامەكەدا سەبارەت بە تاوانبارانى مەحکەممەي ئىستىقلال چەند ناسانىدىيەكى وەك "پەنگى زەرد ھەلگەپابۇو"، "دەست و پىيى دەلەرزىن"، "رەش داگەپابۇو" چەندىن جار بەكار ھىنناوه؛ بەو جۇرەش وىستوویەتى

سوروکایه تییان پی بکات و له پروی جه سته ییشه وه وه که سانی مه ترسیدار
نیشانی خوینده وارانیان بدات.

س

ئیددیغانامه (داوانامه) و حوكمه کان

ئه و هه والهی پۆزنانامهی "وقت" بەم شیوه یه دریزهی پی داوه:
)) سەرۆکی دادگا و تى:

- ناوی خوتان و باوکتان چین؟ خەلکی کوین و چ کاریک دەکەن؟
- ناوم کەمال فەوزىيە، ناوی باوکىشىم پەشىدە. خەلکی گەپەكى (تاش
مەھەللەسى) ئى بتلىيسم و سالى ۱۳۰۷ (۱۸۹۲-۱۸۹۱) لەدایك بۇوم.
نووسەرم، بەلام کارى پارىزەرى و مامۆستايىش دەكەم. لە مەكتەبى حقوقى
[م: كۆلىزى ياسا] نەمخويندۇوه.

داوانامەي داواكار خويىنرايەوه:

كەسى بە ناوی کەمال فەوزىيەوه؛ ئەندامى جەمعىيەتى كورد بۇوه كە بە
ئامانجى سەربەخويىي كورد دامەزراوه؛ بۇ خۆي شوين و ماوايىكى
دياريکراوى نىيە و لە حالى حازريشدا لەزىز چاودىرىيدايه. ناوبرارو كە
خەلکى بتلىيسە، لەمىزە هاواکارىي هەندىك لەو شىخە سەرەلداوانە دەكات
كە داواي سەربەخويىي دەكەن و بەرەدەوام كارى كردووه بۇ روروئاندن و
هاندانى خىلەكانى سەر بە حکومەت بۇ ئەنجامدانى راپەرین، لەبەر ئەوه
بەگوئىرەي پىيوىستىيەكان داواي موحاكەمەكردىنى دەكەم.

سەرۆکى دادگا (دادوھر): كەمال فەوزى ئەفەندى! باش گوئى بىگە،
ھەندىك بەلگەي سەبارەت بە ئىيە دەخويىندرىيەوه
جەعفترەيار پاشا فەرماندەي لقى حەوتەمى سوپا نووسراوييکى بە شفرە
بۇ فەرماندەيىي گشتىي سوپا (ئەركانى حەربىيەي عمومىيە) ناردۇوه كە
ئەمە دەقەكەيەتى:

نووسراوه‌که‌ی جه‌عفر ته‌یار پاشا فهرمانده‌ی لقی حه‌وته‌می سوپا

((که‌مال فه‌وزی سالانی جه‌نگ له زاخو له‌گه‌ل ئینگلیزه‌کاندا پیک که‌وتوروه
له‌سهر ئه‌وهی که کوردایه‌تی بکات و سالانیکی نۆریش له‌گه‌ل شیخ مه‌حمود
[م. مه‌به‌ستی شیخ مه‌حمودی به‌رزنجیه] و سه‌یید ته‌هادا کاری کردووه و
بووه به پیاوی فیداکاری ئه‌وان و له پیکای ئاغاکانی شېنخوه هاتووه‌تە ناو
ولات و په‌خنه‌ی له کرده‌وه‌کانی حکومه‌تە که‌مان گرتووه و شیتانه کاری
کردووه بۇ ورووژاندن و هاندانی خیلکانی سه‌ربه حکومه‌ت بۇ
سه‌ره‌لدان و راپه‌رین. پاپورتى کارو کرده‌وه‌کانی ناوبر او که ویستوویه‌تی
خرابه‌کاری بکات و هنديکی نووسینه‌کانیمان پیشکه‌شی فهرمانده‌بیی
گشتی سوپا کردووه .))

(۱۹۲۴/۱۳۴۰/۸/۶)

وهک له نووسراوه‌کانی شفره‌که‌ی جه‌عفر ته‌یار پاشادا
دەرده‌که‌وئی، بەپیوه‌بەرانی تورك پەیوه‌ندیکردنی که‌سانیکی و لاتپاریزی
وهک که‌مال فه‌وزی يان له‌گه‌ل شیخ مه‌حمودو ئه‌واندا پى باش نه‌بۇوه
وهک تاوان سه‌یریان کردووه. بەلام خودی ئه‌و که‌مالیستانه هەزارویه‌ک
پیکه‌يان تاقی کردووه‌ت و بۇ ئه‌وهی له‌گه‌ل شیخ مه‌حمودو سه‌یید
ته‌هادا پیککه‌وتن ساز بکەن.

ته‌نانه‌ت ئه‌وهش دەزانرى که چون خودی مسته‌فا که‌مال له کونگره‌کانی
ئه‌رزپوم و سیواسدا، بۇ بەدەسته‌یانی راو رەزامەندىي ئاغا و شیخه
کورده‌کان، مه‌رایبى بۇ کردوون. مسته‌فا که‌مال سالى ۱۹۱۹ نامه‌یه‌کى بۇ
شیخ مه‌حمود نووسیوه، بەمجروره دەستى پى کردووه: ((ئیوه که‌سانیکی
ولاتپاریز و فیداکارن، هاودىنی ئىمەن)) و له کوتايىه‌کەشیدا وتوویه:

((چاوه‌کانتنان ماق ده‌که، ئەفهندم)). گومان له‌وهدا نېيە كە كەمالىستەكان تا
نيوهى سالى ۱۹۲۳ لە هەولۇ و تەقلادا بۇون بۇ بەدەستەھىنەنى پېشىۋانىي
شىخ مەحموودو هەموو كارىكىيان دەكىردى. بەلام كاتىك كەمال فەوزى
پەيوەندىي پېيە كەرسىووه، ئەوه بۇوه بە تاوان.
ئەمەش دەقى نامەكەي مىستەفا كەمال بۇ حەزەرتى شىخ مەحموودى
بەرزنجى:

((... هەركەس دەزانى كە جەناباتان وەفاتان بۇ سەلتەنەتى عوسمانى ھەيە و
بايەخىكى زۆر دەدەن بە بارودۇخى ولاٽە خۆشەويىستەكەمان و
ھەمۇولايەكىش ئەمانەي جەناباتانى پى قبۇولە. ئەنجامە خراپەكانى يەكەم
جەنگى جىهانى ھەل و دەرفەتىكى زۆرى خستوھە دەستى دۈزمنەكانمان،
ئەو ھىرچىش و قەتلۇعامەي كە بۇ سەر ولاٽ و خەلکەكان دەكىرىن،
گەيشتوھە ئاستىك كە ئىدى قبۇول ناكىرى. ھىچ مۇسلمانىك ناتوانى بىر
لەوه بەكتەوە كە خەلافەت و سەلتەنەت لەناو بچن و ولاٽەكان بەكەويىتە زىر
دەستى ئەرمەنەكان و خەلکەكان بىنە ئەسىرى ئەوان. دوژمنانمان لە
ھەولۇ و كۆششى بەردەوامدان بۇ پارچەكىدنى ولاٽ و دىلكرىنى
خەلکەكان. حکومەتى ئەستەنبۇول كە ھىزى خۆى لە خەلک وەرناغرى و
وەك ئەسىر وايە، لەبەر بىھىزى خۆى نەيتوانىيە ھىچ بکات.
خەلک، جىڭە لەوهى كە وەك يەكەيەك ھىزى خۆى پىشانى دنیا بىدات،
ھىچ رېكەچارەو پېشىۋانىكى نەماوهتەوە لەبەر ئەوه من كە تىكەيىشتىم
پۆستە پەسمىيەكەم ئاستىنگە لەبرەدم ئەوهى كە بىتىوان لەبارىيەوه
خزمەتى خەلکەكان بەكەم، وازم ھىنناو بىريارم دا لەگەل ئەوانداو لەناو ئەواندا
كار بۇ بىزگارىييان بەكەم. پېم وايە كەسانى ولاٽپارىزۇ فيداكارو ھاودىينى وەك
ئىيە لەم پېكايىدا ھاواكارم دەبن و پېكەوه كار دەكەين. ئەمجارە ھەندىك لە

بەياننامە و پىپەوەكەي كۆنگرەئى ئەرزبۇرتان بۇ دەنیرم. تکاتان لى دەكەم لەو ناوجەيدا ھەولى پەرەپىيدانى تەشكىلاتى نەتەوەيىمان بىدەن. لەو باوەپەشdam كۆنگرەئى سىواس كە بېرىارە بەم زۇوانە بېھەستى، ئەنجامى باشتىو بەسۈودترمان لى دەستىدەكەوى. پىيوىستە لەو ناوجەيدا رېڭا لە كارىگەرىي پروپاگەندەي ئىنگلىزەكان بىگىرى. خوداي گەورە ھەموومان بەرە سەركەوتىن بەرى. چاوهكانتنان ماج دەكەم، ئەفەندم^{٨٠} .

"موقەتىشى پىشىولىقى سىيەمى سوپا

"مستەفا كەمال"

مستەفا كەمال نامەي ھاوشىيەئە و نامەيەي كە بۇ شىيخ مەحموودى بەرزنجىي ناردۇوه، لە ۱۰ ئابى ۱۹۱۹دا بۇ حاجى مۇوسا بەگى سەرۆكى خىللى موتىكى و لە ۱۳ ئابدا بۇ كوفرهەي زادە شىيخ عەبدولباقي بتلىسى و عەبدۇرەحمان ئاغاي شىپناخى و عومەر ئاغاي دىريشىلى (دىرىشەولى) و رەسۋوڭ ئاغاي موشارلى و شىيخ زىائەدىنى نۇورشىينلى و جەمیلى چەتۇ لە گارزان، نووسىيە^{٨١} .

ئەو كاتانەي مستەفا كەمال و دارو دەستەكەي نامەيان بۇ ئاغا و شىيخە كوردىكەن نووسىيە، ھەولى ئەوهشىيان داوه لەكەل ئەندامانى "جەمعىيەتى تەعاليي كوردستان"دا رېڭ بکەون^{٨٢}. لەلايەكى دىكەشەو، ھەمۇو كارىكىيان

^{٨٠} ئىسماعىيل بىشىكچى، زانست، ئايىدۇلۇزىياتى پەسمىيە دەولەت، ديموكراسى و كىيشهى كورد، 78-79.

^{٨١} غازى مستەفا كەمال ئەتاتورك، د. حفزى وەلدەت وەلى دەدە ئوغۇلوو، بەرگى ۳، بەلگەكانى ژمارە 47، 48، 49، 52، 53.

^{٨٢} بۇ نمۇونە: لەو تەلگرافەدا كە مستەفا كەمال بۇ والىي دىيارىبەكىرى نووسىيە، وتىۋىيە: لەم وەزەدە پىشىنیارى ئەوهتان بۇ دەكەم كە يارمەتىي دامەزراىندى لقى دىيارىبەكىرى جەمعىيەتى ئەوان بىدەن.

کردووه بو ئه وهی پیشکه وتنى جوولانه وهی نه ته وهی کورد بگرن.
بو نموونه، له عهربگیرو دیرسیم پیگهيان له کارو چالاکیه کانی جه معییه تی
ته عالیی کوردستان گرتووه به قسەی تارق زه فهر تونایا ((که و توه ته
دژایه تیکردنی جه معییه تی ته عالیی کوردستان ... له دیداره کانی
ئاماسیاشدا مه سله لی کوردو باشوروی ئه نادولل یه کیک بووه له با به ته
سه ره کیه کان)).^{۸۲}

ئه وهش ده زانری که بريتانيه کان لەم سه ره مهدا بو كەلک و هرگرتن له
کورده کان په یوهندیيان کردووه به و کوردانه وه که لەزىز دهستى توركىادا
ماونه ته وه و که ماليسته کانیش په یوهندیيان به و کوردانه وه کردووه که لەزىز
دهستى ئیراندا بوون (سمکى).

با بچينه وه سه ره باسى داوانامه که کە مال فهوزى:
يە کیک دىكە له و نووسنە شفرەدارانه که له دادگادا خويىراونه ته وه، هي
کە سېیك بووه بهناوى والى شەوقى يە وھو ئەمە دەقە كە يە تى:

نووسراوه کە وەل شەوقى
((ھەرچەندە گوتراوه کە مال فهوزى و عەلی خلۇوسي^{۸۴} لە لايەن قايىقا مىيە تى
مە حمودىيە و بخىنە بەر چاودىرى، بەلام ئە وھ پۈون نىيە کە ئايى دەستكىرى
بىكىن يان نا. بفەرمۇون بو كارى پىيۆيىست)).

(۱۹۲۶/۵/۱۲)

بنكە ئىن

ھەروهە گونجاوېشەوە کە ديدارو په یوهندى لەگەل ئەندامانى جەمعىيە تى کورددا ئەنجام بدرى -
غازى مستەفا کە مال، بەرگى سېيەم، بەلگە ۹.^{۸۳}
تارق زه فهر تونایا، س. پ، بەرگى ۲، ل ۲۱۰.^{۸۳}
دواتر باسى كەسېيک بە ناوى كوجوك زابت مەممەد خلۇوسي جزىرەلى دەكەن کە راپورت له کە مال
فهوزى دەدات، ئە و كە سە بە عەلی خلۇوسيش دەناسرى.

یه کیکی دیکه لهو به لگانه‌ی که دراونه‌ته دادگا ئه نووسینه‌ی سوله‌یمان سه‌بری به‌گه که کۆمیسەری سنور بوروه به شفره‌ش نووسیویه‌تی:

نووسینه‌که‌ی سوله‌یمان سه‌بری به‌گ

((که‌مال فه‌وزی‌یان به مه‌بەستى پپوپاگه‌نده‌کردن لەدزى حکومه‌ت و به قازانچى كوردو هەولدان بۇ سەربەخويى پەوانە‌ی مەلازگەرد كردووه، ناوبراو، دواي ئەوهى لە ئەستەنبۇول دەرچووه، هاتوهتە مەلازگەرد لە گۈندەكانى ئەو قەزايەوه تىپەپ بوروه. بەپىيى فەرمانىيىكى فەرماندەيىيلىقى سوپاى ئەۋى و دواي هەلمەتىيىكى گەپان و پىشكىنلە سەراي^{۱۰}، دەستگىر كراوه. بەقسەتى سەرۆك خىلەكان، كەمال فه‌وزى لەنیو خىلە میلان و خىلەكانى دیكەدا پپوپاگه‌نده‌ی لەدزى حکومه‌ت كردووه.))

(۱۹۲۴ ۱۳۴۰/۷/۱۰)

ھەر لەباره‌يەوە موشیر فه‌وزى (چەخماخ) پاشاش نامەيەكى به شفره‌ى بۇ مەحکەمە نووسیوھ کە ئەمە دەقەكەيەتى:

نووسراوەکه‌ی موشیر فه‌وزى (چەخماخ) پاشا

((بە به لگەوە ئەو سەلمىنراوە کە كەمال فه‌وزى ئەندامى جەمعىيەتى كورد بۇوه کە لە زاخو دامەزراوه، ھەر لەبەر ئەوهش لە جەبەئى ئەلجزىرەوە تا دىاربەكر ھەموو ئومەرا^{۱۱} و ئەفسەرەكان داوايان كردووه ئەو كەسە بە دەستگىر كراوى دادگاىي بىرى)).

دواي خويىندەوهى ئەو نووسینانە، "سورەيىا به‌گ"ى داواكارى دادگاکە داوانامەکه‌ی خوى خويىندەوه و بەمجۇزە درېزەي پى دا:

^{۱۰} شارى ئوزالپ (بە تۈركى كراوه‌كەيەتى) و بەشىكى پارىزگاى وانه.

^{۱۱} بە كەسانە دەگوتىرى كە پىلەيان لە سوپادا لە ژەنپاز كەمتر نىيە.

((مولازمی خانهنشین کەمال فەوزى ئەفەندى لەگەل ژمارەيەك لە كەسايەتىيە ناودارە كوردەكان كە كوردىيەتى دەكەن، كارى كردوووه. نموونەي ئەمانەش د. مەممەد، عەبدولكەريمى بەدرخانى و ...ن و لە پۆزىنامەيەكى كوردىشدا بەناوى "زىن"ەوە كارى كردوووه. سەرەپاي ئەوهى كە تەنبا مووقەي خانەنشىنىي ھەبۇھ، ماوهى چەند سالى پابردوو سەفەرى زۇرى كردوووه. دىارە ئەو سەفەرانەي بە مەبەستى بازىگانى و گەشتىيارى نەكردوووه، تەنبا بو كارى پېۋپاڭەندەيى بۇون. ۱۱ ئەيلۇولى (۱۳۳۷) لە كەنالى سويسەوە تىپەپریوھ و دەك ئەفسەر يېكى مەدەنلىي ئىنگلىزەكان لە دەوروبەرى زاخۇو بىرىيان گەراوھ. ئىنگلىزەكان ئەركى ئەوهەيان پىداواھ لە باکورى كوردستان پېۋپاڭەندە بکات و ^{۸۷} بەياننامە بىلۇ بکاتەوھ. لە ۱۴ ئى حوزەيرانى ۱۳۳۹ (۱۹۲۲) شدا فەرمانى دەستىگىر كەنالى دەرچووھ.

بەلام دواى ئەوھ (بىسەرۇشۇين) بۇوه، دواترىيش لە سامسۇونەوھ بە گەمى بەرھو تەپابزۇون كەتوھتە پى. هەمۇو دامودەزگا ھەوالگەرىيەكانى دەولەت دواى كەوتۇون، بەلام هەمووجارىك شوينى خۆى ون كردووھ و لە دەستىيان دەرچووھ. دىوانى حەربى ئەلچەزىرە بىرىارى دەرکەنلىي يادداشتى دەستىگىر كەنالىي پەسىنە كردووھ، دواى ئەوهش دەستىگىر كراوھ. دوابەدواى ئەوه سوودى لە ياسايلىيپوردن وەرگرتۇوھو لە زىندان ھاتوھتە دەرى. بەلام بەگۈزەر ئەو زانىاريانەي كە جەعفتر تەيار پاشاي كۆمىسىھرى سەنۋورو سۇلەيمان سەبرى بەگو ئەوان داۋىانە، ناوبراو لەدواى ۲۹

^{۸۷} بېرىسانى مەحكەمەي ئىستيقلالى شەرق مىشىكىيان كردووھ بە گامىشىك و لە پۆزىنامەكان و بەتاپىيەت پۆزىنامەي "وقت"دا، ھەوالىي جۇراجۇزىان لەسەر بىلۇ كردوھتەوھ. لىيەدا باسى ئەوه دەكىرى كە گوایە كەمال فەوزى لەسەر حىسابى ئىنگلىزەكان بەياننامەي بىلۇ كردوھتەوھ. دىار بېرىسان تىرساون لەوهى كە ئەگەر ئەو بەياننامە لە پۆزىنامەدا بىلۇ بکەنھوھ، مەترىسىي بۇ خۇيان دەبى.

تشرینی یه‌که‌می (۱۹۲۳) شهود به‌ردوهام بسوه له‌سهر کارو چالاکیه‌کانی پیش‌سوی خوی و له‌سهر ئه و بنه‌مايه‌ش سکالام له‌سهری هه‌یه). به‌گویره‌ی ئوغور مومجوو، که‌مال فهوزی نامه‌یه‌کی له‌گه‌ل مه‌مهد به‌گی سه‌رۆکی شاره‌وانیی زاخوودا بو سه‌رۆکی خیلی شپناخ نووسیوو باسی ئه‌وهی تیدا کردوهه که تورک و ئینگلیزه‌کان پیک که‌وتتون له‌سهر ئه‌وهی که حوكمی زاتی بدهن به کوردو داوشیان کردوهه په‌یوه‌ندییه‌کی باش له‌گه‌ل حکومه‌تی بريتانيا‌دار به‌رقه‌رار بکری. ((که‌مال فهوزی باسی پیک‌که‌وتتنامه‌که‌ی داماد فه‌رید پاشای له‌گه‌ل ئینگلیزه‌کاندا کردوهه که له ۱۲ ئه‌يلوولی ۱۹۱۹ دا ئیمزا کرابوو^{۸۸}، فه‌رن‌ساییه‌کان ده‌قیکی ئه‌وه پیک‌که‌وتتنامه‌یه‌یان ده‌ست که‌وتتووه له پوختنامه‌کانی ئه‌مریکادا بلاویان کردوهه‌ته‌وه^{۸۹})).

به‌گویره‌ی به‌هجهت جه‌مال، داواکار سوره‌بیا ئورگئه‌قرهن ئه‌م شتانه‌ی ده‌باره‌ی که‌مال فهوزی و هاپیکانی و تتووه: ((ئه‌فه‌ندم، به‌شیک له موحاکه‌مه‌کردن‌هه‌که‌ی که‌مال فهوزی بتلیسی به‌ر له موحاکه‌مه‌کردن‌نی تاوانباران سه‌بیید عه‌بدولقادرو مه‌مهدی کورپی، نافیز خوشناو (یه‌کیک له سه‌رکرده‌کانی عه‌شیره‌تی خوشناو) و عه‌بدولللا سه‌عدی که ئیستا له‌به‌ردام دادگادان، جیب‌جی کراوه. به‌لام هه‌موو ئه‌مانه به ئه‌نجامدaran و پیک‌خه‌رانی ئه‌وه کردوهانه ده‌زانرین که له به‌شی پوژه‌هه‌لاتی ولا تدا به مه‌به‌ستی جیاکردن‌وهی ئه‌وه به‌شه له ولا ت کراون و له‌بهر ئه‌وهش تاوانبارن. ده‌توانم به‌مجوهره‌ی خواره‌وه گوزارشت له کردوه‌هی خیانه‌تکارانه‌یان بکم: ئه‌مانه به

^{۸۸} بوقانیاری زیاتر ده‌باره‌ی ئه‌وه پیک‌که‌وتتنامه‌یه، بروانه: ئیستیقلال حه‌بیمز (شـپـرـی سه‌ریه‌خوییمان)، کازم قره‌ه بکر، لـ۳۷۴؛ ئوغور مومجوو، هـ. سـ. پـ، لـ۲۲-۲۲۰.

^{۸۹} ئوغور مومجوو، سـ. پـ، لـ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷.

چوار قوّناغی جیاواز ههولی به دیهینانی ئهو ئامانجە نهینبىھى خۆيان داوه؛
لە قوّناغى يەكەمدا خەيالى ئهو ئامانجەيان داناوه و دواى ئەوهش خۆيان
پىكخستووه لە قوّناغى سىيەمدا بېياريان داوه دواجاريش ههولى
جييەجىكىرىدىيان داوه! هەموو تاوانىك خۆى لە خۆيدا بەم چوار قوّناغە پىك
دىت و ئەنجام دەدرى. ئاشكرايە كەمال فەوزىش ئەم چوار قوّناغە بېرىوه و
سالانىكە كار بۇ ئەم بەستەتى خۆى دەكتات...^{٩٠}). دواى خويىندنەوهى
داوانامەكە، سەرۆكى دادگا دەستى بە قسەو پرسىيار كردۇوه:

لە سالانى جەنگدا

((سەرۆكى دادگا: لە سالانى جەنگ و دواى جەنگدا كوى و كوى گەراون؟
كەمال فەوزى: سالانى جەنگ لە ئەستەنبۇول بۇوم. دواى جەنگىش كلووبى
تەعالىي كورد^{٩١} و جەمعىيەتى ويلايەتى شەرقىيە وەك دوو پىكخراوى
جيماواز كاريان دەكرد، من لايەنكىرى ئەم حالاتە نەبۇوم. دەمۇىست
ھەر دوكىيان يەك بىگرن. ئەمین بەگى هاپرىم ههولى يەكخىستنى ئهو دوو
پىكخراوهى دا، بەلام ئەنجامىكى دەستكىر نەبۇو. ئەندامانى جەمعىيەتى
ويلاياتى شەرقىيە ئاكايىان لە سوودو قازانچەكانى ولات هەبۇو، لەبەر
ئەوهش ئەگەر لەكەل جەمعىيەتى تەعالىي كوردىستاندا يەكى بىگرتايم،
شتىكى باش دەبۇو. من ئەندامى پەسمىي جەمعىيەتكە نەبۇوم. تەنيا بۇ
ماوهى دوو مانگ كارى كاتبىم بۇ كردوون^{٩٢}. دواتر وازم لە كارى كاتبىي
جەمعىيەتى تەعالىي كوردىستان هىننا، دواى دەست كىشانەوه، ماوهىك
كارى پاڭەياندىم كرد. پاش دامەززاندى (قوواى مىلىيە)، وازم لەوهش

^{٩٠} بەھجەت جەمال، پاپەپىنى شىيخ سەعید، بلاۋىكراوه كانى سەل، ئەستەنبۇول، ١٩٥٥، ل. ٧٨.

^{٩١} جەمعىيەتى تەعالىي كوردىستان.

^{٩٢} م: مەبەستى كاتبى بۇ جەمعىيەتى تەعالىي كوردىستان.

هینا. ئارهزوم ئەو بىو سەر لە ئەنادول بىدەم. كەسيكى دۆست و ئاشنام نەبىنى، هەر لە بەر ئەو نەھاتم. دواي شەپرى بەلغان لە ئەستەنبۇول سەلەيم بەگ وەزنهدارى پېشىوو "فېرقەي ئىتىجادو تەرەقى" م بىنى. پىم گوت دەتوانى بمنىرىتە ئەنادول؟ بەلام هىچ ئەنجامىكەم وەرنەگرت. دواتر بېيارى گەپانەوەم بۇ ولاتى خۆم دا. ھەندىك لە دۆستانەم كە بەتهما بۇون بېۋەنە عىراق، وتىان دەتوانى لە سليمانىيەوە بچىتەوە بۇ بتلىس. كۆتا يىتىمىزى ١٣٣٧ (١٩٢١) لە ئەستەنبۇول دەرچۈمم دوادوايىيەكانى تىشىنى يەكەم گەيىشتمە بەسەرە و لە ويىشەوە پۇيىشتمە زاخۇ. داوم لە مەممەد ئاغا كەرد لە سنورەوە دەرىازم يكەن؛ لەگەل شەش سواردا ھاتمە شىرىناخ. لە زاخۇ قايىقامىكى پېشدارو كلاولە سەرى ئىنگلەز حوكىمى دەكىد. دەزانى لە شىرىناخ چاودىرى دەكريم. عەبدۇرە حمان ئاغا^{٩٣} واي دەزانى من سىخۇپى ئىنگلەزەكان، بۇيە

^{٩٣} سەرچاوه جۇرا جۇرە كان زانىارىي جىياواز بەدەستەوە دەدەن. بۇ نەمونە، كاربەدەستىكى ئىنگلەز لە راپورتىكىدا توپویە: كورىدەكانى گۆيان ئى نيسانى ١٩١٩ لە سەرپىگای بەلۇ - كۆرگى كە لە ٢٠ مىلى باکورى پۇزەلاتى زاخۇدايە، ئەفسەر يىكى سىاسىي بritisian يان بىناوى "پىتسون" مەوە كوشتووەو گۈيکانىيان بىريوو ناردوويانە بۇ عەبدۇرە حمان ئاغا. ھەمان راپورت باسى ئەوەي كردووە كە عەبدۇرە حمان ئاغا بۇلۇ كىنگى ھەبۇ لە پەرەپىدانى ھەستى دەزىيەتىي بritisian لە ناوچەيەدا. سەرچاوهكە باسى ئەوەي كردووە كە نامەيەكى عەبدۇرە حمان ئاغا بەدەست ھىناوە كە باسى پشتىوانىي حكومەتى تۈركى تىيەدا بۇ خەلکى ناوچەكە كردووە، ئەگەر بىتۇ دەزىيەتىي بritisian يىكەن بەگۈيىرە سەرچاوهكە، ئەو نامەيە هي ١٧ ئى ئادارى ١٩١٩ يە، راپورتى نۇئىل، ل. ٦٩-٧١.

"كارانەوەي توندى عەبدۇرە حمان ئاغا سەرۆكى خىلى شىرىناخ بەرامبەر بە ئىنگلەزمەكان، بۇوە مايەي نىڭەرانىي بritisian يىكەن. گۇوان و ايان دەزانى حكومەتى تۈركى پشتىوانىي ئەو جۇرە كارانە دەكتات، دواترىيش داماد فەرىد پاشا لە سەر ئەو تۆمەتبار دەكەن"، مىسىزنى كوردىستان، د. كەمال ئوکە، سىخۇپى بritisian (نوئىل - E.W.C)، بلازكراوهكەن بۇغاز ئىچى، ئەستەنبۇول، ١٩٨٩ ل. ٢٢-٢١.

دواي ماوەيەكى كورت پەرلەمانى تۈركىيا بېيارىكى بەم جۇرە دا:

((...) پیویست ناکات که سانی و هک عهد پوره حمان ناغای سه روکی خیلی شپناخ له پیکخراویکی و هک "جه معییه تی تعالیی کورستان" دا بی. هر لبه رئوه پیویسته په یوهندی پیوه بکری و بؤ که لک و درگرتن له خزمته کانی پوستیکی بدریتی. هروهها بؤ به رقه رارکردنی ئاسایش له و ناوچه بیدا هندیک پاره (ئاقچه) رهوانه ئه وی بکری، بؤ ئه وهی به سه ره لکدا ببې شریت وه - تارق زه فر تو نایا، س. پ، به رگی ۲، ل ۲۲۴.)).

مستهفا که مال که زانیویه تی عهد پوره حمان ناغا کاریگه ریز نزدیکی زوری له و ناوچه بیدا ههیه، له ۱۳ نابی ۱۹۱۹ دا ئه نامه بیهی بؤ نووسیوه:

(بؤ حزه تی عهد پوره حمان ناغای شپناخی

بؤ حزه تی عومه ر ناغای ده رویشی

بؤ حزه تی پرسوون ناغای موشاری

ولاتپاریزو ئه فهندی؟

هه مووکه س ده زانی ئیوه به سولتان و خلافت وه به ستران؛ به وش رازی نابن ولا ته پیروزه که مان بکه ویتنه زیر ده سلاطینه کان. من ناگام له و کرد وه ره و شتبه زانه تان ههیه که بؤ پاراستنی ولا ت و نه ته و که مان ئه نجامتان داوه و متمانه شم پیشان ههیه. هندیک له به رنامه و پیپه وه کانی کوئنگرهی ئرزپوتان بؤ ده نیم. چاوه بروانی ئه وه ده کم پیکختنی (پاراستنی مافی ئه نادول و بزمی) له و ناوچه بیدا گهشه پی بدنه و پیگا له پروپاگنده خراپه کانی دوزمن بگرن. چاوه کانتان ماج ده کم. ئه فهندم.

موفه تیشی پیشووی لقی سینی سوپا مستهفا که مال

- مستهفا که مال ئه تاتورک، به رگی ۳، به لکه ۴۹، ل ۴۲-۴۳.))

له لایه کی دیکه وه، له پاپورتیکی سالی ۱۹۲۴ Colonial office ئینگلیزه کاندا باسی ئه وه کراوه که عهد پوره حمان ناغا ئه ندامی جه معییه تی ئیستیقلالی کورستان بیوه. له بیه رئوه وش ده ستگیر کراوه و براوه ته زیندانی سیرت - پژوهه رت فولسون، س. پ.

له دادگاکه هی که مال فهوزی دا نامه بیکی عهد پوره حمان ناغا بؤ سه ره کۆمیسەری ئینگلیزه کان خویندراوه ته وه که له ۷ ای کانونی دووه می ۱۹۲۲ دا بیتاوی خیلکانی شپناخ، حاجی بایرام سلۇپى، گۇيانه و نووسراوه.

((ئەسالەت مەتاب؛

ئیمە پیمان وایه حکومەتی بریتانیا گەورە که هه موو دنیا ئاگای لە دادپه روه بیهیه کەی ههیه، مافه کانی نه ته وهی پیروز نگەورە کورد لە پۇزەلات لە بەرچاو دەگری. لېدوانه کانی لويد جورج لە پەرلەمانی بریتانیا دەربارە کوردو جوولانه وهی سەرپە خۆی خوازی کورد لە ئەستەن بولو و

یارمه‌تیی نه‌دام. دهرفتی ئوهشم بۇ نېرخسا چاوم بە بەرسانی حکومه‌تى توركيا بکەوى.

كەپامه‌وه بۇ زاخو. لەويٽىگە يىشتىم حکومه‌ت دەلى^{٩٤}: ((كەمال فەوزى بەدرخانى پىاوى ئىنگلizەكانه، دەستگىرى كەن)) .

بەلام ئىنگلizەكانىش منيان دەستگىر كىردو رەوانه‌ى بەغدايان كىرم. كۆتايسى سالى ۱۹۲۱ (۱۲۲۷) بەلگەي مانه‌وهيان بۇ دەرهىنام. بەلام پەيوهندىي شىيخ قادر^{٩٥} لەگەل مندا گومانى لەلائى ئىنگلizەكان دروست كرد. بۇزىشك منيان گرت و بىرمىانە بەسرەو لەويىشەوه بە گەمى رەوانه‌ى

پەيمانى سىقەر كە باسى سەربەخوييىمان دەكتات، بۇونتە هۆي ئوهشى كە لەو پۇوهوه متمانەي زياترمان پىئىبەخشىن.

ئىمە بەر لە ھەمووشتىك پىويىستە باسى ئوه بکەين كە ئەم مەسىلەيە پەيوهندىي بە نەزادىكەوه ھەيە ...

... ئىمە بەوه پازى نابىن حکومه‌تى بىرىتانيا بە تەنها لە چوارچىيە ئەو پەيماندا سەيرى مافەكانغان بىكتات. ئىمە پىمان وابوو بەنهىنى يارمه‌تىيان دەدەن بۇ سەربەخويى. بەلام لەبر ئوهى لە بۇوداوه‌كانى (شېناخ) دا يارمه‌تىيان نەداین، ئىمە و حکومه‌تى تورك كە دۈزىمنى سەرەكىمانە، بۇوبەپۇو ماينه‌وه و تەنبا بۇوين، ئىمەش لەو وەزىعە ئىكەرانىن.

كەمبۇنى چەك و تەقەمنى پىكىرە لەبرەدم بەدەستەتىنانى ئامانجەكەمان كە دامەزرايدنى حکومه‌تى خۆمانە. هەندىك لە خىلەكانىش لەبر نەبۇنى چەك و تەقەمنى بەشدارى لە جوولۇنەوەكەدا ناكەن. ئىمە ئوه دەزانىن كە حکومه‌تى بىرىتانيا بە ئاشكرا يارمه‌تىيان نادات بۇ ئوهى حکومەت دابىمەزىيەن. بەلام داواكارىن بەر لەوهى كە دواى دامەزرايدنى حکومه‌تەكەمان بەئاشكرا يارمه‌تىيان دەدەن، بەنهىنى هەندىك يارمه‌تىيان بىدەن)). ئۇغۇر مومجوو، كورتى كردوەتەوه، ل ۱۱۵-۱۱۶.

^{٩٤} كەمال فەوزى ئەندامى بىنەمالەي بەدرخانىيەكان نىيە.

^{٩٥} براى شىيخ مەممۇدى بەرزنجى، لە حکومەتەكەي سالى ۱۹۲۲ يى باشمورى كوردىستاندا، سەرۋەك وەزىران و لەھەمان كاتدا سۈپاسالارى كورد بۇو. لەلائەن ئىنگلizەكانەوه دوورخرايەوه بۇ هىندستان- رفيق حلمى، يادداشت، بەرگى ۱، ل ۶۳؛ بەرگى ۲، ل ۵۹۸.

(بۆمبا) یان کردم^{۹۶}. هەلبەت ماوەی مانگیک لە بەسرە لە زیندان بووم. لە
ھۆتیلیکدا دایاننام و دوو پۆلیسیشیان کرده بەرپرسم^{۹۷}.

بیست و پینج پۆژلەوی مامەوە. دواتر هینامیانه پۆرسەعید^{۹۸}، ۴۸ پۆژ
لەوی لە زینداندا بووم. دواتریش هینامیانه ئەستەنبول و تەسلیمی
پۆلیسیان کردم. بەلام دواتر دوبارە دەستگیریان کردەمەوە^{۹۹}. خستمیانه ناو
گەمییەک و ئەشکەنجه یان دام. دواى کۆنفرانسى لۆزان ھاتمە تەرابزوون.
لەویشەوە چوومە ئەرزپۆم و دواتریش چوومە لای ئىسماعىل ئاغای سمکو لە
دەوروبەری سەرای. زانیم بە توەمەتى پروپاگەندە کردن بۇ کوردىستان بەلگەیان
لەسەر ئامادە کردووم. دواى ئەوهش خۆمم تەسلیم بە حکومەت کردى)).

عەلائەدین سەجادى ئىدىياعىيەکى سەيرى لەسەر سمکو و كەمال فەوزى
ھەيە كە بەم جۆرهىيە:

((سالى ۱۹۲۵ كەمال فەوزى بەناوى سمکو و دەچىتە قۇنسۇلخانەي پروس
لە ورمى و دەلى: كوردىكانى باکوور پاپەرىون، ئىيە چى دەلىن؟ ئەويش لە
وەلامدا دەلى كارىكى ھەلەيان کردووه و ناتوانم يارمەتىتان بىدم!))^{۱۰۰}.

^{۹۶} يەكىك لە شارە گەورەكانى ھيندستان.

^{۹۷} جىنى ئامازپىكىرنە كە بىرتانىيەكان ماوەماوە كوردىكانىان دور دەختەوە بۇ ھيندستان. بۇ
نمۇونە، سالى ۱۹۱۹ شىيخ غەربىي كوبى شىيخ مەحمودىيان بۇ ھيندستان دور خىستەوە. سالى
۱۹۲۰ مەحمود خانى سەردار كە كەسىكى ھەۋامىي خەلکى گوندى دىلى بۇ؛ دواى ئەوه لەلایەن
حکومەتى ئىرمانەوە تەسلیمی ئىنگلิزەكان كرا، ئەويش بۇ ھيندستان دور خەرایەوە. ھەر لەھەمان
سالىدا ھاتتوە بۇ كوردىستان و دواى لە مىستەفا كەمال كرد يارمەتىي بىدات بۇ ئەوهى دىرى ئىنگلิزەكان
شەركات - د. كەمال مەزھەر ئەحمدە، چەند لاپەرىيەك لە مىشۇرى كەمىل كورد، ل ۱۱۷-۱۱۸.

[شىيخ حەممەغۇریب زاوابى شىيخ مەحمود بۇوه، نەك كوبى؛ مەحمود خانى دىلى، بەپىي زانىارىي
پىرەست دور نەخراوەتەوە بۇ ھيندستان بىكەى ئىن]

^{۹۸} بەندەرىكە لە باکوورى ميسىر، لە كەنارى دەرياي سېپى.

^{۹۹} ئەوكاتانە ئەستەنبول لەزىز حوكى بىرتانىيادا بۇو.

^{۱۰۰} عەلائەدین سەجادى، شۇرۇشكانى كوردو كوردو كۆمارى عىراق، چاپخانەي مەعاريف - بەغدا،
۱۹۰۹، ل ۲۶۶.

کیشەی ماندات (ئىيىتىداب)

- بۆچى ويستت له بىيىرى عيراقووه بچىته بتلىس؟
- من و تارو بابەتم بۆ سەرەبە خۆبىيى كوردىكەن نۇوسىبىوو. داواي سىستەمەيىكى سىايسىم بۆ كوردستان دەكىدو خەيالى ئەوەم لە مىشىكدا بۇو. من دەمگۈت حكومەتى عوسمانى كۆتاپىيى پىھاتوو، پىويستە ولاٽانى رۇزىھەلات پىككەوتن لەنیوان خۆياندا مۇر بىهن. لەبەرئەوە ناچار بۇوم لە عيراقووه دەرياز بىم.
- چۆن ئەۋەتان نەيىستوووه كە لەوكاتاندا كەسانىكى ھەبۇون ھەولى پېزگاركىرىنى ولاٽيان داوه؟
- ئەفەندىم، ئەۋەتانه من گەنجىكى تەمەن بىست و پىتىج سالە بۇوم و زور كەسىش بەرھو ماندا دەپۇيىشت.
- ئىيۇھو كەسانى وەك ئىيۇھو بەرھو ماندا دەپۇيىشتىن، بەلام ئەوانەي لە ئەنادول بۇون بەدواي سەرەبە خۆبىيدا دەگەپان!^{۱۰۱} نايى ئەمەتان نەدەزانى؟ كەواتە لەبەر ئەو شتائىنى كە بلاوتان دەكىرنەوە، نەتاندەتوانى لە ئەنادولەوە تىپەپ بن؟
- تەنبا لەبەر بلاوکراوه كامن نىيە، كەسىكىشىم نەدۇزىبىيەو بىبات بۇ ئەۋى.
- ئىيۇھو ئەۋەتە ئەفسەر بۇون، سوپا داواي لە ھەموو ئەفسەرەكان و پلەدارەكانى دىكەش كردىبۇو بگەپىنەوە بۇ خزمەت، ئىيۇھو بۆچى نەھاتۇن؟

^{۱۰۱} ئەو قىسىمەيى كەمال فەوزى راستە، لەو سەرەدەمەدا نەك تەنبا كەسايەتىكەن، بەلكۇر كەمالىيەكانيش لە كۈنگەرە سىيواس لە ۱۱-۱۴ ئەيلۇولى ۱۹۱۹دا بە تىڭىرای دەنگ حكومەتى ماندایان پەسند كردووھو ئۇوه بە يەلگەش ھېيە - يالچىن كۆچك، جەند تىزىك لەسەر پۇشىنپىران، بەرگى ۳، بلاوکراوه كامن تەكىن، تەنقىز، ل ۲۶۸.

خودى مستەفا كەمالىش سالى ۱۹۱۹ بە وەقىدىكى ئەمەركاپىيى بە سەرۆكايەتىي ژەنپال هاربىد وەت: ((خوازىيارى ئەوهين خاكى ولاٽى عوسمانى لەئىر چاودىرىي ولاٽىكى گەورەي جىهان، بەتايەتى ئەمەركادا (ئەگەر مومكىن بىي)، بىارىزىي و گەرپىداوى حۆكمى پاشايەتىشنى لە تۈركىي) - كاميل ئەردەها، والى و وىلايەتكان لە تىكۈشانى نەتەوەيىدا، كەتىپخانەي رەمنى، ئەستەنبول، ۱۹۷۵، ل ۱۱۰).

لهوهش زياتر، کوتاییی سالی ۱۳۳۷ (۱۹۲۱) کاتی حکومه‌تی تهوفیق پاشا هاته سه‌کار^{۱۰۲}، خوم ئاگادارم هەندیک کەسی خیانه‌تکار له‌گەل کورد مسته‌فا^{۱۰۳} دا بۆ دامه‌زراندنی دهوله‌تی سه‌ریه‌خۆ چووبوونه کوردستان، ئیوهش يەکیک بون لهوانه.

- ئاگام له بانگھیشتەکەی سوپا نەبوا. له‌سەر پرسیارەکەشتن دەربارەی ھاوکاریکردنی هەندیک کەسايەتىي خیانه‌تکارى وەك "کورد مسته‌فا"، پیویسته ئەو بلىم له کاتی دامه‌زراندنی جەمعىيەتى كورددادا من له‌دژى مسته‌فا پاشا يامولكى دەركەوت، دەمانچە لى كىشام. ئەو پەروەردەيە كە له مەكتەبەكاندا وەرمگرتۇو، رېڭەم پىنادات له‌گەل هەندیک خیانه‌تکارى وەك مسته‌فا پاشادا ھاوکارى بکەم^{۱۰۴}.

^{۱۰۲} حکومه‌تی تهوفیق پاشاي يەکەم لهنیوان سالەكانى ۱۹۲۰ تا ۱۹۲۲ دا بونه، ئەنسىكلۆپىدياى تورك، بەرگى ۲۸، ل. ۲۸.

^{۱۰۳} م "مەبەست مسته‌فا پاشا يامولكى يە. زەممەتە مرۆز بپروا بەو بەھىنە كە كەمال فەوزى قىسى وەهای له‌سەر مسته‌فا پاشا يامولكى كە ھاوبىتى خۆى بونه، كردىن، چونكە بەگۈرە زنارسلۇپى: ((جەمعىيەتى تەشكىلاتى ئىجتىماعىيەتى كورد خەليل رەحمى بەگى بەدرخانى و مسته‌فا پاشا يامولكى و كەمال فەوزى و مەولانزادە رفعەت و تەوانى لە سالى ۱۹۲۱ ناردەتە عىراق، بۆ تەوهى لە باشۇرۇ كوردستانەوە دەربازى باکورى كوردستان بىن. بەلام ئىنگلىزەكان نەيانھېشتۇوە ئەم وەفە بچىتە عىراق، تەنيا پېڭىيان بە مسته‌فا پاشا يامولكى داوه بپرات، ئەويش لەبەرئەوهى كە خەلکى شارى سلىمانى بونه (بپوانە: زنارسلۇپى، س. پ، ل. ۶۰)).

بەواتايەكى تىر، مسته‌فا پاشا يامولكى و كەمال فەوزى ئەوهندە نزىكى يەك بون، پېڭەو بۆ ئەنجامدانى كارېكىان خراوەتە ئەستىق كورد مسته‌فا يان مسته‌فا پاشا يامولكى سالى ۱۹۲۲ لە حکومه‌تەكەي شىيخ مەممودى بەرزنجىدا وزىرى مەعاريف بونه. عەدولەزىز يامولكى كۆپى مسته‌فا پاشا يامولكى كە دواتر كتىيەتكى نۇوسىيە، زۇر بەباشى باسى كەمال فەوزى كردووە. لهوهش زياتر، بېلشتر باسى نۇوسراوىكى فەرماندەلى لقى حەۋەمى سوپا "جەغەر تەيار پاشا" مان كردىبوو كە وتبۇو: ((كەمال فەوزى لە سالانى جەنگدا بە ھاوکارىي ئىنگلىزەكان

موفید بەگ: کورد مستهفا ئەفسەریکى پلەبەرزەو کەسیکى نەزان نیيە. ئەو
بە مەبەستى تايىبەت چووهتە سلىّمانى، چوونى ئىيۆش لەگەل ئەودا شتىكى
گرنگە.

- من له ۱۹ ئەيلولدا ئەوهەم بىست كە پاپۇرتىكىيان لەسەر داوم. بە شفرە
ئەوهيان گوتبوو كە گوايە من و مەولانزادە [م؛ مەبەستى مەولانزادە رفعەتە] و
ئەوان خيانەت دەكەين.

- سەرۆكى دادگا: دەلىي نەمتوانى لە شىپناخ خۆم تەسلىيمى حکومەت
بىكم؟

- بەلى، كاتم نەبۇو. خۆم تەسلىيم بە حکومەت نەكەرد.

- ئىمە چۈن نىازپاكىي تۆمان بۇ دەردىكەمۇئى، لەكاتىكىدا توْ دەتتowanى بىيىتە
شىپناخ و دووسەعات پىپىيۇي و خۆت تەسلىيم بىكەي، بەلام ئەوهەت
نەكەردووه؟

- ئەفەندم، من بە عەبدۇرەھمان ئاغام وت عىراق و هىندستان و مىسر
ئەسىرى ئىنگلەيزن و خانەدان و بنەمالەكانى هىندستان خراپىن و وەزۇعى ئەو
ولاتانەش زۇر خراپە.

- دواى ئەوهەش وتتان ((پىيويستە كوردىستانىك دابىمەزرى)).

- ھىچ بەلگەيەكتان لەبەردىستادىيە سەبارەت بەوهەي كە گوايە من
پەپەپاگەندەي دامەزراندىنى كوردىستانى سەرىبەخۆم بۇ عەبدۇرەھمان ئاغا
كردىنى ؟

بنكەي ژين

www.zheen.org

كوردايەتىي كەردووه، بۇ بەدەيەننائى ئەمەش لەگەل شىيخ مەحمۇدو شىيخ تەهادا كارى كەردووه
بۇوه بە پىاۋىيکى فيداكار بۇ ئەوان ...). بە لەپەرچاڭرىنى ئەوهەش كە مستهفا پاشا يامولكى
كەسى نزىكى شىيخ مەحمۇد بۇوه، زۇر كەم پىسى تىدەچى دوزىنایەتىيەكى لەوجۇرە لەننوان
مستهفا پاشا و كەمال فەزى دا ھەبۇوبىتى.

- ئىمە خۆمان باسى ئەو دەكەين. ئىوه گوتتان پەنجا وپىنج پۇزى لە هوتىلىكى باشى بۆمبای بۇون و ميوانيان بۇون، كى پارەكەي ئەمەي دەدا؟). وەك دەبىنرى، كاتى كەمال فەوزى پرسىيارى بەلگەكانى دادگا دەكات دەربارەي كارەكانى و ئەو ئىدىعاييانى كە لەسەرى دەكىن، سەرۆكى دادگا تۈورە دەبى و پرسىيارىكى پىيچەوانەي لىدەكەت و قىسەكانى كەمال فەوزى هەلەكىرىتەوە. كەمال فەوزى پىشتر وتبووى (بەپىي بەلگەكانى دادگا كە لە پۇزىنامەي "وقت"دا بلاو كراونەتەوە ئىنگلىزەكان زىندانيان كىردىم و ئەشكەنجهيان دام، دووريان خستمەوە دواتر تەسلىمى پۆلىسى ئەستەنبولىيان كىردىم. دادگا خۆى پىشتر ئاگاى لەو نەبوه كە كەمال فەوزى يان بەزۇر بىدوەتە بۆمبای و لە ئوتىلىكدا خستۇويانەتە بەر چاودىرى، كەمال فەوزى بۇ خۆى زانيارىي لەسەر ئەو رووداوه داوهتە دادگا، بەلام سەرۆكى دادگا قىسەكانى هەلەكىرىتەوە دەلى تۆلە ئوتىلىكى خوشدا لە بۆمبای ميوانى ئىنگلىزەكان بۇوى و وەھاى پىشان دەدات كە گوايە كەمال فەوزى وەك گەشتىارو ميوانىك چووەتە ئەوى. ئەمەش خۆى نموونەيەكى زۇر باشە بۇ تىيگەيشتن لە ھەلۋىستى مەحکەمە ئىستيقالى شەرق. ئەو نموونەيە ئەوهشمان پىشان دەدات كە ئەو زانياريانەي وا لەلايەن پىناكىرى. لەبەر ئەو پىيۆستە مىزۇونۇوسان و لېكۆلەرهوان ئەو مەسەلانە لەبەرچاو بىگىن، بۇ ئەوهى ھەلە نەكەن.

با بەردىوام بىن لەسەر بەدوادچۇونى كاروبارى مەحکەمە كە لە دىدى پەيامنېرى پۇزىنامەي "وقت"ەوە كە لە بابەتىكدا بەناوى كۆنۈسى كەنى مەحکەمە ئىستيقالى شەرقەوە لە ۱۹۲۵/۵/۱۲ دا وەها درېزەي پىداوه: مەزھەر موفىد سەرۆكى دادگا پرسىيار دەكەت؛

((-) جیاوازی جه معییه‌تی ویلایاتی شه‌رقییه و جه معییه‌تی ته‌عالیی
کوردستان له چیدا بwoo، ئامانجە کانیان فەرقى ھەبwoo ؟

- كەمال فەوزى: هەردوکیان نەياندەویست ویلایاتی شه‌رقییه ببیتە
ئەرمەنستان. جه معییه‌تی ویلایاتی شه‌رقییه خوازیاری مانه‌وه بwoo لەگەل
تورکە کانداو جه معییه‌تی ته‌عالیی کوردستانیش يەکیتی کوردە کانى
كربووه ئامانج. جیاوازی ئەم دوانە له نەزانىدا بwoo. جه معییه‌تی ویلایەتی
شه‌رقییه خوازیاری ئازادى بwoo، بەلام جه معییه‌تی ته‌عالیی کوردستان
ئەسارتى دەویست، هەروهە داواى سەرەيە خۆيى و حوكى زاتىي دەكىد)).

ناكۆكى لهم قسانەي ئىرەدا ھەيء. له بېرىگەي پېشۇوتىدا كەمال فەوزى
وتوویه: جه معییه‌تی ته‌عالیی کورد خوازیارى يەكگەرنى كورد بwoo، كەچى
لەم بېرىگەيە دوايىدا دەلى خوازیارى ئەسارت بwoo. بەگویرە ئەم
زانىاريانەي كە سەرچاوه جۆراوجۆرەكان دەربارە ئەم مەسىلەيە داويانە،
ھۆى سەرەكىي ناكۆكىي نىيوان جه معییه‌تی ته‌عالیی کوردستان و جه معییه‌تی
ویلایاتی شه‌رقییه دەگەپىتەو بۇ ئەوهى كە جه معییه‌تی ویلایاتی شه‌رقییه
دانى به مافە نەتەوەيەكانى كورددا نەدەنا^{۱۰۰}.

۱۰۰ د. شوکى مەممەد سەگبان وەك ئەندامىكى جه معییه‌تى ته‌عالیي کوردستان بەشدارىي كردووه
له كۆبۈونەوەيەكى ھاوېشى نىيوان ئەم جه معییه‌تە لەگەل جه معییه‌تى مودافعەي حقوقى مىلىيەتى
ویلایاتی شه‌رقییه و بەمجۇرە لەسەر ئىو كۆبۈونەوەيە دوواوه: (جىنى ئامازۇپىكىردنە قىسەكانى بە
يەكەمنى سەرچاوه لەقەلەم دەدرىن): ((لە كۆبۈونەوەي يەكەمدا لە سەرۆكايەتنى جه معییه‌تى
ویلایاتی شه‌رقییه كە بە سەرپەرشتىي نەجمەدین حوسىن ئەندامى جه معییه‌تى ته‌عالىي
کوردستان و مەبعووسى مۇوش ئىلىياس ئەفەندى كە ئەندامى جه معییه‌تى ویلایاتی شه‌رقییه بwoo،
بەپىوه چوو، لەو كۆبۈونەوەيەدا مەبعووسى ئەرتۇغۇرۇل (بىلە جىك) شەمسەدین ئەفەندىش لەوى
بwoo. حەزىدەكەم باسى موناقشەكەي نىوانيان بىم. منىش بانگ كرابۇوم بۇ ئەو كۆبۈونەوەيە.
سەرۆك پرسىيارى كارو پۇپاگەندە كانى جه معییه‌تى ته‌عالىي کوردستانى لە نەجمەدین حوسىن

پرسیاره‌کانی سه‌رۆکی مەحکەمەی ئىستيقلالى شەرق وەها درێژه‌يان پى

دراوه:

((ئىّوه لە ئەستەنبوول چاوتان بە مەمدووح [م؛ مەبەستى مەمدووح سەلەيم بەگە]، شوکرى مەحەممەد [م؛ مەبەستى د. شوکرى مەحەممەد سەگبانە] و خەلیل خەيالى دەكەوت؟ دیدارتان ھەبوو؟

- كەمال فەوزى: مەمدووح بەرپىوه بەرى پۇزىنامەي ژىن بۇو. خەلیل خەيالى لە وەزارەتى كشتوكال (نەزارەتى زەراعەت) ژمیرىيار بۇو. دواتر جەمعىيەتى كوردىستان بۇو بە دوو بەشەوە: يەكىيان بۇو بە كلوبى كورد، ئەوى تىريش

كەمىز باسى كارو چالاكيه‌كانى كرد. شتىكى تايىبەتى تىيدا نەبوو. تەنبا باسى پېيپەستى خويىندىنى بە زمانى كوردى دەكەد لەو وىلاياتانەي كە تۈرانىيە كوردىستانەكانى [م؛ مەبەستى كوردىكانە] تىيدا دەزىن. شەمسىدین بەگ بەتوندى دىۋاپەتىي ئەمەمەي كردو وتى: لەبەر ھەمووشتىك با لەسەر ئەوه پىك بکەوين كە كارىكى ھاوبىش بکەين بۇزىگارىدىنى ولات لە مەترىسيەكان، دواترىش دېيىنه سەر باسى زمانى ئىّوه نازادى. نەجمەدین بەگ لەم مەسەلەيەدا ھەست و قىسەكانى ھەموو كوردىكانى دەگۆتەوە) (د. شوکرى مەحەممەد سەگبان، كىشەي كورد، خانەي چاپى مەنتەش، ۱۹۷۰، ل. ۲۲).

وەلامى جەمعىيەتى تەعالىي كوردىستان بەرامبەر بەم پېيشنیارە چى دەبىي بابىي، ئەوه ئاشكرايە كە كوردىكان ئەوندە بەھىزىو بېڭخراو نەبۇون كە بىتوانى پارىزىكارى لە ھەموو مافەكانىيان بکەن و زىاتر بەگۈزىدە شو پېيشنیارە جوولۇنەتەوە. ((نەۋەيان قبۇول كرد بۇ پاراستى مەملەكت لە مەترىسيەكان بەشىيەتىيە ھاوبىش كار بکەن)). دواترىش دىيارە چى پۇوى دا، كوردىكان نەك تەنبا نىيانتوانى زمانىيان ئازاد بکەن، بەلكوو پىكەي ئەۋەشىيان لى گىرا ناوى مندالەكانىيان بە كوردى بىنن. ھەندىك لە سەرچاوه توركەكانىش دەلىن: جەمعىيەتى تەعالىي كوردىستان بەرامبەر بەم پېيشنیارە جەمعىيەتى وىلاياتى شەرقىيەتتەوەتى: ((ھىزە ھاوبىيەمانەكان ھەمووجۇزە يارمەتىيەكمان دەدەن، ھىچ شتىكىمان نىيە لەگەل ئىوهدا قىسەي لەسەر بکەين)) (د. ئىبراھىم ئەتەم گورسەل، پاسىتىي كوردايەتى، نەنقرە، ۱۹۷۷، ل. ۱۴).

تارق زەفر تۇنایا ھىچ ناكۆكىيەك لەودا نابىنى كە بۆچى جەمعىيەتى تەعالىي كوردىستان لەگەل جەمعىيەتى مودافعەتى حقوقى وىلاياتى شەرقىيەدا كە لە ئەستەنبوول دامەزراوه يارمەتىي بىزاقى ئەنادۇلى داوه، يەكىنەگرتۇوه (تارق زەفر تۇنایا، بەرگى ۲، ل. ۱۹۰).

بورو به جهه معییه‌تی ئیجتماعیی کورد [م؛ مهبه‌ستی جهه معییه‌تی تەشكیلاتی ئیجتماعییه کورده].

- له جهه معییه‌تەکەتاندا ئالاییه‌کی کوردستان دروست کراوه، بینیوتانه؟
- نەخیّر.
- له پۆزنانامه‌ی "زین" دا کارتان بۆ جیاکردنەوە کوردو تورک دەکرد.
- من بابه‌تى کۆمەلاییه‌تى و سیاسیم دەننووسى.
- ئەوکاتەی من له بتلىیس بۇوم، پۆزنانامەتان بۆ دەناردمو لهسەری دەتائىننووسى بۆ والىيە تورکەکە، کارى واتان کردووە؟ بابه‌تىكتان بەناوى پاپردوو و ئىستاوا سەربەخۆیی کوردستانەوە نووسىببۇو، ئايا ئەمە جیاپىخوازى نىيە؟
- تەنیا لهسەر يەك بابه‌تى پېيار مەدەن، دلنىابن ئەو وتارەتى كە باسى جیاپىخوازى تىدايە، بە هىچ شىيۆھيەك نەگەيشتوھەت کوردستان.
- ئىيۇھ ئەوکاتە بەردهوام پۆزنانامەتان بۆ ھەموو شوينىك دەنارد. سەيركەن کارى تى کردووم، ھېشتا وتارەتەتام فەراموش نەکردووە. سەكۈّ كىيە؟
- ئىرانييەکە، پەنای ھىناوەتە بەر حکومەت [م؛ مهبه‌ستی حکومەتى تورکە].
- چەندە لەلای مانەوە؟
- پىينج، شەش مانگ.
- پىاپىكى چۈنە؟ ئىيۇھ پاوىزكارىتەن بۆ دەکرد؟
- پىاپىكى دوورە لە ھەستى نەتەوەيى و دەنەوەي لە سايەتى پارىزگارىي حکومەتى توركدا بىزى.
- بۆچى پىينج، شەش مانگ لەلای مانەوە؟
- لەبەر ئەوەي دىوانى حەربى ئەلجزىرە بە شىيۆھى پاشملە بېيارى لەسىدەرەدانى بۆ دەركىرىدىبۇوم.

- سمکو ئاگای له باردوخى ئىيۇھەبۇو؟
- وايدەزانى هەپام كردووه، نەيدەزانى بېيارى لەسيىدارەدانم بۇ دەرچووه.
- لە مووسىل چۆن خزمەتى ئىنگلىزەكانتان دەكرد؟
- من خزمەتى ئىنگلىزەكانت نەكىدووه.
- لە بەغدا لە بەپىوه بەرىتىي پوليس كارتان كردووه.
- ئەگەر ئەمە بسەلمىندرى، من بۇ خۆم پەتى خۆم دەكىشىم)).
- لەم پىستانەوە ئەوە دىيار دەبى ئەمال فەوزى پىشىتەستى بەوە كردووه لەسيىدارە دەدرى.
- لىرىدە عەلى صائىب پرسىيارىك دەكات:
- كەى خانەنشىن كراي؟
- لە شەپى بەلقان لە يانىا بىرىندار بۇوم، ٦,٥ سانتىيمەتر قاچم كورت بۇوهتەوە.
- مۇوچەكەت چەند قوروشە؟
- سى سەدو شەست قوروش.
- ئەگەر كەمئەندامى شەپ بۇويتايە زياترييان پى دەدای.
- بە پلهى پىنجەميش خانەنشىنىان دەكردى.

وەك دەزانىرى كەمال فەوزى لە شەپدا لەبەر تۈركەكان بىرىندارو سەقت بۇوه. بەلام رەتى دەكەننۇو بە كەمئەندامى شەپرى بىناسىن و باسى ئەوە ناكىرى كە قاچى ٦,٥ سانتىيمەتر كورت بۇوهتەوە: عەلى صائىب بەمجۆرە بەردەۋام دەبى لەسەر پرسىيارەكانى:

((كەواتە تو ئەو كەسەي كە لەپىشىتەوە قىسىت لەنىو ھەردوو جەمعىيەتى كورددا بىرەوى ھەبۇو، لەكاتىيىكدا پىيى كەسانى وەك سەيىد عەبدولقادر دەمرود مىستەفا [و؛ مىستەفا پاشا يامولكى] ئى تىدا بۇوه، چۆن دەبى پەيوەندىي تۆ بەو جەمعىيەتانەوە كەم بىي؟

- من لهم پووهوه کارم کردووه، لهگه‌ل ئەمین بەگى هاپىيەدا کارم کردووه.
- بۆچى ويستان لەپىي بەغداوه بچنە بتلىس؟ بۆچى لهكاتىكدا بتلىس
بەشىك بwoo له خاكى مەجليسى نەتەوھىي توركيا، له ئەنقرەوه نەپرويشتن
بۇ ئەۋى؟
- بۆئەوهى بە سەلامەتى بگەم، ئەو پىكايىم ھەلبىزارد. ئەگەر لەپىي
ئەنادۇلەوە بروشتبايم، مومكىن بwoo دەستكىر بكرىم.
- ئەگەر بە پاسپۇرتى ئىنگليزىيەوە بروشتبايتە بتلىس، نەجاتت دەبwoo?
ئىوه بتلىستان بە بەشىكى ئەنادۇل نەدەنلىنى؟
- ئەگەر پىياويىكى وەك خەلەل رەحمى بەدرخانى و خاينىكى وەك مەولانزادە
رەفعەت بچىتە ئەۋى، پىويىست بwoo منىش بچم، چونكە دەموىست پىكە بە
پەرسەندنى بىرى جىاوازى ئەوان بىدەم و لەو پووهشەوە ئەركى ويژانلىي
خۆم بەجى بەيىنم)).
- ئىمە نازانىن بەپراستى كەمال فەوزى ئەو قسانەى بە خەلەل رەحمى
بەدرخانى و مەولانزادە رەفعەت و تتووه يان نا، بەلام سەبارەت بە
پەيوەندىكەنلىكىنى كەمال فەوزى لەگەل مەولانزادە رەفعەتدا، كوردىكى دىكە
بەناوى نەجمەدین بىيوك قايماوه كە لە زىندانى سەربازىي دىياربەكى شەھيد
كراوه، لە يادداشتەكانى خۆيىدا ئەم رەستانەي نۇوسىيە:
- ((بىرىك پارەى كەمال فەوزى لەلای "چەركەز ئۈلچىي" ئىرىنلىكىنى
رەفعەت بwoo، نەيدەدايەوە ئەمروو سېھىنلىي پى دەكىد. رەفعەت پەنائى بىردىبوه
بەر قۇنسۇلخانەي ئىنگليزەكان، بېياربۇو كەمال فەوزىش لەگەل بۇشنبىرە
كوردەكانى تردا ھەپا بکات، بەلام لەبەر ئەو پارەيە مايەوە دواتىريش
دەستكىر كراو بەھۆى راپەپەنەكەي شىخ سەعىدەوە لەسىدارە درا.
نەتەوە خوازىكى بۇشنبىرۇ نەترس و خاونقەلم بwoo. خۆى كاندىد كردىبوو

له بىلیس بو ئەوهى بېيىتە ئەندامى ئەنجومەنى نويىنەران (مەبعووسان). لە مالى د. عەبدوللە جەودەت بۇو كە پىشىكى چاۋ بۇو. سەرەتا بەناوى "کوردىكى ديموکرات"-ەو بابەتى دەنۈسىپ و پۇزىنامە ئىجتىھادى دەرىدەكىد^{١٠٦}. عەبدوللە جەودەت خەلکى عەربىگىر بۇو. يەكەمچار ئەو باسى نووسىنى بە پىتى لاتىنى و فىكىرى عەلمانىيەتى [و؛ لە تۈركىيا] داهىن^{١٠٧}.

تائىستا نازانرى نەجمەدین بىيوك قايا ئەم زانىياريانە لە كىن وەرگرتۇو، بەلام ئەگەر واى دابىنىن مەمدووح سەلىمى بىنیوھ كە ھاپىيى كەمال فەوزى بۇو، دەتوانرى ئەو بىگۇتى كە لەوانەيە مەمدووح سەلىم ئەو زانىياريانە پىداپى. يادداشتەكانى نەجمەدین بىيوك قايا خۆى لەخۆيدا بەشىكى بەناوى قىسەكانى "مەمدووح سەلىم"-ەو تىدایه^{١٠٨}.

لە پاپۇرتىكى وەزارەتى ناوخۇدا، لەكتىكىدا لىپرسىنەوەي پەسمى لە كەمال فەوزى كراوه، باسى ئەمەش كراوه كە لەو چاپخانەيەي وادكتور عەبدوللە جەودەت گۇقىرى "ئىجتىھاد"ى لى لەچاپ داوه، كارى كردووه^{١٠٩}. دواي ئەم پۇونكردنەوانە، باشتىر وايە بىگەپىيەنەوە سەر كۆنۈسىكەكانى دادگا كە لە پۇزىنامە "وەقت"دا بىلەو كراونەتەوە:

- لەبەر خاترى ولات لە شوينى دىكە كارتان نەدەكىد؟
- لە ئەستەنبۇول دەولەت نەمابۇو.

^{١٠٦} پىيىتى دەچى ئەم رىستەيە لەسەر عەبدوللە جەودەت بىن، چونكە ئەو گۇقىرى "ئىجتىھاد"ى دەركەدووهو بەناوى "کوردىك"ەو بابەتى نووسييەم دەرىدەكىد^{١٠٧}، APECTRYK- Forlag، نەجمەدین بىيوك قايا، چەند لاپەرييەك لە وشەكەن، بىلەو كراوه كەكانى ستۆكمۇل، ١٩٩٢، ل. ١٥١.

^{١٠٨} نەجمەدین بىيوك قايا، س. ب، ل. ٢٦٨.

^{١٠٩} ئوغور مومجوو، س. ب، ل. ٢٢٠.

- ئىّوه كەسيّكى مەھمەد خلۇوسى ئەفەندى ناو دەناسن ؟ دۇزمىنايەتى
ياخود خزمایەتىتان ھەيە ؟
- نا.

- سەيركە بزانە ئەفسەرلەك دەربارەي ئىّوه چى دەلى ؟ ئەواتەي كە ئەسir
بۇوه، ئىّوه بىنۇيە وەك پۆلیسى ئىنگلىزەكان كارتان كردووه، ئەويش
دوا ترپاپورتى داوهتە (وەكىلى داخلىيە) عەلى فەتحى بەگ [مەبەستى
ۋەزارەتى ناوخۆيە؛ و].

- خزمایەتىم لەگەل ئەو كەسەدا نىيە، چى دەلى^{١١٠} ؟
نامەي كەسيّكى بەناوى خلۇوسى جىزىرەلىيە وە خۇينزرايە وە كە
ئەفسەرلەكى پلە نزەمە لە فېرقەي دووی حەربى عمومى، ئەمە دەقەكە يەتى:
((بەندەتان ئەسir بۇوم، لە عىراق گەپاومەتەوە. كاتى گەپامەوە بۇ دىياربەك،
ئۇدەم بىست كە سىخورى بەناوبانگى ئىنگلىزەكان كەمال فەورى لە بتلىيس
دەستگىر كراوه. ئەم خايىنە لە سەرەتاتى سالى ١٣٣٩ (١٩٢٢)دا جلوبەرگى
پۆلیسى ئىنگلىزى دەكىرە بەرولە مۇوسىل كارى ھەوالگىرى بۇ
برىتانيايە كان دەكىرد. پاپورتى لە تۈركەكانى تر دەداو ئەشكەنچە و
سووکايدىشى پى دەكرىن. ئەم خايىنە كاتىكى سىخورى ئىنگلىزەكان بۇو،
ھەموو جۆرە بىنامووسىيەكى بەرامبەر بە دەستگىر كراوه كان ئەنjam دەدا.
لەوانىيە دواي ئەوهى ئامانچەكانى ئەم خايىنە لە لۆزان پىك نەھاتووه،
لەلايەن ئىنگلىزەكانەوە ھىنزاپىتە سەر سەنورۇ كارى سىخورى پى كرابى.
لەبەر ئەركى ولاتپارىزىي خۇم بە پىوپىستىم زانى ئەمەتاتان پى رابگەيەنم.
لەگەل رېزىمدا)).

^{١١٠} بۇنىڭ ئەنچەرىنىڭ "وەقت" لەمەبەدوا سەردىپى "پاپورتى ئەفسەرلەك" ئىلى داوه.

وەك دەزانىرى كەمال فەوزى لەو پاپۇرتەدا بەوە تۆمەتبار دەكىرى كە سىخورپىي بۇ ئىنگلىزەكان كردووه، ئەمەش لەكاتىيىكدا كە دواتر ھەم دادوھەكان ھەم وەك داواكارەكان و پاگەياندىنى پابەندى حکومەت و كەمالىستەكانىش خۆيان تەنبا يەك كەسيان لە تاوانبارانى پاپەپىنه كەي ۱۹۲۵ بە ئەنجامدانى كارى سىخورپى بۇ ئىنگلىزەكان تۆمەتبار نەكردووه. هەر بويەريي تىدەچى ئەمانە بە مەبەستى لەسىددارەدانى كەمال فەوزى ئەو پاپۇرتە درۆينەيان ئامادە كردى و لە پاگەياندىنەكاندا بلاويان كردىتەوه. تەنانەت ئەوهش دەزانىرى كە تۈركەكان بۇ ئەنجامدانى پروپاگەندەي لە وجۇرە لەدژى كوردەكان، سىخورپىكى خۆيان بەناوى درۆينەي "مىستەر تەمپلەن" وە ناردوھەتە لاي سەيىد عېدولقادر^{۱۱} و دواتر دەلىن: ((كوردەكان لەگەل ئىنگلىزەكاندا دانوستان دەكەن)). ئەوهش ھەمووی بۇ تۆمەتباركىدنى كورد كراوه.

كەمال فەوزى زۆر بەكورتى وەلامى ئەو تۆمەتانەي سەرەوهى داوهتەوه:

- لەوكاتەدا من لە عىراق نېبۈم.
- دۆستىيىكى ترى عەلى خلۇوسى ناوتان ھەبۇھ، كىيىه؟
- نايناسىم.
- خۆتان كرد بە كاندىدى پەرلەمان لە شارى بتلىيس؟
- بەلى، لە ھەلبىزاردەن دووهەمدا^{۱۲}.
- ئىيە ھەم لەدژى ولات كار دەكەن، ھەم خۆتان كاندىد دەكەن، ئەمە چۈن دەبى؟

^{۱۱} ژەنپال ئەكىرم بەگ بېرىۋەبەرى پۇلىسى ئەستەنبۇول كەسىكى "نېزامەدين" ناوى بەناوى درۆينەي مىستەتمپلەنى بەرپرسى كاروبارى پۇزەلاقى وەزارەتى دەرەوهى بىرىتانيماوه نارده لاي سەيىد عېدولقادر، مەتە تونجايى، س. پ، ل ۱۳۰؛ ئوغۇر مومجوو، س. پ، ل ۱۰.

^{۱۲} اى نىسانى ۱۹۲۳ بېرىۋە چۈو، لە ئى نىسانىيىشدا ياساى ھەلبىزاردەن دەركەوت.

- من کاتی جه‌نگ به‌هۆی هەستى نەتەوهیی بەهۆه ئەو کارانەم نەکردووه،
بەلکوو هەلومەرجى کات وای ئى كردم ئەو شستانە بلاو بکەمەوه.
- موفید بەگ: لە جەمعييەتى كوردىدا کارى كاتبىتان كردووه؟
- بەلىٰ ئەو کارەم كردووه.
- ئىيۆه دەلّىن لە زاخۇ بىستوومە پارىزگارى سىرت بېرىارى دەستگىركردنى
دەركردووم، بۇيە ويستوومە بچەمە دىاربەكى، ئەمە چۆن دەبى؟ بۇچى لە
سىرت تەسلیم نەبۈسى و ويستت بىيىتە دىاربەكى؟
- سەرنەكەوتىم.
- داواكار (سورەيا بەگ): لە (سەراى) لە وان دواى دەستگىركرانت چۆن
ھاتىتە ئەستەنبۈول، دواتر چۆن ئازاد كرائى؟
- لە سەراى دەستگىر كرام. حەوت پۇز لە وان بۈوم. چۈومە لاي حکومەت و
لە ٧ يى ئادارى ١٩٢٤ (١٣٤٠)دا داواكارىيەكم سەبارەت بە هەلگىرنى بېرىارى
دەستگىركردنەكەم پىشىكەش كرد. لەوييە بىرمىيانە ئەردىج [م؛ ئەرجىش] و
قەركۆسە و حەسەن قەلە، لەوييە بىرمىيانە ئەرپىزمۇم تەرابىزۇون. لە ١٧ يى
تەمۇرۇدا گەيشتمە تەرابىزۇون. لەوييە بىرمىيانە بەردهم دادگا. سەرۋىكى دادگا
وتى ناوم لە ليىستى ١٥٠ كەسە كاندایە و پىويىستە سنورداشىم بکەن. لە
ئەستەنبۈول زانىم ناوم لەو ليىستەدا نىيە. تا ئابى ١٣٤٠ (١٩٢٤) لە
گىرتووخانەي پۆلىسى ئەستەنبۈول بۈوم. لەوييە بىرمىيانە فەرماندەيىي
گشتى و بەتۆمەتى سىخپى و خيانەت بە ئىشىمان دەستگىر كرام و تا ١٣ يى
شوبات لە زىيندان بۈوم. كاتى لە ئەنقرە بەدواى جىبەجىكىدىنى كارى
مووچەكەمدا دەچۈوم، دەستگىر كرام. بەهۆي بېرىارى دادگاوه لە زىيندان
ئازاد نەكرام، بەلکوو بەپىي فەرمانىيک بۇو كە دەيگوت: لەبەر ئەوهى پىش
پەيمانى لۇزان سىخپى كردووه، پىويىستە ئازاد بکرى.

دوای ئەوهى دواکار سورهبيبا بەگ بەلگەكانى خۆى دەريارەت تاوانبار پىشکەش كرد، داواي كرد وەك شاهيد گۈئ لە قسەكانى جەعفترەيار پاشاو كۆميسىرى سنور سولھيمان سەبرى بەگ بىگىرى. دەستى دادوھرى دواي يەك سەھات گفتۇگۇ بېيارى لەسەر ئەوه دا كە ئەو دووه وەك ئەركى خۆيان پاپۇرتىان داوهو پىيوىست ناكات گويييانلى بىگىرى.

داكۆكىلە خۆكردن

دواکار، دواي ئەوه داواي سزادانى تاوانبارى كرد. بە تۆمەتى هاندانى خىلەكانى سەر بە حکومەت بۇ پاپەپىن و سەرھەلدان. تاوانبار بەمجۇرە داكۆكىي لە خۆى كرد:

شانازى بەوهە دەكەم كە لەبەردىم دەستەيەكى دادوھرىي پايەبەرزى وەك ئىۋەدا دادگايى دەكريم. لەيرتان نەچى ئىۋە پۇلەكانى مەجلىسىكىن كە شەش حەوت سال يەر لە ئىستا ولاتىكى لە تارىكايى و بەدبەختى نەجات دا. من دەزانم لەبەر تۆمەتىك كە بەلگە نەسەلمىنراوه، بېيارى سزادانم نادەن، بەلام ئاگام لە بايەخى مىزۋوپىي و گەورەيىي دادگاكە هەيە.

لە بېيارى دادگايى مودافەعەي مىلىيەدا ئەوه سەلمىنراوه كە من هېيج پەيوەندىيەكم بە راپەپىنەكەوه نەبوبە ئىستاش كە ئەو تۆمەتم دەخريتە پال سەرم سوپ دەمىننى. تەنبا دەمەۋى لەوه تىبگەن كە ھەندىيڭ لاين بە ئەنقەست ئەو تۆمەتانم دەخەن پال. وەزىرى ناوخۇي ئىستا هېيج تاوانىكى نىبىيە و ناچار بوبە كارەكانى "فەريد بەگ" ئى وەزىرى ناوخۇي پىشىو توواو بکات كە نىازى خراپى (ھبوبە) ¹¹²

¹¹² مەبەست "ئەحمد فەريد تەك" كە لەنیوان ۱۹۲۴-۱۹۲۲ دا وەزىرى ناوخۇ، ئەندامى كۇنى كۆمەلە ئىتىحادو تەرەقى و كەسىكى رەگەزپەرسى تورك بوبە. يەكەم سەرۆكى بىكخراوى تورك

ئەو شستانەی کە لەمەدۋا لە پۆزىنامەي "وەقت" دا بلاو كراونەتەو،
بەگۇيىرە ئەوانەي پېشىو داپەران، ھەندىك جارىش شتى دووبارەيان تىيدايدى.
ئەمانەش نىشانەي ئەوهەن کە داكۆكىلەخۆكىدەكەي كەمال فەوزى ئەمە
نەبوھ کە نۇوسييويانە، شتى تر بۇوە. بە ھەرحال، قىسەكانى كەمال فەوزى
بەگۇيىرە پۆزىنامەي "وەقت" بەم جۆرە درىزەي دەبى:

((لەبەر ھەرزانى چۈومە ئەرزىپوۇم. وىستم وانەي تايىبەتى بلېيمەوە، بەلام
لەھەن ئۆزىز ئەمانەوە. كاتىك زانىم دىوانى ھەربى ئەلچىزى بېيارى
لەسىدەدارەدانى دەركىردووم، پۆيىشتىم سەرای. ۱۵ تى شەرىنى يەكەم لە
ئەرزىپوم دەركەوتەن چۈومە لاي سەمکو. من كە لە مەردن ھەرام كىردىبۇو،
كارىكەم نەدەكىد خۇم بىدەمە دەستى ئەجەل. بەگۇيىرە لىكۆئىنەوەيەكى
شەش مانگى خۆم، ئەوهەم بۇ دەركەوت كە كوردەكان بايەخى زۆر بە سېحرو
كەرامەت و ئەوجۆرە شستانە دەدەن. ئەگەر مەبەستىم لەو ھەراكىدە كارى
سياسى بوايە، لە رېيگەيەكى كورتەوە نەدەپۆيىشتىم. من لە كۆتاينىيەكانى
تشەرىنى يەكەمدا چۈومە لاي سەمکو. ئەگەر ھېشتى بەدواى ئەو ئامانچەدا
بچۈومايمە، وەزارەتى بەرگىرى نەتەوەيى (وەكالەتى مودافعەي مىلىيە)
بېيارى بىتىوانىي دەرھەق بە من دەرنەدەكردو منىش لە زۆر جىڭادا
داواكارييم پېشىكەشى نەدەكرد)).

((دواى تەواوبۇونى داكۆكىلەخۆكىدەكەي تىوانىبار، گۇتىيان تىوانىبار سەيىد
عەبدولقادريان هىنناھتە بەردهم دادگا. داواكاريش، لەبەر ئەوھى كە
تىوانەكانىيان پەيوهندىييان پېيکەوە ھەيە، داواى كىد موحاكەمەكىدەكەي
كەمال فەوزى و سەيىد عەبدولقادر بىكىيەتى يەك، ھەيئەتى مەحكەمەش ئەوھى
پەسند كىدو موحاكەمەكىدەكە بۇ پۆزىيىكى دىكە دواخرا)).

ئۆjacalarى بۇوە كە سائى ۱۹۱۲ دامەزراوە. كەتىيەتكىي بەناوى "تەكىن" وە دەربارەي توران لە سائى
۱۳۲۰ (۱۹۱۴-۱۹۱۵) دا بلاو كىدوەتەوە- ئەنسىكلۆپېدييائى تۈرك، بەرگى ۲۱، ل. ۲۸.

ناشیت ههقی

له پۆژنامەی پۆژى ۱۹ مایسی ۱۹۲۵ "وەقت" دا بەشیوھیەکى بەرفاوان باسى ھەوالى موحاكەمە کەردنى كەمال فەوزى و سەييد عەبدولقادرو ھاپریکانى كراوه.

لەم دانیشتنهى دادگادا سەييد مەممەدى كورپى سەييد عەبدولقادر لە ئىفادەكانىدا وەھاي وتووھ:

((لە كلووبى كورددا [مەبەستى جەمعييەتى تەعالىي كوردستانە؛ م] ئەمین عالى بەدرخان، خەليل رەحمى، كامەران بەدرخان، مەولان زادە رفعەت و كەمال فەوزى لايەنگرانى سەربەخۆيى بۇون و باوكم "سەييد عەبدولقادر" و "سەييد شەفيق"^{۱۱۴} يش لايەنگرى حوكمى زاتى "موختارىيەت" بۇون)).

لە پۆژنامەی پۆژى ۱۹ مایسی ۱۹۲۵/۵/۱۹ دا بەمجۇرە باسى بەشىك لە ئىفادەكانى كەمال فەوزى لە دانیشتنهى دادگادا كراوه:

((كەمال فەوزى دانى بەودا نا كە كاتبى كلووبى كورد بۇوه، بەلام ئەھەي پەت كرده و كەنگرى سەربەخۆيى بۇوبى. سەييد عەبدولقادرو مەممەد گوتىيان ئەمین عالى بەدرخان گوتۈۋىھ "لەگەل ئەرمەنەكاندا پېكەوە دەولەت دادەمەزرييەن" و بەدرخانىيەكان مېشىكى كەمال فەوزىييان شۇرۇبۇوه.

كەمال فەوزى وتنى: من خوازىيارى يەكگەرنى كلووبى كورد بۇوم لەگەل جەمعييەتى ويلياياتى شەرقىيەدا. ئىلياس سامى ئەفەندىيش لە جەمعييەتى ويلياياتى شەرقىيەدا بۇو^{۱۱۵}، بئەويش خوازىيارى داخستنى كلووبى كوردو

^{۱۱۴} مەبەستى مەممەد شەفيقى ئارواسى زادەيە.

^{۱۱۵} "ئىلياس سامى" ئى نويىنەرى شارى مۇوش، دىيارە پېشتر پەيوەندىيلى كەنگەل ولاپارىزە كوردەكاندا ھەبوھ، دواتر ئەو پەيوەندىيەتى نەماوه. بۇ نەمۇونە، دەزانلىرى كە پەيوەندىيلى كەنگەل سەييد تەھا و بەديعوززەمان سەعیدى نۇورسى (كوردى) دا ھەبوھ. كاتىك بەديعوززەمان سەرى لە

یه کگرتني بمو له گه ل جه معبيه تى ويلياتي شه رقيبه دا. به لام هاوپيكانى (هاوپيكان) دهيانگوت ويلياتي شه رقيبه همان جه معبيه تى ئيتihadو ته رقى يهو نهيانده ويست يهك بگرن

كاتى له لاي په رله مانتار بوم، نه پويشتوومه ته مووسىل و نه بومه ته پوليسى ئينگلىز. به لام كاتى له بومبای بوم، ئينگلىزه كان له هو تىلىكى باشد ا خزمەتىان كردم. سه ييد عه بدول قادر برق و نه فرهتى له من هئي)). ((... دواتر داوا كارييەكى كەمال فەوزى لە ئينگلىزه كان خويىندرايەوه سه بارهت به پشتگيرىكى داوه بوداوه كانى شېرناخ. كەمال فەزى و مەممەدى سه رۆكى شارهوانىي زاخۇ لەو نامەيەدا نووسىيويانە، عەبدورەھمان ئاغاي

په رله مان داوه، ئويش له نىۋە و په رله مانتارانەدا بوم، كە بۇ بە خىرھىننان چۈونەتە پىشوازىي - نەجمە دين شاهىنەر، لايمە نە زانراوه كانى بە دىعوززەمان سە عىدى نورسى، چاپى شەشم، بلاوكراوه كانى يەنى ئاسيا، ئىستەنبوول، 1979، ل ۲۲۷.

كۈرهكەي سەييد عە بدول قادر لە ئىفادە كانىدا لە مە حكەمە سالى ۱۹۲۵، و تۈرىيەتى ئىلياس سامى پىشتر هاتوچۇي كلوبى كىدووه، به لام ئىتە دوايى سەرى ئى نەداوه. هەروەھا قاسم بەگى جىرى كە لەو مە حكەمە يەدا ئىفادە وەرگىرا، گوتى: يۈوسف زىبا بەگ سالى ۱۹۲۳ پىيى كۆتۈم؛ بىستۇومە دەلىن ئىلياس سامى لە دين هە لە كەپراوه تەھو كافر بوم، وتارىكى نووسىيە. ئەمچارە دەنگى پى مەدەن. پەشىد بەگى هاوپىي خۆمەن ئەنداوه بۇ ئەھى پىتانى بىناسىن، ئەمچارە دەنگ بەو بەدەن.

ڇەنزاڭ عەل ئىحسان ساپىس فەرماندەي پىشىوو سۈپاى شەشم و يەكم لە نووسىيەنە كەنيدا باسى ئەھى كىدووه كە ئىلياس سامى داوا لە "تەلەعت پاشا" ئى سەدرى ئەعززەمى بە تاوابانگى ئيتihadو تەرقىچىيەكان كىدووه بە درىيەوه پارەي بىداتى: (كەتىك ئىلياس سامى ئەھى بىستۇومە كە بە دىزىيەوه پارە دەدرى، چووهتە لاي تەلەعت پاشاي سەدرى ئەعززەم و گوتۇريي دەست لەكار دەكىيىشىمەوه، ئەھىش دەستى كىدووه بە گىرفانىداو بىست يارەتى و گوتۇريي مادام تۆ دەتمىي دەست لەكار بەكىشىتە، منىش دەقۇام ئەمەت بەدمى)- ڇەنزاڭ عەل ئىحسان ساپىس، يەكم جەنگى جىهانى، بەرگى يەكم، بلاوكراوه كانى نەھىر، ئىستەنبوول، 1990، ل ۲۱۷.

ئىلياس سامى لە نىۋە ئە دوازىز په رله مانتارەشدا بوم، كە سالى ۱۹۲۴ دەستورى تۈركىيابان ئامادە كىدووه يۈونس نادى سه رۆكايەتىي كىدوون - ئىسماعىل بېشكىچى، زانست، ئايىلۇجىاپى رەسمىي دەولەت، ديموکراسى و مەسەلەي كورد، ل ۷۱.

شپناخیش سه‌ه‌پای ئەوهى كە دەسەلۆتى ئەوهى نەبوه، بەناوى تەواوى خەلکى شپناخەوە داواي ھاوكارىي ئىنگلىزەكانى كردووه)).

ناشىت ھەقى

دواتر پۇزىنامەي "وەقت" بەمجۆره باسى ئىفادەكانى كەمال فەوزىيى كردووه:

((زۇر لە بەغدا مامەوە. ئەوكاتانە ئىنگلىزەكان گومانيان لە پەيوەندىيەكانى شىيخ قادرى براى شىيخ مەحمود ھەبۇو لەگەل مندا. پۇزىك منيان گرت و لە ئوردووگايەك زىندانيان كردم. دواتر بىرمىانە بەسرە. دواي مانگىك زىندانىكىرنەن بە گەمى بىرمىانە بۆمبائى و لە هوتىلىك نىشتە جىيان كردم و دوو پۆلىسيشيان لەلام دانا)).

لىّرەدا باسى ئەوه كراوه گوایە كەمال فەوزى و تۈۋىيەتى:

((تەنیا لە بۆمبائى لە ئوتىلىكى باش خزمەتىان كردووم))، ھېچ تاوانبارىك پىستەيەك بەكار ناهىيىنى كە لە دادگادا لەدزى بەكار بەيىنرى، ئەويش لەسەر پۇوداۋىك كە دادگا بۇ خۆئى ئاگاى لى نىيە. پىدەچى ناشىت ھەقى بۇ خۆئى دەستكارىي ئىفادەي دووهمى كەمال فەوزى كردىكى و بەجۆرە بلاوى كردىتتەوە. پۇزىنامەي پۇزى ۱۹۲۵/۰/۱۹ "وەقت" ھەوالى نامەيەكى بلاو كردوەتەوە كە گوایە كەمال فەوزى و مەممەد بەگى سەرۆكى شارەوانىي زاخۆ بۇ ئىنگلىزەكانيان نۇرسىيە، ھەلتەت پۇزىنامەكە ئە و ئىدىدىعايىە لەسەر زانىارىيەكانى ناشىت ھەقى كردووه دىيارىش نىيە چەندە راستە. ئەمە لە كاتىكدايە كە ئەگەر ئەو سەرەدەمە بەلگەي وەها لەسەر پەيوەندىي كورده كان و ئىنگلىزەكان ھەبايە، راگەياندنى كەمالىستەكان بۇ بەرژەوەندو پۇپاگەندەي خۆيان بلاوى دەكردهو. لىّرەدا ئەو پىرسىيارە دروست دەبىتى كە

بۆچى دەقى نامەكە بڵاو نەکراوەتەوە؟ ياخود دەشى نامەكە ھەندىك شتى تىيادا بۇوبىنى لە بەرژەوەندى كەمالىستە كاندا نەبۇوبى، بۆيە بڵاويان نەکردوەتەوە. كەمال فەوزى پىيشتر لە ئىفادەكانى خۆيدا بەمجۇرە لەسەر عەبدۇپە حمان ئاغا دوابۇو:

((عەبدۇپە حمان ئاغا واي دەزانى من سىخوبى ئىنگلىزەكانم، بۆيە يارمەتىي نەدام. گەرامەوە بۆ زاخۇ. لەويىشەوە ھەولى ئەوەم پى گەيشت كە حکومەت فەرمانى داوه كەمال فەوزى بەدرخانى بتلىسى دەستگىر بىرى، چونكە جاسوسى ئىنگلىزەكانه)).

"ئوغور مومجوو دەلى لە دادگاكەدا نامەيەكى كەمال فەوزى كە بۆ "عەبدۇپە حمان بەگ" ئى نۇوسىيە، لەگەن نامەيەكى "ئايىسورزادە عەبدۇپە حمان ئاغاي شېنخى"دا كە بەناوى شېنخ، حاجى بايرامى سلۇپى و سەرۆكى عەشىرەتى گۆيانەوە بۆ سەركۆمىسەرى بىريتانيا لە عىراق نۇوسرابو، خويىندرابوەتەوە.¹¹⁶ كەمال فۇزى باسى ئەوهى كردووە كە سالى ۱۹۲۱ بە تۆمەتى سىخوبى يىكىدىن بۆ ئىنگلىزەكان دەستگىر كراوه.

با بەردهوام بىن لەسەر خويىندەوهى ئەو ھەوالەي پۇزىنامەي "وەقت" كە لەسەرەوە باسمان كردىبوو:

((بەگویرەي ئەو زانىياريانە كە گەيشتۇونەتە شارەكەمان [م؛ ئەستەنبۇول] دادگاكە بەمجۇرە بەردهوام بۇوە: [كەمال] فەوزى گوتى: ئەو نامەيە هي من ئىيىھە سەرۆكى دادگا: ئىمزا ئىيەي لەسەرە، حکومەتىيش ئەوهى سەلماندۇوە كە هي ئىيەي)).

¹¹⁶ ئوغور مومجوو، س. پ، ل ۱۱۵.

لەم ژماره‌یەی پۆزنانەکەدا ئەو بەشەی وا پەیوهنديي بە كەمال فەوزىيەوە هەيە، لىرەدا تەواو بۇوە. نۇوسىنەكانى ئوغور مومجوو دەربارەي ئىفادەكانى كەمال فەوزى لە دادگا، زۆر جىاوازلىن لەوانەي كە لە پۆزنانەي "وەقت"دا باس كراون:

((... لە كۆنۇوسەكاندا باس لەوە كراوه كە كەمال فەوزى لە دادگادا وتۈۋىيەتى من تازە تىڭەيشتۈوم لەوەي كە كوردەكان دەكەرىننەوە سەر نەزەدى تۆرانىيەكان و لە خوت و خۇپارايىش ماوھىيەكى درېڭە حکومەت و ئەفسەرەكانىم بە خۆمەوە خەرېك كردووە. ئىستا چەندەش بەزىيىم بە خۆمدا دېتە، ئەوەندەش دلەم بە حالى ئەوان دەسووتى))¹¹⁷.

ئوغور مومجوو لە كاتىيەكدا ئەم قىسىمەي كردووە كە لە پىتشەكىي كتىبەكەي خۆيدا گوتۈويە: من چاوم بەو كۆنۇوسانە نەكەوتۇوە. مومجوو ئەو زانىاريانەي خۆى لە لاپەرە ۹۲-۹۱ كتىبەكەي بەھجەت جەمال وەرگرتۇوە كە گوتۈويە: ((كەمال فەوزى وتۈۋىيەتى من تازە تىڭەيشتۈوم لەوەي كە كوردەكان دەچنەوە سەر نەزەدى تۆرانىيەكان و لە خوت و خۇپارايىش ماوھىيەكە حکومەت و ئەفسەرەكانىم بە خۆمەوە خەرېك كردووە، ئىستا چەندەش بەزىيىم بە خۆمدا دېتە، ئەوەندەش دلەم بە حالى ئەوان دەسووتى)). وەرگرتنى ئەم زانىارىيە لە كەسىكى وەك بەھجەت جەمال پىسەلمىنى ئەوە نىيە كە كەمال فەوزى بەپراستى شتى وەھاى گوتۇوە. عەبدولعەزىز يامولكى نۇوسييە، كەمال فەوزى لە دادگادا ئەممەي وتۇوە: ((بە ئاغاكامىم وتۇوە خەلافەت گەمارقى دراوه و تۈركەكان بەتەماي دامەز زاندىنى كۆمارىكى لائىكىن، پىيىستە كوردەكانىش وەك ھەممۇ نەتەوەكانى دىكەي جىهان داواي مافى خۆيان بىكەن. ئەمەش مافى ئىيمەيە))¹¹⁸.

¹¹⁷ ئوغور مومجوو، س. ب، ل. ۲۲۱.

¹¹⁸ عبدالعزىز ياملكى، كورستان و كورد اخلاقىللرى، تاران، ۱۹۴۶، ل. ۸۲.

دواین داکۆکی لە خۆکردن

لە پۆزىنامەي پۆزى ۲۸ مایسى ۱۹۲۵ "وەقت" دا ھەوالىك لەئىر ناوى "دواين دانىشتنى دادگاكەي عەبدولقادرۇ ھاۋىيەكانى" يەوه بىلاو بۇوهتەوە. لەو ھەوالىك پۆزىنامەكەوە دەرىدەكەۋى كە دانىشتنەكەي دادگا ۲۴ مایسى ۱۹۲۵ لە سالۇنى سىنەمادا بەپىوه چۈوه^{۱۱۹}. لەم دانىشتنەدا داواكاري گشتى داواي سزادانى شەش كەسى كردوووه كە يەكىكىيان كەمال فەوزى يە. پۆزىنامەي "وەقت" لە زارى ناشىت ھەقىيەوه بەمجۇرە لە دادگاكە دوواوه:

((كەمال فەوزى، وەك ئەوهى كە شانۇڭرى بىكەت، داکۆكىيەكى زۆرى لە خۆى كردو كەوتە باسى دەردو كېشەكانى پاپەپىنهكەو دواي شىكىردىنەوەيان بەقىرەوە ئەم قسانەي وەت:

پىّويسىتە گومان لەوه نەكىئ كە لەم بارەيەوه گەورەترين تاوان ھى راگەيىندىنەكانى ئەستەنبۇولە. لەو ولاتە ئازادانەشدا كە ئازادىي كۆمەللايەتى و مەدەنى گەيشتۇوهتە ئاستىكى بەرز، نموونەيەكى وەك ئەوهى ئەستەنبۇول نەبىنراوه. راگەيىندىن لەبەر ھەمووشتىك لە خوت و خۇپارايى پەخنەى لە حکومەت دەگرت، بەو كارەي خۇيىشىووه پىكىاي بۇ ئەوه خوش دەكىد كە ھەندىك كەس جەماوەرى نەزان و نائاگا بەكار بىيىن بۇ ئامانجە خراپەكانى خۇيان)).

بنكەي ژىن

www.zheen.org

^{۱۱۹} بەھجەت جەمال و مەتين تۆكەر پىيىان وايە دانىشتنەكە پۆزى ۱۹۲۵/۵/۲۳ بەپىوه چۈوه. "مەتە تۈنچاي" يىش پىيى وايە پۆزى ۱۹۲۵/۵/۲۳ فەرمانى لەسېيدارەدانى كەمال فەوزى و سەيىد عەبدولقادرۇ حاجى ئاختى دەرچۈوه. بەھجەت جەمال، س. پ، ل ۹۱؛ مەتين تۆكەر، شىخ سەعىد و پاپەپىنهكەي، بىلاوكرادەكانى ئاكىس، ئەنقرە، ۱۹۸۶، ل ۱۱۸؛ مەتە تۈنچاي، س. پ، ل ۱۵۹.

به هجهت جه‌مال و مه‌تین تۆکەريش پیّيان وايە كەمال فەوزى لەو دانىشتىندا داکۆكىيەكى زۇرى لە خۆى كردووه^{۱۲۰}. بەگوئىرەت تۆکەر، كەمال فەوزىي بىلىسى كە ئاوا داکۆكى لە خۆى كردووه و پېشترىش وەك پۇزىنامەنۇسىيەكى كوردىي دەركردووه، لە داکۆكىيەكىيدا گوتۇويەتى: ((ئەوانە نۇوسىيۇمن، لە شتانە زىاتر نەبۇون كە پۇزىنامەكانى ئەستەنبۇول دەياننۇسى ...)).^{۱۲۱}

پۇزىنامەي "وقت" يش، وەك سەرچاوه تۈركىيەكانى دىكە، داکۆكى لە خۆكىردنە درىزەكەي كەمال فەوزىي بلاو نەكىردووهتەوە. پۇزىنامەكە گوتۇويە كەمال فەوزى شانۇگەرىي كردووه و راپەرىنەكەي شىيخ سەعىدى شى كردووهتەوە، بەلام قەت باسى ئەو شىيىكەنەوەيەي نەكىردووه و پەستەيەكىشى لى بلاو نەكىردووهتەوە. دواجار تەنبا پېگەيەكى قسەكانى كەمال فەوزىي نۇوسىيۇ كە گوايە رەخنە لە راگەياندى ئەستەنبۇول گرتۇوە سەبارەت بەھەي كە دىزايەتىي حکومەتىيان كردووه. شتى سەير لېرەدا ئەوھەيە كە ئەو سەرددەمە حکومەت گوشارى لە سەر پاگەياندى ھەبەوھە ولى يەكىدەنگ كەنگىشىيانى داوه. پرسىيارى ئەوھە قوت دەبىيەتەوە كە چۆن كەمال فەوزى شتى وھەاي گوتۇوە. ئەو سەرددەمە كەمالىستەكان هەلەمەتىيەكىان لە دىزى راگەياندى دەست پى كردووه و چەندىن پۇزىنامەيان بە تۆمەتى وەك راستەو، ئىسلامى، چەپ و كۆمۈنىيەت ياخود لىپرال بۇون داخستۇوە، بى دەنگىيان كردوون. چەندىن هوئى بەھەق و دروستمان ھەيە بۇ گومانكىردن ھەم لەو زانىارىيانەي كە دادگای ئىستىقلالى شەرق داونى بە راگەياندىن و ھەم لەو شتانە كە سەبارەت بە موحاكەمە كەن لەلايەن

^{۱۲۰} به هجهت جه‌مال، س. پ، ل. ۹۱.

^{۱۲۱} مه‌تین تۆکەر، س. پ، ل. ۹۱.

ئەوانەو بىلەو كراونەتەو، چونكە ئىدارەي كەمالىستى تۈركىيا ئىفادەكانى مەحکەمەي ئىستيقلالى شەرق (پاست يا نادروست) يشى بۇ كاركىردنە سەر خەلک بەكار ھىناوە. لەخوارەوە ھەندىك لە نۇوسىنەكانى عەونى دۆغان كە كاتى خۆى سەردەستەي پارىزەران بۇوه لە مەحکەمەي ئىستيقلالى شەرقدا بىلەو دەكەينەوە. نۇوسىنەكانى، ئەم مەسەلەيەمان زىاتر بۇ پۇون دەكەنەوە:

مەته تونچاي نۇوسييويە:

((مەحکەمەي ئىستيقلالى شەرق كە تايىبەت بۇوه بە پاپەپىنەكەي شىيخ سەعىد، پېپيارى داوه ژمارەيەك پۇزىنامەنۇوس بە تۆمەتى ھاندانى پاپەپىنەكە دەستگىر بىكىن ...)).

(([ئەحمد ئەمین] يائىمان لە بەشىكى يادداشتەكانىدا ۱۸۷ وەھاي گوتۇوە“ زانىبۇومان ئەو ھىزەى وا بە ھەپشە دەست لەكاركىشانەوەوە تەنگمان پىھەلەدچنى، خودى عەونى بەگى پارىزەر بۇوه)).

((عەونى دۆغانىيش لە كىتىپىكىدا بەناوى پىزكارى دواي پىزكارىيەوە ئاماژەي بە ناكۆكىي نىوان ئەندامانى مەحکەمەي ئىستيقلالى شەرق كردووه لەۋەش دوواوه كە شىيخ سەعىد ناوى ئەو پۇزىنامەنۇوسانەي پى وتۇووه دواي ليكۈلىنەوەش زانىم كە قىسەكانى شىيخ سەعىد لە سەر پۇزىنامەكان فيكىرو قەناعەتى خۆى نەبۇون، بەلكوو پىيى گوتراون [مەته تونچاي؛ ھەندىك لە ئەندامانى دادگا پىييان گوتۇوە]. ئەگەر ھەندىك لەو ناوانە بىدەي كە دىيارى كراون و تۆمەتىيان بىخىتە پال، لە سىزاكەت كەم دەكىرىتەوە)).

عەونى دۆغان بەم چەشىنە بەرددەوام بۇوه:

((ھەموو پۇزى لە ئەنقەرە ھەندىك كەسى پىلەدۇو [مەته تونچاي؛ مەبەستى عىسمەت پاشایە] بۇ جەسارەتدان بە من شفرەيان بۇ دەنارىدمۇ دەيانگوت ئەو پۇزىنامەنۇوسانە ھەر لە سەرەتتاي دامەزراندى كۆمارەوە دىزايەتىي

حکومه‌تیان کردووه و ئەو سزاپایی کە دەدرىن پلەوپایەی تو بەرزتر دەکاتەوە)).

((بەلام ئەو بەپېي ماددهی سىوشەشەمی ياساى پاگەياندن لە ئىدىغاناتەمە (دوانامە) كەيدا باسى تىپەپبۇونى كاتىكى سىمانگەي كردىبوو بەسەر ئەنجامدانى تاوانەكانداو سەرجەم پۇزنانامەكانى پىزگار كردىبوو! نامەيەكى شفرەدارى عەونى دۆغانى لە رەشيقى دەزگاي مىئۇوى توركدا دەست كەوت كە باسى سزادانى پۇزنانامەكانى بە خراپتىن شىۋە تىدا كردووه و قسەكانىيىشى پۇرى پاستەقىنە مەحكەمە ئىستىقلالى شەرق و ئاستى ياساپىبۇونەكە ئاشكرا دەكەن))^{١٢٢}. عەونى دۆغان پۇزى ١٤٤١/٩/٩ لە ئەلارىغەو نامەيەكى تايىبەتى بۆ خودى جەمیل [ئويپايدن] ئەتكىلى داخلىيە (وھزىرى ناوخۇ ناردووه، ئەمە ئىدىا گۇتووه):

((۱) ... من يەكىكى ئەوانەم والە هەممو كەسىك زىاتر لە ئاستى ئەو زيانانە تىدەگەم كە پۇزنانامەنۇو سەكان لە ولاتىان داوه. كاتى فەرمانى دەستگىركردنى ئەحمدە ئەمين و ھاپپىكانيم دەركىرد، هەستم بە هىچ گومان و دوودلىيەك نەكىرد.

۲- تا ئەوكاتەي حەزىرەتى غازى پاشا لەپىي فەرمانى شفرەدارەوە داواي ئازادكردنى پۇزنانامەنۇو سەكانى دەركىرد (؟)، دادگاكە بە شىۋەيەكى ئاساسىي بەپىوه دەچۈو. دواي ئەمەش ئىدى قسەمان لەسەر ئەوه كرد كە پۇزنانامەنۇو سەكان بى تاوان بىگىرن و يەكىك لە ھاپپىكانيشمان دەستنىشان كرد بۇ ئەوهى بچىتە ئەنقةرە و دىيدارىك لەوبارەيەوە لەگەل سەرۆك كۆماردا ئەنجام بىدات.

^{١٢٢} مەته تونچاي، س. پ، ل ١٤٣-١٤٤.

۳- دواي ئەمە من هەولڈانى دووبارەم بۇ سزادان و به تاوانبار لەقەلەمدانى پۇرۇشامەنۇسەكان بە شتىكى مەترسىدار زانى بۇ شەرەفى كەسايەتىي حەززەتى غازى عىسمەت پاشا خۆى. ھەر لەبەر ئەوهش لەگەل ھاپىكىانمدا شتىكى لەو باپەتەمان بۇ نۇوسى.

۴- لەبەر ئەوهى متمانەم بە بىچ و داخوازىي بەشەرەفانەيان ھەيءە [و؛ مەبەستى عىسمەت پاشايە]، لەگەل رېزۇ حورمەتمدا داوايانلى دەكەم با بەھرمۇون و پىكەي پاستمان لەو بارىيەوه پىنيشان بىدەن، بۇ ئەوهى بىزانىن چى بىكەين. پىيوىستە ھەر لەئىستاوه ئەوهش بلىم كە ئەو شتەي وا جەنابىيان بىفەرمۇى، بەبى هىچ دوودلىيەك جىيەجىي دەكەم)]. وەكىلى داواكارى گشتىي مەحکەمەي ئىستيقىلال، مەبعۇسى بۆزۈك، عەونى^{۱۲۳}.

ياني بەكورتى، عەونى دۆغان داواي لە عىسمەت پاشا كردۇوە پىكەي پاستى پىشان بىدات، تەئكىيدىش دەكتەوه لەسەر ئەوهى كە چى بلىت جىيەجىي دەكتات. وەك لە نامەكەدا دەبىنرى چۈن كويىلەيەك لە خاوهەكەي دەپارىتەوه، عەونى دۆغانىش وەها لە ئەفەندىيەكەي خۆى دەپارىتەوه. لىرەدا وەك مەته تونچاي باسى كردووە، ((ئەوهندە ئاشكراو پۇونە كە مەحکەمەي ئىستيقىلال بەپىي فەرمانەكانى دەسەلاتى سىياسى جوولۇھەتەوه، ئىدى پىيوىست بە هىچ پۇونكىردنەوه و نىخاندىيەك ناكات)).

((ئەو پۇرۇشامەنۇسانەي كە لە دادگاي ئىستيقىلالى شەرقدا موحاكەمە كراون، دواتر بەپىي ئەو ئامۇڭاريانەي كە لەۋى كرابىوون، بە مەبەستى داواكىردى لىبىوردىن برووسكەيان بۇ سەركۆمار نارد. دواي ئەوه، دادگاكە لە عەبدولقادار كەمالى بەگ بەدەر كە رەوانەي مەحکەمەي ئىستيقىلالى ئەنقةرە كرا، ھەموو پۇرۇشامەنۇسەكانى دىكەي ئازىز كەردى)).^{۱۲۴}

^{۱۲۳} مەته تونچاي، س. پ، ۱۴۳-۱۴۴.

^{۱۲۴} مەته تونچاي، س. پ، ل ۱۴۳-۱۴۴.

جیٽی و بیرهینانه و هیه که عهونی دوغانی نوینه ری بوزوك له پهله مان سالانی ۱۹۲۳ و ۱۹۲۷ و ۱۹۳۱ و ۱۹۳۵ و هکیلی (دواکاری گشتی)ی مه حکمه‌ی ئیستیقلالی شرق بووه و ۱۹۴۳-۱۹۳۹ کراوه به نوینه له پهله مان، دواتریش له نیوان سالانی ۱۹۴۳-۱۹۴۷ دا کراوه به یه کم موفه‌تیشی گشتی له تورکیا^{۱۲۰}.

مه حکمه‌ی ئیستیقلال که به مجوره رهفتاری دهکرد، به گویره‌ی پروژنامه‌ی جمههوریت (۲۱) کانونی یه کمی ۱۹۲۶) تا ئه وکاته‌ی که ئه و ژماره‌ی پروژنامه‌که بلاو بووه ته و (۱۵) هزار که‌سی گومان لیکراوی خستوه‌تله به ر لیکولینه و هموحکمه‌ی کردوون)^{۱۲۱}. به گویره‌ی ئه رگون نایبارس که يه کیکه لهو که سانه‌ی وا لیکولینه و هیان دهرباره‌ی ئه م با بهتله ئه نجام داوه، مه حکمه‌ی ئیستیقلال له ماوهی ۲ سالدا (۵۰۱۰) که‌سی موحاکمه کردووه و سزای له سیداره‌دانی بو ۴۲۰ که‌سیش ده رکردووه^{۱۲۲}.

وهک سالانیکی دواترو له ۱۹۴۳ دا شاعیری کورد "هیمن" باسی کردووه، مه حکمه‌ی ئیستیقلالی شرق کوژاندنه و هیاو ئومیدی نه ته و هیی کوردی کردبوه ئامانجی خوی^{۱۲۳}. سوره‌ییا ئورگه ئه فرهن که لام مه حکمه‌یه دا کاری داده‌ری کردووه، له نامه‌یه کدا بو سه‌رهک و هزیر لام مه سله‌یه دوواوه:

((راپه‌رینه‌که، بو دامه زراندنی کوردستانی سه‌ریه خو به ریا کراوه. دیاره چهند سالیک بو ئه مه بهسته کاریان کردووه. مردن و کوشتنی ئه م پوچه

^{۱۲۰} ئیسماعیل بیشکچی، یاسای تونجه (بیرسیم) ۱۹۳۵) و جینوسایدی دیرسیم، ل ۱۶۴.

^{۱۲۱} مه ته تونچای، س. پ، ل ۱۶۷.

^{۱۲۲} مه ته تونچای، س. پ، ل ۱۶۹.

^{۱۲۳} م. ش. هیمن، "مه حکمه‌ی منحوسی ئیستیقلال، "نیشتمان" (بلاوکه‌ر و هی بیری کۆمەله‌ی زیانه و هی) ک [ورد]، خەزەلەھری ۱۳۲۲ (۱۹۴۳)، ژماره ۲۵، ل ۱۳.

ئەركىكى پىرۇزى نەتەوھىيى يە. ھەر لەبەر ئەمەش، نابى بە ھېچ شىۋەھىك ئە و
كەسانە بېھخىرىن كە دەتوانى بىنە سەرىك و زيانيان ھە يە.^{١٢٩}

بەلام مەحكەمە ئىستيقلالى شەرق تەنبا كارى بە و كەسانە نەبوھ كە
توانىويانە بىنە سەرىك و زيانيان ھېنى بۇ توركىا؛ بۇ نموونە، ئەم
مەحكەمە يە ئە و كەسانەشى بەتوندى سزا داوه كە لەدەشى "شۇپشى كلاۋ"
راست بۇونەتەوھ. وەك دەزانلىق، دواى بېيارى ١٩٢٥/١١/٢٥ كە لەسەرتانى
ھەموو شتىكى دىكەي لە كلاۋ (شەپقە) بەدەرى لە توركىا قەدەغە دەكىرد،
شۇپشى كلاۋ بەرپا بۇوھ! دواى ئەم شۇپشى كلاۋ، لەنیوان مانگى ١٢
سالى ١٩٢٥ تا مانگى شوباتى ١٩٢٦ دا بېيارى لەسىدەرەدانى ٥٧ كەس
لەلایەن مەحكەمە ئىستيقلالى ئەنۋەرەو بەپۈوه بەرىتتى حاڭتى نائاسايىي
ئەرزىپ مەھ دەرچووه جىبەجىش كراوه.^{١٣٠}

مەحكەمە ئىستيقلال كارى ناياسايىي نۆرى بەگۈزىرەي ھەندىك نووسىر،
ئەنjam داوه و لە ھەندىك حاڭتىدا گومانلىكراوهكانى لەسىدەرە داوه، دواتر لە
مەحكەمەدا بېيارى تاوانبارىي بۇ دەركىدوون.^{١٣١} بۇ ئەنۋەرەن نووس "ئەحمدەد ئەمین
يالمان" ھەندىك نموونەسىيىرى كردىوھ كانى ئەم مەحكەمە يە ئەنۋەتەوھ. بۇ
نمواونە، وتۈوييە: پۇزىل يەكى لە ئەندامانى مەحكەمە ئىستيقلالى ئەلازىغ لە
شارى سرکەجي (ئەستەنبۇول) چووهتە دەرمانخانەي بەشىر كەمال و داواي يەك
شۇوشە بۇنى خۆشى كردووه. دواى مامەلەكە، تۈرۈ بۇوھ لەوھى كە نىرخەكەي

بىكىمى ژىن

^{١٢٩} مەتە تونچاى، س. پ، ١٦٩، ل.

^{١٣٠} ئەنسىكلۆپىدييائى سۈسيالىزم و تىكۈشانە كۆرمەلەيەتىيەكان، بەرگى ٦، بلاۋكراوهكانى ئىلەتىشىم،
١٩٨٨، ل. ١٨٨٤.

^{١٣١} گونەرى جەڭ ئوغۇلوو، "سە باح"، ١٦ مايىسى ١٩٨٩
بورهان بۇزىكەيەك لە "براڭوڭ"دا باسى ئەمە دەكتات. يەنى نەسىل، ٢١ مايىسى ١٩٨٩. (پروانە:
ئەنسىكلۆپىدييائى مېزۇرى نزىك، بەرگى ١٠، ل. ٨٥.)

گرانبه و ژماره‌یه ک له عهربه‌کان دهستیان گرتووه به‌سهر بهشیک له بازپدا.
دوابه‌دوای ئه‌وهش مه‌حکمه‌ی ئیستیقلال له ئه‌لازیغ به تومه‌تى ئه‌وهی که
تاوانیان کردووه، بیراری گرتنيانی داوه و پاش ئه‌وه هینزاونه‌ته ئه‌لازیغ^{۱۳۲}. بو
تیکه‌یشن له و زیانه‌ی که تیروزیزمی دهولت له پیکه‌ی مه‌حکمه‌ی ئیستیقلال‌لوه
به راگه‌یاندن گه‌یاندووه، پیویسته باسی کردوه‌کانی ئه‌م مه‌حکمه‌یه به‌رامبهر
به راگه‌یاندن به‌گشتی بکری. هرچه‌نده له باهته که‌مان دوور دهکه‌وینه‌وه، به‌لام
جیی خۆیه‌تی باسی ههندیک شت له‌وباره‌یه‌وه بکهین.

مه‌حکمه‌کانی ئیستیقلال و بارودوخی دلتەزینى راگه‌یاندنی توركىا

بارودوخی راگه‌یاندنی توركىا دواى راپه‌رینه‌که‌ی شیخ سه‌عیدى پیران و
له قۆناغى (تەقریر سکون)دا زۆر خراپ و دلتەزینه. لەم قۆناغەدا ژماره‌یه‌کى
زۆر پۇزىنامە و گۆقار داخراون، ياخود لەلايەن دادگای ئیستیقلال‌لوه كىشەيان
بۇ دروست كراوه. نموونە ئەمانەش به‌مجۆرن .

۱. پۇزىنامە ئايىدىنلەك (ئەستەنبۇول)- داخرا
۲. دوغرو ئوز (جهوهەرى پاست)- مىرسىن- داخرا
۳. دوغرو يۈل (پىتگاى پاست)
۴. حاكمىيەتى ملىيە- ئەنقمەرە
۵. ئىستىقبال- ترابىقۇن- داخرا
۶. ئىستىقلال- ئەستەنبۇول- داخرا
۷. ئىتىجادى ئىسلام

^{۱۳۲} ئەممەد ئەمين يالمان، ئەو شتانەي ک له مىزۇوی نزىكدا بىنیومن و به‌سەرمدا هاتوون، بەرگى
۳، خانە چاپ و بلاوكىرنەوهى يەنيليك، ئەستەنبۇول، ۱۹۷۰، ل ۱۸۷۰.

۸. قاھقهە- داخرا

۹. مىللەت- ئەستەنبۇول- داخرا

۱۰. داس و چەكۈش (گۆقار بۇوه)- ئەستەنبۇول- داخرا

۱۱. پۆزىنامەي پۆلىتىيا- به زمانى پۇمى دەرچۈوه

۱۲. Presse de Soir لەئەستەنبۇول دەرچۈوه- داخرا

۱۳. رەسىملى ھەفتە- داخرا

۱۴. سەدای ھەق- ئىزمىر- داخرا

۱۵. سەبىاح- ئەدەنە- داخرا

۱۶. سېيىل الرشاد- ئەستەنبۇول- داخرا

۱۷. سۆن تەلگراف- ئەستەنبۇول- داخرا

۱۸. تەنین- داخرا

۱۹. توحىدى ئەفكار- ئەستەنبۇول- داخرا

۲۰. توق سۆز (قسەسى پىر)- داخرا

۲۱. وەتنەن- داخرا

۲۲. يۈلداش (هاورى)- بورسا- داخرا^{۱۳۲}.

ئەو ليىستەي سەرەوە ئەۋەمان بۇ دەردىھات كە كەمالىيەكان، دواى راپەرىنەكەي شىيخ سەعىدى پىريان، چەندىن گۆقارو پۆزىنامەيان لە چەپ و راست و تەنانەت لە لىبرالىكەنائىش بە تۆمەتى كۆنەپەرسىتى و دواكەوتتوبىيى داخستۇوه. ئەم ليىستە كانى تىرىش ئەۋەمان بۇ ناشكرا دەكەن كە كەمالىيەكان باڭ جىاوازەكائى نىخۆشىيان بەزۇر سەركوت كردووه و بۇچۇونى جىاوازىيان دەرنەبردووه. لەكاتى داخستنى پۆزىنامە كاندا

^{۱۳۲} مەتە تونچاي، س. پ. ۱۴۲-۱۴۶.

ژماره‌یه ک له پۆزنانه نووسانیان گرتووه، زیندانی یا خود سووکایه تبیان پی کردوون و ناچاریان کردوون توبه‌نامه بتو مسته‌فا که مال ئاتاتورک بنیرن و داوای لیبوردن بکه‌ن، زوربه‌شیان ئه‌وهیان کردووه.

ئەم لیسته‌ی خواره‌وهش ناوی هندیک لەو پۆزنانه نووسانیه کە ئەسەردەمە دەستگیر کراون و ناوه‌کانیشیان لە پۆزنانه‌ی "وەتن" دا بلاؤ کراوه‌ته‌وه.

۱. عەبدولقادر کەمالی [ئامۇزىگارىكەر]: (باوکى نووسەر ئۆرھان كەمالەو ئەو سەردەمە پۆزنانه‌ی "توقسۇز" ئى دەركردووه).

۲. ئەحمەد ئەمین [يالماڭ]: خاوند ئىمتىازو سەرنووسەری پۆزنانه‌ی "وەتن" بۇوه. دەستگیر کرا. بەگۈرە ئەوشتەی کە مەتە تونچاي باسى لى کردووه، پۆزنانه‌ی "وەتن" لە بابهىكدا کە لەم بارەيەوه بلاؤ کردووه، وەھاي نووسىيە:

((دواي دواخستنى (فېرقە ئەرەقىپەرۇھ)، داوا لە پۆزنانه‌ی وەتن كرا بېيارى داخستنى فېرقە كە بە شىتكى باش وەسف بکات و بابەت بلاؤ بکاتەوه. كاتى پۆزنانه ئامادە نەبۇ كارىكى بە مجورە بکات كە ناياسايىيە و زيانىكى زۆر بە ديموكراسى دەگەيەنى، دادگاى ئىستيقلالى ئەنۋەرە سەرەتاي مانگى ئابى ۱۹۲۵ پۆزنانه‌كە ئى داخست و بە تۆمەتى سەيرى وەك ((ھەولدان بۆ تىكشەنلىنى كارىگەريي حکومەت، رىخۇشكىرىن و زەمینەسازى بۆ راپەرینە كە شەرق [و؛ مەبەستى راپەرینە كە شىخ سەعىدى پیرانە]" دەستگىرو پەوانە مەحکەمە ئىستيقلالى ئەلەزىغ كران بۆ موحاكەمە كىرىن.

دادگا لە كەش وەھوایەكى ترسناكدا بەرىيە چوو، هەتا پەيدا كىرىن بەلگەي نوى بېيارى ئازاد كىرىنيانى دا، بەلام لەھەمان كاتدا بېيارى ئەوهشى

دا که چاپ و بلاوکردنەوەی پۆزىنامەكە بەو بۆئەيەوە بۆ ماوهى پانزە سال
قەدەغە بىرى١٢٤.

داستانى كەپانەوەي ئەحمد ئەمین بۆ كارى پۆزىنامەوانى كە سالى ۱۹۳۶ نۇسىيويەتى، ھەندىك شتى باشى بەدەستەوە داوه دەربارەي ناسىنى پۆزىنامەوانى بىنىكەسىتى و چەمكى ئاتاتورك، ((دۇارپۇزەكانى مانگى ۱۱ سالى ۱۹۳۶ بۇو. دە سالّ و نىيوى پېر لە ئازارو خەفەتم دواى واژھىنان لە كارى پۆزىنامەوانى بەسەر بىردىبوو، ئىيوارەيەك لەگەل پەزانى ھاوسەرمدا لە ئەنقەرە چۈوبۇوينە پىستۇراتى كارپىچ ... لەناكاو قىسەو باسى ئەو بلاو بۇوهە كە ئەتابورك و ھاپىكەنلىكى بەرھە ئىيە دىن. مىزىكى لە تەنيشت ئىمە بۆ ئامادە كرا. ويستم بېرۇم، بەلام ئىدى درەنگ بوبۇو، چونكە ئەتابورك هاتبۇھ ناو پىستۇراتتەكە.

ماوهىكى زۇر كورت تىپەپى كە يەكىك لە ھاپىكەنلىكەن ئەتابورك بەناو "قلچ عەلى" يەو نزىكمان بۇوه داۋاي لە ھاوسەرەكەم كرد سەماي لەگەلدا بىكەت، دواتر يارىدەدەرى ئەتابورك ھاتە لام، بە چېپە پىيى گوتەن ئەگەر بچىم يەكىك لەو ژنانەي سەر مىزەكەي ئەتابورك داوهتى سەما بىكەم، زۇرباش دەبى. ئەمانە ئامازەي زۇر باش بۇون ...))

ئەحمد ئەمین دواتر بۆ سۈپاسىگۈزارى كردىن چۈوهتە لای ئەتابورك، تۆزىك دواتر ھەر لەھە ئەتابورك پىيى گوتۇوه: ((دەتەوي بىگەپىتىھە بۆ سەر كارى پۆزىنامەوانى؟)، ئەويش گوتۇويە: ((بەلى دەمەوى)). بەلام بۆ ئەوهى بىگەپىتىھە بۆ كارى پۆزىنامەوانى، ئەتابورك مەرجى بۆ دانادە. دواي ھەندى قىسەي كورت كە پىكەوە كردوويانە، ئەتابورك گوتۇويە:

۱۲۴ مەتە تۆنچاى، س. پ، ل. ۱۴۳.

((که او بیو ئەم پروونکردنەوەیەی وا پیستان دەلیم، لای خوتان يادداشتى بىكەن

...

ئەو پروونکردنەوەیەی كە ئەتاتورك پىيى گۇتوووه، ئەمەيە:

((ماوەی دەسالە لە كارو پىشەكەی خۆم دوور كەوتۇومەتەوە. ئەم ماوەیە لە زىيانى نەتەوەيەكدا قۇناغىيىكى كەمە، بەلام لە زىيانى تاكىيىكدا جىيگايەكى زۆرى هەيە. دەسال بەر لە ئىيىستا نەمدەتowanى كارەكانى خۆم لەكەل ھىزەكانى سروشتدا [م؛ مەبەستى بەپىوه بەرايەتىي كەمالىيە] پېك بىخەم. ئەمە لە ئەنجامى خراپەو كەموکۈرىي منەوە نەبۇو، خەتاي ھىزەكانى سروشتىش نەبۇو، بەلكۇو ھەلۇمەرجى ئەو سەردەمە ئەو بازىدۇخەيان خولقاند. دواي ئەوەي بۇ ماوەي دەسال ئەزمۇونى جۇراوجۇرم وەرگرت، لە وەلامى پرسىيارى شاعيرىيەكدا كە دەلى: كەسىك نىيە ئەم ولاتە لە خراپەكاران و خراپەكار پىزگار بىكەن؟ گەيشتۇومەتە ئەو وەلامەي كە بەلى ھەيە [م؛ لىرەدا ئەتاتورك مەبەستى خۆيەتى كە ولات پىزگار دەكەن] و خۆيىش ئامادە دەبىن بۇ ئەوەي بىتوانم ھاوكارى و يارمەتىي ئەو كەسە بىدم)).

ئەتاتورك وقى:

- نۇوسراوەكانتنان بە دەنگى بەرز بخويىننەوە، با ھەمۇو كەس گۈيى لى بىن، ويستم بىخويىننەوە، بەلام نەمتowanى ...)) دىيارە "پىبەرى گەورە" بە ھەمۇو ئەمانەشەوە رازى نەبۇو، ويستووپە وەك چۈن حەيوان لە سىرکەدا يارى پىدەكرى، ئاواها يارى بەم كەسە بىكەن. دواي ئەوەش كە تۆبەي بە ئەحەمەد ئەمین كەدوووه، نۆرەي زىنەكەي ھاتۇووه:

ئەتاتورك زانىي ناتوانم بىخويىننەوە، وقى:

- ئىيۇ زۆر لە جوش و خروشدان، ناتوانم بىخويىننەوە، با ھاوسەرەكەتان بىخويىننەوە.

په زانى هاوسه‌رم دهرکه‌وت و به دهنگى به رز پوونکردن‌وه‌که‌ي
خويينده‌وه...))^{۱۲۵}

۳- ئەحمەد شوکرى [ئەسمەر]، نۇوسمەرى پۇزىنامەي "وەتەن" بۇو دەستكىر
كرا.

۴- ئەبو زىيازادە ولىيد، خاوهنى ئىمتىيازى پۇزىنامەي "تەوحىدى ئەفكار"
بۇو، هەروەها يەكىك بۇو لەو كەسانەيى كە پۇليان هەبوو لە دەركىرىنى
پۇزىنامەكانى "موجاھەدە" "توق سۆز" دا. بەگوئىرەپۇزىنامەي "وەقت"
(۱۲) ئابى (۱۹۲۵) لە دادگادا عەلى صائىب پېرسىيارىكى لە ئەبو زىيازادە
كردوووه، بەمجۇرەيە: راستە بەر لە راپەپىنهكەي شىخ سەعىد ئاكاتان لەو
ھەبۇھ كە پاپەپىنىك پۇودەدات و هەمۇو شوينەكان تا (ئەدەن) ش دەگرىتەوە؛
تەنانەت بۇ پېرىنى خەتكانى تەلگرافىش كەسى تايىبەتىان دىيارى كردوووه؟
ئەۋىش لە وەلامدا وتۇویە: ((من توركم. ناتوانم بىمە لايەنگىرى كوردىستان.
ئەوه تۆمەتىيکى درۇينەيە)).

ئەبو زىيازادە هەر لەو ئىفادەيەدا باسى ئەوهشى كردوووه كە دواى ئەوهى
يۇووسف زىيى بىتلىيسى بۇو بە مەبعووس (نوينەرى پەرلەمان)، پىكەوه
دىداريان نەبۇھ.

۵- ئەشرەف ئەدىب، خاوهنى پۇزىنامەي "سېيىل الرشاد".

۶- مانىسالى فەوزى لوتىقى "قەرە عوسمان ئوغلىوو"، خاوهنى پۇزىنامەي
"سۆن تەلگراف" بۇو. پۇزىنامەي "وەقت" (۱۳) ئابى (۱۹۲۵) باسى ئەوهشى
كردوووه كە عەلى صائىب بە چ شىۋەيەك مەحکەمەي "فەوزى لوتىقى" شى
كردوووه بە گائىتەجاپى. صائىب بەگە بە خاوهن و نۇوسمەرى پۇزىنامەي "سۆن
تەلگراف" ئى وەتووھ: ((ئىيۇھ لە هېيچ شتىك پازى نەبۇون، بەپىيەھى وا خۇتان

^{۱۲۵} ئەحمەد ئەمین يەلمان، س. پ، ل ۲۱۴-۲۱۹.

دانستان بەوەدا ناوه کە مندالىن، پىيۆيىست بۇو بۇ رازىيىكىدىنى ئېۋە، مندالىك و
چەند شتىيكتان بۇ يارىيىكىدىن بىناردىبايە.) (دواى ئەوه پىيىكەنин دەستى
پىّىكىرىد)

7- گوندوز نادر، نوسەرلى "پۇزىنامە" سەيياخ" بۇو كە لە ئەدەنە داخرا،
دەستىگىر كرا.

8- ئىلهامى سافا، يەكىك لە خاوهندەكانى پۇزىنامە "سۇن تەلگراف" بۇو.

9- ئىسماعىيل موشتاق [ماياكۆن]، خاوهنى پۇزىنامە "ئىستيقلال" بۇو.

10- لوتفى فكرى:، نووسەرلو سىياسەتمەدارىكى بەناوبانگ و نويىنەرى شارى
دىرسىيم بۇوھو لەو سەرددەمەدا سەرۋاكايەتىي بىرىۋى پارىزەرانى
ئەستەنبۇولىشى كردووه، چەندىن جار دەستىگىر كراوه.

11- سەدرەدین جەلال، خاوهنى گۇفارى "ئايدىنلەك" (پۇشنايى) بۇوه، بە
تاوانى كۆمۈنىست بۇون ماوهى حەوت سال كارى قورس (بىلکارى)ى
پىّىكىرىد.

12- سەدرى ئەتھەم [ئەرتەم]، سەرنووسەرى پۇزىنامە "سۇن تەلگراف" بۇو.
بەپىيى هەوالىكى پۇزىنامە "وەقت" (13 ئى ثابى 1925) ((سەدرى ئەتھەم
پۇزى مەحکەمە لەترسا جلىكى كردوته بەر كە تا ئەوكاتە نەپىۋشىوه،
رەنگ و پۇوشى لەسەر كورسىكە تىك چووهو سەرلى خستوته نىيوان هەردۇو
دەستى و هوٽن هوٽن گىرياوه)).

13- سوبھى نوورى، [پىيشكەوتىن "ئىلەرىنى"] يەكىك بۇوه لە خاوهندەكانى
پۇزىنامە داخراوى "سۇن تەلگراف" كە دەستىگىر كراوه.

14- ئىمزاچى واسف، بەپىوه بەرلى بەرپىرسى گۇفارى داس و چەكوش
"ئۆراك - چەكىچ" بۇوه. سزاي ئەنجامدانى كارى قورسى وەك (بىلکارى)ى
بۇ ماوهى دەسال بەسەردا سەپىيىنداوه.

هەندىك لەو پۆژنامەنۇسانەش كە لە سەردىمى سەقامگىرىدىنى ئارامى تەقىرىرى سکۈون(دا سزاى جۇراوجۇريان بەسەردا سەپىئنراوه، بەمجۇرنى: ۱۵ - حوسەين جاهيد [يالچىن] سەرنووسەرى تەنин "طنين"، بۇ ماوهىكى دىيارىنەكراو دوورخرايەوە بۇ ناوجەھى چۈرمۇ. "ئىبراهىم ئارواس"ى يەكىكى لە نويىنەرانى پىيىشۇرى شارى وان، وتتۈرى: "عەلى چەتىن قايى"ى سەرۆكى مەحکەمەكە بەو سزاىيە رازى نەبووه زۇر پەشىمان بۇوه لەوهى كە سزاى لەسىدەرەدانى بۇ حوسىنى جاھد دەرنەكىرىدووه. ئارواس بەم جۇرە درېزەي پىداوه:

((لە خودى عەلى چەتىن قايى بەگ سەرۆكى مەحکەمە ئىستىقلاللەوە بىىستم كە گوتى: لە زىانمدا تەنها شتىك كە زۇر پىيى نىڭەران بۇوم، ئەوهى كە نەمتوانى يالچىن لەسىدەرە بىدەم. ئەگەر لەسىدەرەم بىدایە، هەمۇو تاوانەكانم پاك دەبۈونەوە.))^{۱۳۶}

۱۶- جەواد شاكىر [قاپا ئاغاقچىلى]، يەكىك بۇوه لە نووسەرانى گۆقارى "پەسىلىي ھەفتە" (دواترىش بە مائى كارناس بالكچىسى ناوبانگى دەركىرىدووه، بۇ ماوهى سى سال سزاى دوورخىستنەوهى بۇ دەرچووه.

۱۷- تاتا چەلەبى، خاوهنى ئىمەتىيازو سەرنووسەرى پۆژنامەي "دۇغۇر سۆز" بۇوه كە لە مىرسىن دەرچووه. سزاى يەك سال زىندانى بەسەردا سەپىئنرا.

۱۸- زەكەريا [سەرتەل]، خاوهنى ئىمەتىيازو بەرىۋەبەرى بەرپىرسى گۆقارى "پەسىلىي ھەفتە" بۇوه. سزاى سى سال دوورخىستنەوهى بۇ دەرچووه.

زەكەريا "سەرتەل" بەمجۇرە ياسى بەسەرھاتەكانى خۆى كىرىدووه: ((... هەمۇو ياساوا پىساكىانى دادگا پىيشىل دەكران. بىيارەكان بەگۈزەي كەسەكان دەدران و زۇرجارىش بەپىي زەوقى تاکەكەس بېپىار دەدرا. تەنانەت

^{۱۳۶} ئىبراهىم ئارواس، س. پ، ل. ۶۷.

هەندىك كەسيش لەبەر ئەمە، بەبى ئەوهى تاوانىكىيان هەبى، سزا درابۇون.
بەلام ئەو شىيۆھ پەفتارەش خۆيەخۆ زادەي هەلۈمەرجى ئەوسەردەمە بۇو.

((زۇربەي سەرنووسەرانى ناسراوى پۇزنانامەكانى ئەستەنبۇول نېردارابۇونە دىاربىكىر. كەسانى وەك وەلىد ئەبوزىيا خاوهنى ئىمتىازو سەرنووسەرى "تەصویرى ئەفكار"، ئەحمەد ئەمین يالمان خاوهنى ئىمتىازو سەرنووسەرى پۇزنانامەي "وەتنەن"، ئەحمەد شوکرى ئەسمەر نووسەرى پۇزنانامەي "وەتنەن" و سەرنووسەر ئىسىماعىل موشتاق و... لەتىيۇ ئەو پۇزنانامەنوسانەدا بۇون. ئەحمەد ئەمین هەر لە سەرتاواھ كاتى دەيانىرى بۇ دىاربىكىر، تەلگرافى پاپانوھو داواى ليېبوردىنى بۇ مىستەفا كەمال ئەتاتورك نارد. بەلىنى ئەوهى دابۇو كە ئەگەر بىبەخشىرى، جارىيکى تر كارى پۇزنانامەوانى ناكات. لەلايەكى دىكەشەو، هەوالى سەيرۇ مەترىسیدار سەبارەت بە چۆنۈتىي مامەلەكەن دەگەل پۇزنانامەنوساندا دەگەيىشت. ئەندامانى مەحكەمەي ئىستېقلال ھاتۇونەتە ويىستىگە بۇ وەرگەرنى پۇزنانامەنوسەكان، دواى ئەوهى وىستۇويانە لە مزگەوتىيىكدا جىڭىريان بىكەن كە پېرىۋە لە كوردە دەستىگىركراوهكان، بەشىيەيەك كە ھەناسەكىيىشان لەو مزگەوتەدا زەممەت بۇوە بۇنى زۆر خراپىلى ئەتتۇوه.

كاتىيىك پۇزنانامەنوسەكان ئەميان بىينىوھ، زۆر ترساون. بەلام ئەندامانى مەحكەمەي ئىستېقلال گۈيىيان نەداوهتە وەزىعى ئەوان و وتوويانە لېرە جىڭە نىيە و پۇزنانامەنوسەكانىيان بىرۇووه بۇ جىڭىايەكى دىكە. ھەندى كەس لەسەر رېڭا چاوابىان بە وەلىدى ئەبوزىيا كە تووه كە بە قاچە زنجىركراوهكانىيەو دوو سەتل ئاوى كىشاوه. ئەوانىش وايانزانىيۇھ چارەنوسىيان وەك بەندىكراوهكانى دىكە دەبى، بەلام ئەندامانى مەحكەمە پۇزنانامەنوسەكانىيان بىردوھتە مائى سەرۆكى دادگاوا خواردن و ويسكىييان پىشكەش كردوون،

وتوویانه ئەو شستانەی کە تائیستا پیشانمان داون، تەنیا بۇ چاوترساندن بۇون و دەستیان بە پیکەنین كردووه" يان بەكىرتى هەممۇ ئەو شستانە گالىتە بۇوه... ((ئەو پۆزىانە لە ھەرچوار لای ولاٽەوھ كەسانى كۆنەپەرسىتە دوژمنانى پژىميان دەستگىر دەكردو پەوانەي مەحکەمەي ئىستيقلالىان دەكىرن. كەش وەهواي تىرۇر بالى بەسەر ولاٽدا كىيىشاپو. ئىيمە نە دوژمنايەتىي پژىممان دەكىرد، نە راستەو خۇ كارمان بە سياسەتى پۆزىانە ھەبۇو، ھەر لەبەر ئەوهەشە پېمان وابۇ ئەم فەرتهنەيە ئىيمە ناگىرىتەوھ كارى خۆمان دەكىرد ...

((ئىيوارەيەك لەگەل ھاوسەرەكەمدا مەندا لە پىنج سالانەكەمان بىر بۇ پاركى گولخانە. لەزىز دارىكەوھ دەمانپۇانىيە مەندا لەسەرچى گىراوم و دەكىرد، لەناكاو پۈلىسىيەك ھاتە بەرامبەرمان، وتنى: بەپىوه بەرىتىي پۈلىس داواتان دەكەن ...

((يەكسەر كەرمىانە ناو ژۇورىيەك و دەرگاكەيان داخست و پرسىيارى ھىچ شتىكىيان لىينھىكىرم. ھىچ شتىكىيان پىنهنگۈتم. نەمدەزانى لەسەرچى گىراوم و چارەنۋىسىم چى دەبى. بۇ ئەوهى لە ئەنقةرەوھ بىنىيەن، بىدىانەم و يىستىگەي حەيدەر پاشا. ھىشتا نەمدەزانى چىيە، چى بۇوه و چىم كردووه؟ تاوانم چى بۇو؟ بۇچى دەمبەنە ئەنقةرە؟ پۈلىسىيەش ئەمەي نەدەزانى. ((لە ئەستەنبۇول جەواد شاکىر" مالى كارناس بالڭچىسى" م بىنى. ئەويش پۈلىسىيەكى لەگەلدا بۇو. ھەر بە ھەمان شەمەندەفەر ئەويشيان بۇ ئەنقةرە دەبرد. بەسەرسوپمانەوھ سەيرى يەكتىمان كىرد. ئەويش ھىچى نەدەزانى.

((...) لە شەمەندەفەرەكەدا بىرمان كردووه و تىمان مادام ھەردوكمانيان پىكەوھ دەستگىر كردووه، ئەمە پەيوەندىي بە باھەتىكەوھ ھەيە جەواد شاکىر لە "پەسىلى ئاي"دا بىلۇرى كردووه تەوھ.

((... بهم نیگه رانیانه وه (ماددی و مه عنده وی) ئیمەیان بردە بەریو بەریتىي پۆلیسی ئەنقرە، ئیمەیان خستە قاتى ئىزىزە مىنى بىناي ئە و بەریو بەریتىي. جىكە يەكى تەپ تارىك و بىپەنچەرە و بىھەوا بۇو... پرسىارام لە پۆلیسیكى كۆمىسەر كرد كە دەھاتە لاي ئیمە، وتم دەتوانم تەلگرافىك بۇ دۆستىكەم بنىرم كە مەبعووسە (نوينەرى پەرلەمانە)؟ مۆلەتى پىدام. "نەبىزادە حەمدى" ئى مەبعووسى تەرابىزۇون دۆستى دەورانى مەنالىم بۇو، بەلام نەيتوانى بىتە ناو بەریو بەریتىي پۆلیس. لە دەرەوە قىزىاندى، وتى چىت پىيوىستە ...))^{۱۳۷}. لە كۆتاىيى مەحکەمەدا بە تاوانى نۇوسىنى داستانىك بېيارى سى سال زىندانىكىردن لە قەلايەكىدا بۇ زەكەريا سەرتەل و جەۋاد شاكىر دەرچۈو. خۇيان لە بىرەوەرەيە كانىياندا باسى ئەۋەيان كردووه كە چاوهپۇانى حوكىمى لە سىيدارەدانىيان كردووه، بەلام كاتى حوكىمەكەيان ئەۋە نەبۇ، زۇر خۆشحال بۇون. هەر لەو قۇناغەدا، هەندى كەسيشيان بە تۆمەتى كۆمۈنىيست بۇون موحاكەمە كردووه.

ئەو كەسانەي كە ئە و سەردەمە بەتاوانى كۆمۈنىيستى موحاكەمە كراون

لە مايسى ۱۹۲۵-ە و تا حوزەيرانى ئەۋسالە ژمارەيەكى زۇريان لە كەسانى پۇونا كېيىرو سياسە تەدارو... بە تۆمەتى كۆمۈنىيستى موحاكەمە كردووه، سزاشىيان بەسەر زۇريان سەپاندووه. چەندىن سەرچاوهى جۇراوجۇر دەربارەي ئە و مەسەلەيە زاقيارىييان داوه، بەلام ئىمە تەنبا باسى هەندىك زانىارى دەكەين كە لە پۇرۇشامى "وەقت" ئە و سەردەمەدا بىلە كراوهەتەو:

^{۱۳۷} زەكەريا سەرتەل، بىرەوەرەيەكانى، چاپى دووهەم، ئەستەنبىول، بىلە كراوهەكانى گۈزلەم، ۱۹۷۷، ۱۴۶ - ۱۴۲.

- به توانی ئهودى كه بلاوکراوهى كى دهربارهى (۱۵ مایس) پۇزى كريکار پى گيراوه، نورىيى ئەندامى كۆمەلەي پىشىكەوتىنى كريکارو عەبدى پەجەب دەستگىر كراون. (۱۸ مایسى ۱۹۲۵، وەقت)
- فەريدى خويىنكارى دارولفنونو گانسپيرانسىكى زادە مەقسۇودو سامۋەل ئەفەندىش بە توانى كۆمۈنىيىتى دەستگىر كراون، بەلام دواتر ئازاد كراون. (۷ مەوزۇ ۱۹۲۵، وەقت)
- بېيارى راوه دوونانى بەپىوه بەرى گۆڤارى "ئايدىنكل" دەرچوو. (۱۰ مەوزۇ ۱۹۲۵، وەقت)
- بېيارى راوه دوونانى كامىلى بەشى (پزىشكى) و سىّهاوبىيى دەرچوو. (۲۸ مەوزۇ ۱۹۲۵، وەقت)
- ھەمان پۇزىنامە لە پۇزى ۱۳ مەئى ۱۹۲۵ ئابى ۱۹۲۵ دەھەنلىكى دەربارە سزاكانى ھەندى لەو كەسانەي كە بە توانى كۆمۈنىيىتى دادگايىي كرابوون، بلاو كراوه تەوه؛ بەگوپەرەي ئەم ھەوا:
- ۱- بېيارى دە سال ئەنجامدانى كارى سەخت بۇ عەبدى پەجەب نووسەر (كاتىب) ئەمعىيەتى تەعالىي عەممەلە (كريکار) دەرچوو.
 - ۲- عەلى پاسىيم خويىنكارى پزىشكىي عەسکەرلى لەبەر بى توانى ئازاد كرا.
 - ۳- بېيارى دە سال ئەنجامدانى كارى سەخت پاشملە بۇ جەودەد بەگ دەرچوو، (ھەپايى كردووه).
 - ۴- بېيارى ۱۵ سال زىندانى پاشملە بۇ حەسەن عەلى دەرچوو.
 - ۵- ماوهى حەوت سال سزاي ئەنجامدانى كارى سەخت بۇ حەيدەر بەگ دەرچوو.
 - ۶- سزاي دە سال كارى سەخت بۇ حسین حىكمەت براوه تەوه.
 - ۷- سزاي حەوت سال كارى سەخت بۇ ئىبراھىم حىلمى دەرچوو.
 - ۸- مەسحۇود سەعىد، لە بەشى پزىشكىي عەسکەرلى لەبەر بى توانى ئازاد كرا.

- ۹- د. مومنتازیش، سزای ده سال ئەنجامدانی کاری سەختی بۆ دەرچوووه.
- ۱۰- نازم حىكمەت، شاعیرى بەناوبانگى تورك ھېرای كردۇوه و دادگاش بە پاشملە حوكىمى ۱۵ سال زىندانى بۆ بېرىۋەتەوە. [م؛ لە دەقەكەدا ئەو بەشە باش ناخويىنرېتەوە، لەو دەچى دە سالىش بى].
- ۱۱- نىزامەدین واسف، نووسەرى گۇشارى "ئايدىنىك" سزای ۱۰ سال ئەنجامدانى کارى سەختى بۆ دەرچوووه.
- ۱۲- نورى كارەباچى (ئەلكتريکچى)، سزای حەوت سال کارى سەختى بۆ بپراوەتەوە.
- ۱۳- سەدرەدین جەلال، خاوهنى گۇشارى "ئايدىنىك" بۇو، دادگا سزای ده سال ئەنجامدانى کارى سەختى بەسەردا سەپاندوووه.
- ۱۴- سامىح، ويئەكىيىشى ئايدىنىك بۇووه.
- ۱۵- سامىح، نورى سزای ده سال ئەنجامدانى کارى سەختى بۆ دەرچوووه.
- ۱۶- سولەيمان نەشاتى، دادگا سزای ده سال ئەنجامدانى کارى سەختى بەسەردا سەپاندوووه^{۱۳۸}.
- ۱۷- د. شەفيق حوسنۇو [دەيمەر]، پاشملە بېرىيارى ۱۵ سال زىندانى بۆ دەرچوووه.
- ۱۸- شەوقى، سزای حەوت سال ئەنجامدانى کارى سەختى بۆ دەرچوووه.
- ۱۹- شەوكەت سوورەبىيا [ئايدەمەر]، سزای ده سال ئەنجامدانى کارى سەختى بۆ دەرچوووه^{۱۳۹}.
- ۲۰- ئىمزاچى واسف، بەرپرسى گۇشارى داسنۇچەكوش بۇوه و دادگا بېرىيارى ۱۰ سال کارى سەختى بۆ بېرىۋەتەوە.

بنكەي ژين

^{۱۳۸} ئەنسكلۇپېيدىيائى سۆسيالزم و تىكۈشانە كۆمەلائىتىيەكان، بەرگى ۶، ل. ۱۸۸۶.

^{۱۳۹} ئەسكلىپېيدىيائى سۆسيالزم و تىكۈشانە كۆمەلائىتىيەكان، بەرگى ۶، ل. ۱۸۷۸.

کەمال فەوزى مۇھاکەمە كرا

بۇ ناسىنى ئەندامانەي مەحكەمە ئىستىقلالى شەرق كە دەستىيان
ھەبۇھ لە مۇھاکەمە كىرىدىن كەمال فەوزى و ھاپپىكانيدا، پىيويستمان بە^{١٤٠}
لىكۈلەنەوهى فراواتر ھەيە؛ بەلام لىرەدا ھەندىك زانىارىيى كورتتان لەبارەي
بىيۆگرافياي ئەو كەسانەوھ پىىددەين.

(۱) مەزھەر موفىيد [قانسۇو]، سەرۆكى مەحكەمە (۱۸۷۳-۱۹۴۸)، منالى خىزانىيىكى خەلکى قەستەمۇنلۇوو. لايەنگىرىكى ئىتىھادو تەرەقى بۇو. ۱۸ نىisanى ۱۹۱۸ بۇو بە والىيى بتلىيس و ۱۳ حوزەيرانى ۱۹۱۹ ئەو پۆستەي
بەجى ھېشتىووھ و بەشدارىي لە كۈنگەركانى سىواس و ئەرزىپمدا كەردووھ.
بەناوى ھەكارىيەوھ بەشدارىي يەكەم پەرلەمانى گەورە تۈركىيا و لە ھەمان
كاتىشدا والىي ئەلازىغ بۇوھ. دواتر كاتى بۇوھ بە نوينەرى (دەنیزنى) لە^{١٤١}
پەرلەمان، لە ۱۶ ئادارى ۱۹۲۵ دا بە سەرۆكى ئىستىقلالى شەرق
ھەلبىزىدرابو، بەلام دواي ھەشت مانگ دەستى لە كار كىيىشاوتەوھ.

ئەحمدە ئەمین يەلمان لەنىيۇ ئەو پۆزىنامەنۇو سانەدا بۇو كە براونەتە
مەحكەمە ئىستىقلالى ئەلازىغ، ئەو كاتە مەزھەر موفىيد سەرۆكى ئەو
مەحكەمە يە بۇوھ و بەم جۆرە لەسەرى نۇو سىيە:

((تەنبا دەردىكىمان ھېبۇو، ئەويش ئەۋە بۇو كە مەزھەر موفىيد بەگى سەرۆكى
مەحكەمە ھەممۇ بەيانىيەك بۇقاوەلتى دەھاتە لاي ئىمە و باسى عەشقەكانى
كاتى گەنجىتىي خۆى بۇ دەكىرىدىن. قىسەكانى ھەممۇ خۇراڭرى و شەپو
ئەمانەيان تىيدابۇو، بەلام لە كۆتا يىيى ھەمۇ ياندا ژىيىكى جوان خۆى

^{١٤٠} كاميل ئەرەدەها، والى و ويلايەتكان لە تىكۈشانى نەتەوەيىدا، ل-۱۵۸-ئەنسىكلۆپىديا يورت،
ل. ۱۷۹، ۴۳۲۱۶ مومجوو.

تەسلیمی سەرۆک دەکردو بەم جۆرە دوایییان پىدەھات. سەرۆک زۆر پازى بۇ لەوەی کە گرووبىيىك گويىگرى بۇ پەيدا بۇوە، گوئى لە بەسەرھاتەكانى دەگرن؛ زۆربەشيان خەيال و حەسرەت و ئارەزۇھەكانى خۆى بۇون، خۆى بە درق ھەللىدەبەست. ن مەحکەمە ئىستيقلال ئەمە بۇو. چارھنۇرسەمان بە دەستى ئەوھوھ بۇو. كى بەخۆيدا پادەپەرمۇ گوئى لىنھەگرى و پۇوى خۆى بەرامبەر بە قىسەكانى ئەو گۈز بکات؟ بۇ ئەوھى واپىشانى بەدەين حەز لە قىسەكانى دەكەين، پەقەبەرايەتىمان لەگەل يەكدا دەکرد.^{١٤١}

(۲) عەلى صائىب ئەندامى مەحکەمە ئىستيقلالى شەرق [ئورساواش،] كۇپى رەواندىزى زىادە ئەمین ئەفەندىيە كە خەلکى رەواندىز بۇوە. پىشتر فەرماندەي ھىزى زەندرەمەي "دەرىيەزۆر" بۇوە، دواتر كاتى شەپلای خەلکى ئورفاو دەورووبەری بەرامبەر بە فەرەنسىيەكان وەك فەرماندەي ھىزىھەكانى "قوواي ملىيە" بەشدارىي لەو شەپانەدا كردووه^{١٤٢}. دواترىش خيانەتى لە نەتەوھى كورد كردووه و لە مەحکەمە ئىستيقلالى شەرقدا كە نىشتىمانپەرە كوردىكەنانى دادگايى دەکرد، پۆستى وەرگرت. وەك ئىسماعىل بىشكىچى باسى دەكات: ((بەرامبەر ئەو خيانەتەنى كە بە نەتەوھى كوردى كردن، كە مالىستەكان لە چوقۇرئۇقادا پارچە زەویيەكى زۆر گەورەيان پى دا)). وەك خەلاتىش لە پەرلەمانى (دۇوھەم سىيەم و چوارھەم و پىنجەم و شەشەم)دا كرا بە نوينەری ئورفاو كۆزان^{١٤٣}.

سەمە ئىزىز

^{١٤١} ئەحمد ئەمین يەلمان، س. پ، ل ٧٩.

^{١٤٢} د. عەبدولخەلۇوق م. چاى و پاشار كالاقفات، جموجۇلەكانى قوواي ملىيە لە پۇزەلات و باشپورى پۇزەلاتى ئەنادۇلدا، ئەنيستيتۈۋى تۈيىنەتەنە كەلتۈورى تۈرك، ئەنقرە، ١٩٩٠، ل ٧٨.

^{١٤٣} ئىسماعىل بىشكىچى، بۇوداوى ژەنەرال مۇغلالى و سىوسى گوللە، بلاۋىرەكەكانى بەلگە، ئەنقرە، ١٩٩٠، ل ٧٨.

ئە حەممەد ئەمین يەلمان كە لە مەحکەمەي ئىستىقلالى شەرقدا موحاكەمە كراوه، و تۇوييە: عەلى صائىب بە شىۋىھىيەكى دوزمنكارانە مامەلەي لەگەل كردووم، قىسى وەك ((ئىستا نۆرەي ئىمەيە ... تۆلەكەم دەسىنەوە ...، چارەنۇوسى دىيار بۇو، لەسىدەرە دەدرىيى ... ئەمە شتىكى زۆر سادەيە، بە پەتىك ھەلتەواسن و پايدەكىيىش، دواي ئەوه ھىچ شتىك نابىستى. خۆت دەيىينى ئەمە زۆر لە دانكىيىشان ئاساتىرە)) ئى پى و تۇوم.

ئە حەممەد ئەمین دەلىٰ عەلى صائىب ھۆى ئەوانەشى پى و تۇوم و گوتۇويە: ((لە پۇزىنامەكەدا كاتى باسى منتان كردووه، وىنەيەكى زۆر خراپتان كىشام. ھىچ گومانىك لە وەدا نىيە كە ئىوه بۇ خۆتان بەتايمەت بۇ سووکايەتىكىرىن بە من ئەو كارى واتان كردووه))^{۱۴۴}.

بەلام دواي چەند ساپىك شتىكى دىكە بۇوى دا؛ ئەمچارە عەلى صائىب بە تۆمەتى ئەوهى كە دەستى ھېبۈھ لە پىيلانىكى تېرۈركىدى مىستەفا كەمال ئەتاتوركدا دەستىگىر كرا. دوايىش دەركەوت پەيوهندىي بەو پىيلانەوه نەبۈھ ئازاد كرا، بەلام سەرچاوهى جۇرماجۇر باسى ئەوه دەكەن كە كاتىك پۆستى لە مەحکەمەي ئىستىقلال و هەرگىر تۇوه، پۆستەكەي بۇ قازانچ و سوودى ماددىي خۆي بەكار ھىناوه^{۱۴۵}.

بەگۈيرە ئىبراهىم ئارواس، كەللەسەرى مروق لە مەحکەمەي ئىستىقلالى ئەلازىغدا فرۇشراوه. بۇ نمۇونە، باسى ئەوهى كردووه كە كەللەيەك بە پىنجىسەد ئالتوون فرۇشراوه. عەلى صائىب و ئە سەركۆمىسىرە كە ژۇرتىلى ئامادە كردووه، لەگەل ھاپى چەتكانى و ئاشكۇنتالى پاشۇدا مۇوچەكانيان جىاواز بۇوه، پەنجا ئالتوونيان لەوان

^{۱۴۴} ئە حەممەد ئەمین يەلمان، س. پ، ل ۱۸۳.

^{۱۴۵} ئە حەممەد ئەمین يەلمان، س. پ، ل ۱۸۳.

زیاتر و هرگز تووه. عهلى صائیب کاتى وازى لە سەرۆکایەتىي مەحكەمەي ئىستىقلال ھىنناوه، گەپاوه تەوه بۇ ئەنقەرە؛ زۆر دەولەمەندو خاوهنى حەفتا ھەزار ئالتوون بۇوه، لە ئەنجامىشدا مەحكەمەي ئىستىقلالى شەرق پىشى ھەموو ئالتوونە قولقدراو بى قولفەكانى دەرھىنابۇو^{۱۴۶}.

ناوى عهلى صائیب لە گۆرانىيەكى كوردىشدا براوه: ((... دىاربەكرا شەوتى، بىشەوتى دكورتىيدا والى ئو "عهلى صائیب" رەئىسى ئىستىقلالى پىيرا...))^{۱۴۷}.

(۳) لوتفى موفىد [ئوزىدەش] ئەندامى مەحكەمەي ئىستىقلالى شەرق، (۱۸۷۴-۱۹۴۰) لە قىرشەھر لەدايىك بۇوه، مەكتەبى حەربىيەتى تەواو كردووه بەشدارى يەكمەنگى جىهانى بۇوه؛ لە قۇنانغەكانى يەكمەم دووھەم سىيەم چوارھەمېشدا لەپەرلەمان نويىنەرى قىرشەھر بۇوه^{۱۴۸}.

(۴) ئەحمدە سورەيىا [ئورگە ئەقەرن]، داواكار لە مەحكەمەي ئىستىقلالى شەرق، لە سىندرگى لەدايىك بۇوه و كۆلىزى ياساى تەواو كردووه، بەشدارى يەكمەنگى جىهانىش بۇوه. نويىنەرايەتىي شارى قارەس (باليكەسىر) لە پەرلەماندا كردووه. ئەحمدە سورەيىا ئورگە ئەقەرن يەكىك لە ئەندامانى ئەنجومەنلىيەتىي پەرلەمان بۇوه كە پەشىنۇسى ياساى (تەقىرىرى سکۈون) يان ئامادە كردووه^{۱۴۹}. مووسى عەنتەر كاتى باسى يېرە وەريەكانى ئەحمدە سورەيىاي كردووه، وەھاى نۇوسىيە:

^{۱۴۶} نېيراهىيم ناروس، س. پ، ل ۴۰.

^{۱۴۷} پۇزىا نۇو، "سالىحۇ"، بېرىووت، ژمارە ۴۱ (۱۲ ئادارى ۱۹۴۴)، ل ۲.

^{۱۴۸} ئوغور مومجووو، س. پ، ل ۲۲۱.

^{۱۴۹} ئوغور مومجووو، س. پ، ل ۲۱۲، ۲۲۷.

((ئەحمەد سورهییا بەگ سالانى شەست بىرەورىيەكانى لە پۇزىنامەي "دنىا"دا بىلەو كردۇتەوە؛ دواترىش بە كتىب لەچاپى داوه. ئەحمەد سورهییا بەگ لە پەرەگرافىكى كتىبە سەيرەكەيدا ئەمەي توووه: پۇزىك لە دادگا بۇوين، لاويكى قارەمانى كوردىيان هىننا. دادوھەكان پرسىياريانلىيەكەر. لەبەر ئەوهى تۈركىي نەدەزانى، دادوھەكان كۆبۈونەوە بېرىارى لەسىدەرەدانىان بۇ دەركەرد. بىانوھەشىيان بۇ ئەو بېرىارە ئەمەبۇو؛ لەبەر ئەوهى ئەو كەسانەي تۈركى نازانى، ھىچ خىرىيکىيان بۇ ئەم مەملەكتە نابى، دادگا بېرىارى لەسىدەرەدانى بۇ ئەم گەنچە دەركەردوو. هەر ئەو شەوهش بىرىيان و لەسىدەرەيان دا. ((لە داغقاپى هوتىلىكى بچووك بەناوى يالۇقاوه ھەبۇو، لەۋى دەمامەوە. خەوتۇم و نەخەوتۇم، ئەو گەنچە ھاتە خەوم، بەتۈركى وتى بۇچى پىڭەت دا لەسىدەرەم بىدەن؟ چىنگى نايە بىيىم و ھەرەشەي لېكىرمى. تا بەيانى دووسى جار ھەر ئەو خەوەم بىنى. شىىت بۇبۇوم. بەيانى پۇيىشتىمە حەكەمەو بە ھاۋپىيەكان وەت: براينە ئەگەر بېرىاربى تۈركى نەزانەكان لەسىدەرە بىدەين، پىوپىستە ھەموو دىاربەكرو خەلکى رۇزھەلات لەسىدەرە بىدەين. دواجاريش باسى خەوهەي خۆمم بۇ كىردىن. مەزھەر مۇفيido دادوھەكان وەتىيان: "بە تو چى! ئەمە كارى ئىيەمەيە". منىش وەتم داواكارم و گفتۇرگۆكەي نىۋانىمان گەيشتە شەرەقسىو دەمەقىرە و بەوجۇرە دادگاکە ھەلۇشايەوە. من و ئەوان بە شىفرە بارۇدۇخەكەمان بە ئەنۋەزە راڭەيىاند.

((يەك ھەفتە دواتر ئەم تەلگرافەم پىگەيىشت: بەریز ئەحمەد سورهییا بەگ داواكارى گشتىي مەحکەمەي ئىستىقلال لە دىاربەك" ئامانجى ئىيمە لەناوبىدىن و پلىشاندىنەوهى ھەمېشەيىي كوردەكان و ئەو كەسانەيە كە كوردايەتى دەكەن. لەگەل دادوھەكانى تىدا بىگونجى و پىك بىكەوە.

چاوه کانت ماج ده که م. باشود کیل عسیمهت سه رۆک و هزیران - عیسمەت ئینه نو^{۱۰۰}). "ئیبراھیم ئارواسى" ش بەپیچەوانە و پیّى وانییە كەسیکى بە بەزهیی بووبىتى:

((كاتىك لە بىيوك قايا كۆشكىكى جوانى كرى، ئەتاتورك داواى كرده شويىنى سه رۆكايەتىيى كۆمارو دوو ژمیريارى سه رۆكايەتىيى بانگ كرد بۇ ئەوهى لە مووچە و ورده خەرجىيەكانى سورەيىيا ئۆرگەئەقەن بىكۈنە و. لە ئەنجامدا دەركەوت ھەموو پىكە و كەمترە لەو پارەيە كە كۆشكەكەي پى كرييوه. ئەتاتورك پىيى و تتووه: تو ياريت بە شەرهەفى من كرد. دىزىت كردووه بى شەرم! دواتر زللەيەكى لى داوه دەرى كردووه. با نمۇونەيەك لەو گۆرانىيانە بىيىنمە و كە باسى زۆلم و سەتەمەكانى داواكارى گشتى دەكەن؛ باوک و كورپيان دەكىردى تاوانبار، لەپىش چاوى باوکدا يەكەم جار كورپەكەيان لەسىدەدارە دەدا. لەم وەزعەشدا هاوارو نائەي باوک تۆسقالىك كارى نەددەكىردى دلە بەردىنەكەي ئەوان))^{۱۰۱}.

لەسىدەدان و دواين و تەكانى

پۆزنانەي "وەقت" لە ۲۸ مایىسى ۱۹۲۵ دا ھەوالىكى سەبارەت بە دەرچۈونى بېپىارى لەسىدەدانى گروپىكى شەش كەسى لەلايەن مەحکەمەي ئىستيقلالى شەرقەوە بلاو كردوەتەوە كە كەمال فەوزى، باقى تۈۋۈز، حاجى ئاختى و مەھمەد تەوفىق و سەييد عەبدولقادر و ئەوانى تىدا بۇوه. ئەو بېپىارە لە پۆزى ۲۴ مایىسىدا^{۱۰۲} دەرچۈون، بەلام دىارە ھەوالەكە

^{۱۰۰} موسى عەنتەر، كۆپى باوکى خۆى، بەرھە ۲۰۰۰، ۱۹۸۹، ۵۱، ل. ۲۰.

^{۱۰۱} ئیبراھیم ئارواسى، س. پ، ل. ۴۶-۵۰.

^{۱۰۲} سەيرى ياداشتى ژمارە ۱۲۹ بىكەن.

پۆژیک دواتر لە پۆژنامەی "وھقت" دا بلاو کراوەتەوە. لە هەوالەکەدا باسى ئەوە کراوە كە ((يەك دەقىقە دواي راگەياندىنى هەوالەكە، تاوانبارەكان گەراونەتەوە ناو ژۇورەكانى خۆيان)). هەروەها پۆژنامەی "وھقت دواي راگەياندىنى هەوالەكەي خۆى، پستەيەكى ھىناوەتەوە كە لەكتى بلاوکردنەوەي هەوالى دەرچۈونى بېرىارىكى لەسىدەداندا دووپاتى كردۇوەتەوەو كردۇوويە بە نەريت، ئەويش ئەمە بۇوه، ((ئامادەبوان و خەلکى ناواچەكەو تەنانەت ژەكانىش بە چەپلەپېزىان لە بېرىارەكە كرد)).

بېرىاري لەسىدەدان

ئەمە خوارەوە پۇختەي بېرىاري مەحکەمەي ئىستىقلالى شەرقە لەسەر كەمال فەوزى، حاجى ئاختى، سەييد عەبدولقادر و ھاپىيەكانى كە پۇژى ٧ى حوزەيرانى ١٩٢٥ لە پۆژنامەي "وھقت" دا بلاو کراوەتەوە:

[١] تاوانبار سەييد عەبدولقادر ئەفەندى، زۇر لەمىزە بىرۇ ئامانجى سەربەخۆيى كوردىستانى خستۇتە مىشكەلەپۇرى سىاسىيەو كارى بۇ كردۇوەو بەتەما بۇوه وىلاياتى شەرقىيە لە ولاتى تۈرك جىا بکاتەوە، لەبەر ئەوەشە فەرمانى بۇ بەدەيىنلىنى ئەو ئامانجە دەركردۇوە.

[٢] تاوانبارى دىكە پالۇيى عەبدوللە سەعدى ئەفەندىيە كە بەپىي ئەو دەسەلاتەي وا پىيى دراوه، بۇ بەدەيەاتنى ھەمان مەبەست و بەرپاكردىي راپەپىن لە شەرق [و] مەبەست پۇژەلات و باشۇورى پۇژەلاتى تۈركىيائى ئىستايە كە نىشتمانى كوردە] دىدارو گەتكۈگۈ لەگەل كەسىكدا بەناوى "مېستەر تەمپلەن" - وە ئەنجام داوه. هەروەها دەستى ھەبۇھ لەو ھەولانەدا كە بۇ تىرۇرى گەورەپىياوانى نەتەوەكەمان دراون و لە ئەنجامىشدا كارى زۇر كردۇوە بۇ سەربەخۆيى كوردىستان و دەستكاريكردىنى سىنورەكان و

دامه‌زراندنی کابینه‌ی حکومه‌ت. له‌ایه‌کی دیکه‌شوه، به‌ته‌ما بووه بچیته کوردستان و خوی به پاشای کوردستان را بگه‌یه‌نی؛ بو بـه دیهیـنـانـی ئـم ئـامـانـجـانـهـوـ پـهـیدـاـکـرـدـنـیـ ئـاسـانـکـارـیـ، دـیدـارـوـ گـفـتوـگـوـیـ لـهـگـهـلـ ئـینـگـلـیـزـداـ هـهـبـوـهـ دـاوـایـ یـارـمـهـتـیـ مـادـدـیـ کـرـدـوـوـهـ پـهـیـزـیـ پـیـ کـرـدـوـونـ.

[۲] تـاـوانـبـارـیـ تـرـسـهـیـیدـ مـهـحـمـوـودـ ئـهـفـهـنـدـیـیـ کـهـ بوـئـهـوـهـیـ ئـامـانـجـیـ کـورـدـسـتـانـیـ سـهـرـبـهـخـوـ بـهـ زـوـوتـرـیـنـ کـاتـ بـیـتـهـ دـیـ، فـهـرـمـانـهـکـانـیـ باـوـکـیـیـ بـهـ جـیـ هـیـنـاـوـهـ وـ لـهـ کـارـانـدـاـ هـاـوـکـارـیـ ئـهـوـانـیـ کـرـدـوـوـهـ.

[۴] کـهـمـالـ فـهـوـزـیـ ئـهـفـهـنـدـیـ، مـاـوـهـیـکـیـ کـوـرـتـ بـهـ رـاـپـهـرـینـهـکـهـ بـهـ کـورـدـسـتـانـدـاـ گـهـرـاـوـهـ؛ چـوـوـهـتـهـ وـلـاـتـیـ تـرـوـ هـهـوـلـیـ دـاوـهـ دـانـیـشـتـوـانـیـ کـورـدـسـتـانـ هـانـ بـدـاتـ بـوـ رـاـپـهـرـینـ وـ شـوـرـشـ. کـهـمـالـ فـهـوـزـیـ، سـهـبـارـهـتـ بـهـ سـهـرـبـهـخـوـبـیـیـ کـورـدـسـتـانـ، پـرـوـپـاـگـهـنـدـهـیـ جـوـرـاـوـجـوـرـیـ کـرـدـوـوـهـ، چـ ئـهـوـ کـاتـانـهـ لـهـ ئـهـسـتـهـمـبـوـولـ بـوـوـهـ، چـ کـاتـنـیـکـ کـهـ لـهـوـیـ نـهـبـوـهـ؛ بوـئـهـوـ مـهـبـهـسـتـهـ هـهـوـلـ وـ تـهـلـایـهـکـیـ زـوـرـیـ دـاوـهـ. لـهـ شـوـیـنـیـ نـیـشـتـهـجـیـبـوـوـنـیـدـاـ گـهـرـاـوـهـ وـ شـتـیـ جـوـرـاـوـجـوـرـیـ سـهـبـارـهـتـ بـهـ ئـارـهـنـوـوـیـ خـیـانـهـتـکـارـانـهـیـ خـسـتـوـهـتـهـ مـیـشـکـیـ خـهـلـکـ، بوـئـهـوـ مـهـرـاـمـهـشـ کـوـبـوـونـهـوـهـیـ زـوـرـیـ کـرـدـوـوـهـ.

[۵] خـوـجـهـ عـهـسـکـهـرـیـ ئـهـفـهـنـدـیـ، بوـ پـهـرـهـپـیـدـانـیـ رـاـپـهـرـینـهـکـهـیـ شـیـخـ سـهـعـیدـ دـیـنـیـ کـرـدـوـوـهـ بـهـ ئـامـرـازـیـکـ وـ خـیـانـهـتـیـ لـهـ نـیـشـتـمـانـ کـرـدـوـوـهـ (؟).
- عـهـبـدـولـلـاـ سـهـعـدـیـ ئـهـفـهـنـدـیـ، لـهـبـهـرـدـهـمـ دـادـگـاـدـاـ دـانـیـ بـهـ تـاـوانـهـکـانـدـاـ نـاوـهـ.

سوـیـنـدـیـ شـاهـیـدـهـکـانـ وـ بـهـنـگـهـیـ رـاـپـوـرـتـهـکـانـ وـ چـهـنـدـینـ نـوـوـسـرـاـوـیـ جـیـاـجـیـاـیـ ئـهـفـسـهـرـهـکـانـ وـ نـوـوـسـرـاـوـهـ تـوـمـارـکـراـوـهـکـانـیـ تـرـ تـاـوانـبـارـیـیـ ئـهـمـانـهـ دـهـسـهـلـمـیـنـ.
خـوـجـهـ عـهـسـکـهـرـیـ پـیـشـتـرـیـشـ تـاـوانـیـ تـرـیـ کـرـدـوـوـهـ.

- دـوـوـ تـوـورـهـکـهـ بـهـلـگـهـوـ نـوـوـسـرـاـوـ بـهـ تـاـوانـبـارـانـ سـهـیـیدـ عـهـبـدـولـقـادـرـیـ ئـهـفـهـنـدـیـ وـ سـهـیـیدـ مـحـمـمـدـ ئـهـفـهـنـدـیـیـ کـوـرـیدـاـ گـیـراـوـنـ، بـهـ شـیـوـهـیـکـیـ گـشـتـیـ

په یوهندیان به کوردایه‌تی و کوردستانو ههیه، له زوریه‌شیاندا باسی ئامانجەکانیان کراوه. ههندیک ههلبەست و شیعری ههبوه، ویستوویه لەناویان بەری. له ههندیک لەو نووسراوانەدا وەك کەسانی کافرو بى دین باسی ئەو پیاوه ناودارو بەرپرسانەی حکومەتی نەتەوەی تورک کراوه کە قوتابخانە دینیەکانیان داخستووه ياخود کاریان بۆ ئەو مەبەستە کردووه. ژمارەیەکی زوری چەک و تەقەمەنی لە مائی سەیید عەبدولقادر دۆزراوەتەوە دەستیان بەسەردا گیراوە. هەروەها بەلگەی ئەوەش دۆزراوەتەوە کە لەکاتیکدا ئەندامی مەجلیسی ئەعیان بۇوە، سەبارەت بە مەسەله‌ی چارەنۋوسى کوردستان ههندیک کاری ئەنجام داوه.

لەبەر هەموو ئەمانە؟

[۱] ئەوەمان بۇ دەركەوت کە تاوانباران سەیید عەبدولقادر، سەیید مەممەد، پالۆیی عەبدوللا سەعدى، کەمال فەوزى و حاجى ئاختى (مەممەد تەوفيق)، پىيکەوە بەشىّوھىيەکى ھاوبەش کاریان کردووه بۇ جىاكردنەوەي وىلاياتى شەرقىيە لە نىشتىمانى تورک و ھەولى دامەزراندىنى کوردستانىكى سەرىيەخۇيان داوه، لەو بارەيەشەوە بە فىکرو بە كردەوە تواناكانى خۇيان خستووهتە گەپ.

[۲] تاوانبارى تر خۆجە عەسکەرى ئەفەندىش دىنى کردەتە ئامازىك بۇ بەديھاتنى ئەو ئامانجانە و پەرلەمانى گەورەتى تۈركىيە بە دەزگايىەکى ناپەوا لەقەلەم داوه دىزايەتىي حکومەتى كردۇوھو سەبارەت بە پەوايىسى ئەو حکومەتە گومانى لاي خەلک دروست كردۇوھو ھانى داون پاپەپن. لەبەر ئەوەش، دادگا ئەمانە بە تاوانبار دەزانى.

[۳] دادگا گەيشتووهتە ئەو قەناعەتەي کە جەمیل پاشازادە ئەحمدە بەگ كورپى مستەفا بەگ، نافز ئەفەندى كورپى ئىسماعىل و دىرىكلى ئىليلاس

ئەفەندى كورى عوسمان بەشىوهى پاسته و خۇو ناپاسته و خۇ دەستىيان ھەبۇھە ئامادە كارىدا بۇ ئەنجامدانى راپېرىنەكە.

دېركلى قادر ياخود عەبدولقادرى كورى شىخ موسىاو سىنۇنى كورى پەسۇول^{١٥٣} و پەفعەتى كورى عەبدولقادر حوسەينى كورى سەيدۇ، كە تۆمەتى بلاوكردنەوهى ھەوالى كارو كردىوهەكانى دېركلى ئىليلىاس ئەفەندىييان خراوهەتە پال، لەبەر بىتاوان دەرچۈونى خودى ئىليلىاس ئەفەندى، بەبىتاوانى دانراون و دادگا بە كۆي دەنگ بېيارى ئازادكردىنى ئەحمدە بەگەو نافىزۇ دېركلى ئىليلىاس ئەفەندى و عەبدولقادر سىنۇو پەفعەت و حوسەينى دەركردووه)).

وەك دەردەكەۋى كەمال فەوزى لە بېيارەكەدا تاوانبار كراوه كە ((ماوهىكى كورت بەر لە راپېرىنەكە چۈوهەتە كوردستان و لاتانى دىكە داواى لە خەلک كردىووه بەشدارى لەو راپېرىنەدا بىكەن و بۇ ئەوه ھانى داون و وروۋەنەندوونى. ھەروەها سەبارەت بە سەربەخۆبىيى كوردستان پەپەڭەنەدەي جۆراوجۆرى كردىووه، لەو بارەيەشەوە تەقەلايەكى زۇرى داوه)). لە بېيارەكەدا ئەوهش گۇتراوه كە ((كەمال فەوزى لە ناوجە كوردىشىنەكاندا گەپاوه و بۇ دىيەاتنى ئارەزوھ خراپەكانى خۆي مىشكى خەلکى شىۋاندۇوه كۆبۈنەوه دىدارى زۇرى ئەنجام داوه)).

لەم بېيارەدا ئەوهىشمان بۇ دەردەكەۋى كە دوو توورەكە بەلگە لە مائى سەيىد عەبدولقادر سەيىد مەحەممەد گىراون، ھەمووشيان سەبارەت بە كارەكانى دەربارە كوردايەتى و كوردستان بۇون بۇ نمۇونە، لەو بەلگانەوه ئەۋە دەركەوتۇوه كە سەيىد عەبدولقادر لەوكاتانەشدا كە ئەندامى مەجلىسى ئەعيان بۇوه، كارى دەربارە

^{١٥٣} ئەم ناوه ھەمان سىنۇيى كە دواتر باسى دەكىرى.

دیاریکردنی چاره‌نوسی کوردستان به ئەنجام گئیاندووه. لەنیو ئەو بەلگانه‌دا کە دەستیان بەسەردا گیراوه، ھەندیک ھەلبەست و چامەی خودی سەیید عەبدول قادر ھەن کە ویستوویه‌تى لەناویان بەرئ. [م؛ ئەو ھەلبەستانەی سەیید عەبدول قادر لە پاشکۆی ژمارە (۱) ئەم كتىبەدا ھەن].

لەسیدارەدانى

لە نۇورى دېرسىمى "م. نۇورى دېرسىمى"دا کە لە دېرەكانى خوارەوەدا ھىنناومەتهو، ئەوەمان بۇ دەردەكەوى کە كەمال فەوزى بەر لەھە دەسیدارە بدرى، چاوى بە خوشكەكەي كەتووە. سەبارەت بە سەردانى شەفيقە خوشكە گەورەي لە كەمال فەوزى، م. نۇورى دېرسىمى وەھاى نۇوسىوە: ((دواي ئەھەي بېيارى لەسیدارەدانى ئەم نىشتەمانپەروەر [م؛ مەبەستى كەمال فەوزىيە] درا، تەنیا لەبەر ئەھەي ئازارى زیاتر بکىشى بە بىانووی ئەھەي كە گوايە پەلپىرىتن (اعتراف)ى داواکارى گشتى لەبرچاو دەگرن، بېيارەكە بۇ ماوەي سى پۇز جىبىيەجى نەكراوه. ماوەي ئەم سى پۇزە كە كەمال فەوزى ئازارى كىيىشاوه، خوشكەكەي سەرى لىدأوه، سەرەپاي ھەمو خەفتەت و ئازارى خۇزى ھەۋلى دىدەنەھەي براکەيى داوه. ئەم كچە كورده بە كەمال فەوزى وتووە: ((بەرخى نىز بۇناكىي) و لىيى جىا بۇوهتەوە^{۱۰۴}.

پۇزنانەي "وەقت" لە پۇزەكانى ۲۸ و ۲۹ مایسدا ھەوالى لەسیدارەرانى ئەو گروپى كە كەمال فەوزىيىشى تىىدا بۇوه، بلاو كردووهتەوە^{*}.

^{۱۰۴} د. م نۇورى دېرسىمى، دېرسىم لە مېزۇوی كوردستاندا، ل. ۲۸۲.

* باسى دوو ھەوالى كورتى پۇزنانەي "وەقت" بکەين كە پۇزى ۲۹ مایسى ۱۹۲۵ بلاو كراوهتەوە: لە يەكىيياندا باسى ئەوه كراوه كە مەحكەمە ئىستېقلالى شەرق بېيارى ۱۵ سال كارى سەختى بۇ

کەمال فەوزى و پىينج كەسى دىكە پۆژى ۲۷ مایسى ۱۹۲۵ كاتىمىر
چوارو پەنجاوا سى دەقىقە، لەبەردەم مزگەوتى گەورەدا لەسىدەرە دران.
ھەندىك لە سەرچاوهكان بە ھەلە ئەم مىزۇھيان هىنناوهتەوە^{۱۰۰}. لە گرووپەكەدا
يەكەم كەس كەمال فەوزى لەسىدەرە درا.

بەگۈيەرىھى ھەوالىكى پۆژنامەي "وەقت" ، تەرمى لەسىدەرەدرەوەكان تا
نىيەرۇ بە ھەلۋاسراوى ھېلۋاونەتەوە خەلکى دىيارىيەكىر تەماشايىان كردوون.
ھەر ھەمان پۆژ سالىح بەگى خانى و ھاپپىكانىشى ھېنراونەتە بەردەم دارى
سىدەرەكەى كەمال فەوزى و ئەوان. پۆژنامەي "وەقت" نۇوسىيويە: ئەوانە
بەچاوى پېرلە ترسەوە سەيىرى دارەكەى كەمال فەوزى و سەيىد
عەبدولقادريان كردووه^{۱۰۶}.

كەسىك بەناوى حەمۇوە دەركىردووە. ئە سەرپازانە تۈرك كە بۇ سەركوتىرىدىن پاپەپىنەكەى شىيخ
سەعىدى پىران چوون، حەمۇق پىيى وتوون: بۇ كۆئى دەپۇن؟! شىيخ شەعىد زۇر كەسى وەك نىيەرە
كوشتووە، مەپۇن. ھەر بۇيە دادگا موحاكەمە كردووە، لەبەر دوو پىستە كە لە وشە پېڭ ھاتووه،
خوکى ۱۵ سالىيان بۇ دەركىردووە.
ھەوالى دووھەميش بەمجۇزەيە:

((ئەنقرە- ۲۸ مایس (پەيامنېرى تايىبەتىمان) ؛ مەفرەزەكائىمان چەند كەسىكى سەرەھەلداۋىان لە
ناوچە شاخاویەكائى سېلىوان دەستكىر كردووە. تۆپەراسىيۇنەكان لە ناوچە جىاوازاناكاندا ھېشتا
بەردەوانن. لەلایەكى دىكەوە يەكىك لە فەرمانىدەكائى شىيخ سەعىد بەناوى "شىيخ
عەبدۇرەحمان" -و، عەبدۇرەزاق و مەلا عەبدۇللازى بىراى و چوار ھاپپى بە كۈزىۋاى دەست
كەوتۇون.)

^{۱۰۰} بۇ نەمۇونە، عەبدۇلەزىز يامولكى پېنى وايە ئەوانە پۆژى ۹ مایس لەسىدەرە دراون- عبد العزيز
ياملكى، س. پ، ل. ۳۲.

^{۱۰۱} سالىح بەگى خانى سەرەھەلەيەك بۇوە، دەرورىبەرەكە باش ناسىيەو زمانى فەرەنسى- فارسى و
عەرەبىي زانىيەو شىعىرىشى نۇوسىيەو. حەسەنلى كۈپى و فەرىد بۇزراي نەھەرى سالىح بەگى خانى لە
(خانى) پۇستى سەرۆكايەتىي شارەوانىي وەرگەرتۇووە. فەرىد بۇزرا سالى ۱۹۸۷ وەك نوينەرى
دىيارىيەكىر چۈوهتە پەرلەمانى تۈركىيا (ئۇغۇر مومجووو، س. پ، ل. ۲۲۱).

بېپىوه بەرايەتىي ئەو سەردىمە ويستووچى ترس لە ھەموو لايەكدا بلاو
 بکاتەوە بىخاتە دلى ھەموو كەسىكەوە. پۇزىنامەكانى وەك "وقت" يش كە
 مەرايىكەرى حکومەت بۇون، لەپىي پاڭەياندەوە خزمەتى ئەو ئامانچەيان
 كردووە. سالانى تر، حکومەتى تۈركىياو ولاتە داگىركراؤھ كانى تىريش لەپىي
 تىربارانكىرىنى سەركرەتكانى جوولانەوە نەتەوەيى كوردو نىشاندانى
 ئەوانە بە خزم و كەس و كارەكانيان و خەلکى كورد، ويستوويانە ئەوە بلېن كە
 كەسىك كوردايەتى بکات، وەهای لىدەكەين و نمۇونەي ئەم كردهوانەش
 زۆرن. بۇ نمۇونە، سالى ۱۹۳۷ دواي لەسىدەدارەدرانى سەبىيد پەزاو ۱۰ كەسى
 دىكە، تەرمەكانيان لە دارەكان داگرت و لە كۆلانەكانى ئەلازىغ كىپرايان و
 سووكاياتىيان پى كىرىن و دواترىش سووتاندىيان^{۱۵۷}. بە ھەمان شىيە، لە
 سالى ۱۹۶۸ مەلا ئاوارە هاۋپىكەنلى تىرباران كران، دواترىش تەرمەكانيان
 لە كۆلانەكاندا كىپرا^{۱۵۸}،^{۱۵۹}.

سالىج بىگ لە شىعىرىكدا دەلى:

ب چاقى عىيرەتى مىزەكە ھېشقى

كە دايىم پاشتى بەدرى ئەڭھەيلالە

لەكتى لەسىدەدارانىشدا وەهای وتووه:

ھەرچەندە لەبەر دىدەي خۆشەويستان دوور كە تووينەتەوە

بەلام بە نزىكبوونەوە لە پەھەممەتى پەھەمان خۆشحال بۇوینەتەوە

(م ئەممە لە زمانى م. ئەمين بۆزئار سلاانەوە بىيىت كە لە سىمنارىكدا باسى كردىبوو)

بەگۈزەمى ئۇغۇر مومجووو، سالىج بېگى خانى لە زىنداڭدا شىعىرىكى وەهای نۇوسىيە:

((خۆشحال بۇوين بەوهى كە لە پەھەممەتى مەولا نزىك بۇوینەتەوە، ئەڭىر لەبەر ھەق و پىڭاي پاست

نابووت و خانەخراپىش بۇوين، دىسان قەينا، چونكە وا دىيارە ئەركى ئىيمە ئەوە بۇوە. ئىيمە ناترسىن

لەوهى كە بەندەيەك بە زۆلمى خۆى سزامان بىدات، چونكە خوداوهەند ئىيمە پەسند كردووە))

^{۱۵۷} ئەنسىكلۆپىدياى سوسىالىزۇ و تىكىشانە كۆمەلەيەكان، بەرگى ۶، ل. ۱۹۱۲.

^{۱۵۸} عەۋۇ مىنايى، مەلا ئاوارە، ۱۳۵۸.

دواین و ته‌کانی که مال فهوزی

سه‌رچاوه جوّراوجوّره‌کان سه‌باره‌ت به دواین و ته‌کانی که مال فهوزی به‌ر له‌وهی له‌سیداره‌ی بدهن، شتی جیاواز ده‌لین، له‌به‌ر ئه‌وه دیاریکردنی راستی له‌وباره‌یه‌وه کاریکی زه‌حمه‌ته. له پوّزنامه‌ی "وهدت" دا ودها نووسراوه: ((که مال فهوزی باسی بی‌تاوانی خوی کردو وتنی: گه‌ردنم ئازاد کهن.)). روونکردن‌وه‌یه‌کی هاوشیوه‌ی ئه‌مه‌ش له کتیبه‌که‌ی "به‌جهت جه‌مال" دا نووسراوه.^{۱۰} به‌گوییره‌ی مه‌تین توکه‌ر، ((له‌پیشدا که مال فهوزی له‌سیداره درا، به‌رله‌وهی له‌سیداره بدرئ، باسی بی‌تاوانی خوی کردو گه‌ردن ئازادی خواست. دوای ئه‌ویش حاجی ئاختی له‌سیداره درا. دیار بwoo حاجی ئاختی نه‌ته‌وه‌په‌رسنیکی توند‌په‌وهی کورد بwoo. کاتی چووه سه‌ر کورسیه‌که قی‌راندی و وتنی: "بژی مه‌فکووه‌ی کورد، بژی کورستان!". ژماره‌یه‌ک له‌و جه‌ماوه‌ره‌ش که ده‌یان‌په‌انییه له‌سیداره‌دانی ئه‌وه که‌سانه و زیاتر بنه‌ماله‌ی ئه‌فسه‌ره‌کان بعون، له و‌لامی "حاجی ئاختی" دا و‌تیان: بژی کومار)).^{۱۱} به‌گوییره‌ی گارو ساسونی، که مال فهوزی له کاتی له‌سیداره‌دانیدا ئه‌م قسانه‌ی و‌تووه: ((کورستانی به‌هه‌شت هی ئیم‌هیه. ئیم‌ه خاوه‌نمالین، کتی چی ده‌لی با بیلی، دیسان هر ده‌چینه ژووه‌وه. هیچ هیزیک ناتوانی پیگا له‌مه بگرئ. چونکه کورستان هی ئیم‌هیه...)).^{۱۲}

بنکه‌ی ژین

^{۱۰} کچیکی خه‌لکی کورستانی ئیزان له‌کاتی مند‌الییدا چاوی به‌وه که‌وتوروه که چون ده‌ستکاری ته‌رمه‌که‌ی مه‌لا ناواره کراوه، پیی گوتم تا هه‌بم ئه‌وه ده‌بیر ناچیت‌وه.

^{۱۱} به‌جهت جه‌مال، س. پ، ل. ۹۲.

^{۱۲} مه‌تین توکه‌ر، س. پ، ل. ۱۱۹.

^{۱۳} گارو ساسونی، س. پ، ل. ۱۷۶.

٧. بابه‌ت و نووسینه بلاوکراوه‌کانی که مال فهوزی

له رۆژنامه و گۆڤاره‌کانی کوردادا

ئ) نووسراویک له گۆڤاری "کوردستان"

ئەم نووسراوه‌ی خواره‌وھی کەمال فهوزی پۆژى ٢٥ جومادیل ئۇولا،
یانى ٢٥ شویاتى (١٩١٩) ١٣٣٥ لە ژماره‌ی سییھەمی گۆڤارى
"کوردستان"دا (لاپه‌په ٢٨-٢٩) کە له ئەستەنبۇول دەرچووه، بلاو
کراوه‌تەوه.

بە بۇنەی گۆڤاری "کوردستان" وە

لاؤانى كورد، بە دەركىرىنى گۆڤارىكى ھاوشىيەھى گۆڤارى "ژىن"،
يەكىكى دىكە له ئاماژە نەته‌وھىيەكىنى خۆيان پىشان دا. پىويستە حاشا
لەو نەكىرى كە بەھۇي ناسكىي ھەلۇمەرجى (سیاسى) ئەم كاتانەوە، بە
تەنیا ھەولدانى ھەردوو گۆڤارەكە بۇ بلاوکردنەوە فىكىرە زانستىيەكان
ئەنجامىكى گەورەلى ناكەۋىتەوە. بەلام من پىيموايە ئەگەر شۇپرشى
كۆمەللايەتى لە ھەر كۆمەلگايىكدا زەمینەي شۇپرشى سیاسى فەراھەم نەكات،
ئەو كۆمەلگايىه ياخود ئەو نەته‌وھىيە ھەممۇ بۆزىك بۇوبەپۈسى مەترسى و
خراپە دەبىتەوە، ئەوهش بۇ ئەو جۆرە كۆمەلگايانە شىتىكى ئاسايىيە.
پۇوداوه‌کانى ئەم سالانەي دوايى لەو پۇوهوھ نمۇونەي زۆر دەخەنە
بەرچاومان و شتى زۆريشمان فير دەكەن.

نەته‌وھى كورد ھېشتا خۇي لە كاريگەرېي ھەست و ويژدانى گروپ و
كۆمەل پزگار نەكىردووه، لەبەر ئەوهش خاوهنى ئاكاڭىي و ويژدانى نەته‌وھىيى
تەواو نىيەو چاوه‌پوانى شتىكى لەو جۆرەش، بابەتىيانە نىيە. بەلام بەگوپەرە
پاستىيەكانى ئەم سەددەيەو چەمكى كۆمەللايەتىي زال لە دنیادا، دەكىرى ئەم
نەته‌وھىيە وەك نمۇونەي يەكەم پىشان بدرى.

دروستکردنی یه کیتی نه ته و هی له نیو کورداندا کاریکی مومکین و
ئاسانه. پۆلەکانی ئەم نه ته و هی دەتوانن بەبى لەبەرچاواگرتنى بەرژوهەندى
تاکەكەسى و بۇ خزمەتكىرىدى ئامانجە نه ته و هی كان بە عەشق و باوهەوه
شان بدهنە بەرھەمۇ سەختى و فيداكارىيەك، ئەوهش بە ئەركى پىرۆزى
خۆيان دەزانن. پۆلە پاستەقىنەكاني ئەم نه ته و هی بىچارەيە هىچ كاتىيەك
نه يانتوانىيە بىنە خاوەنى خۆيان؛ شتى سەير ئەوهە كە ھەمېشە وەك
بىگانەيەك، تەنانەت وەك دۈزمنىك پەفتاريان كردووه.

لىرەدا لەبەر ئەوهى هوڭارەكانى ئەمە زۆرن و باس ناكىرىن، تەنیا ئاماڭە
بە يەك خال دەكەم، ئەويش مەسەلەلى كارىگەرييە نىۋەدەلەتىيەكانە. ھەر
لەبەر ئەمەشە كە [سەرەپاي] ئەوهى رەوتى نه ته و هخوازى ماوهى دووسەد
سال بەر لە ئىستا لەلايەن دەسەلاتدارىكى سىاسيي ئەمرىكاوه^{۱۶۲} پىش
خراوه، كەچى تائىستا لە كوردىستان جىيى نەگرتوووه كوردان بەشىوهەكى
گەرم و گۇپ دەستىيان بە تىكۈشانى نه ته و هى نەكىدووه. ئەركى پۆلەكانى ئەم
ولاتە بى بەختە ئەوهە كە بىست بەبىست و بەش بە بەشى خاكى
نىشتىمانەكەيان بگەرىن؛ تەنانەت ئەگەر لە قەزايىكىشدا منالىكى بىچارەي
بىنى، قىسى لەگەلدا بکات و يىرى نه ته و هى بخاتە مىشكىيە، بە جۆرەش
و يىزدان و ئاگايىيەكى نه ته و هى (لە سەرتاسەرى ولاتدا) دروست بکات. بە
پەچاواكىرىنى دووسەد سال جىاوازى كۆمەلگاى كورد لەگەل دنياى
هاوچەرخدا، تەنیا بە مجۇرە فيداكارىيائەوە دەتوانىن نه ته و هى كورد پىش
بەخىن و تىكەل بە دنياى پىشكەن تووى بکەين

گومان لەودا نىيە كە لاوى كورد بایەخى ئەركەكەي خۆى لەم رىگايدا
دەزانى. وەك چون ئىمە ئەمۇ بۇ دۆزىنەوەي هوڭارەكانى نەھامەتى و

^{۱۶۲} مەبەست تۆماس وۇردرۇ ويلسون (Thomas Woodrow Wilson) ئى سەرەتكى ئەمرىكايدە - ۱۹۲۴ (۱۹۵۶) كە سالى ۱۹۲۰ خەلاتى ئاشتىيى نۆبلى وەرگرتوووه.

دواكه و توويسي كۆمه لگاکه مان يەكسەر ئاماژە بە فەراموشكارى و كەمته رخەميى كەسانى بەر لە خۆمان دەكەين (باوبايپاران)، ئەگەر لە بەر فەراموشكارى و درەنگ جوولانە وەي ئىيمەش منالە كانمان پرووت و پەريشان بىيىنە وە، هەر ئە و منالانە لە عنەت و نەفرەتمان لە سەر بەردى مەزارە كانمان بۇ ھەلەدە كۆلن. پىيوىستە كەلک لە پارەي دەولەمەندە كان و فيكىرى يېرمەندە كانمان و درېگرىن، ئەوهش بە باشتىرين پىگا بىزانىن.

بۇ گەيشتن بە ئامانچ، پىيوىستە برسىتى و مردن لە هەزارىشدا لە بەرچاو بىكىن. يەكىك لە گۈنكىتىن نەركەكانى لاوى كورد نەفوھىيە كە دەبىن بەردەوام خەلک ئاگادارو ھۆشىيار بکاتەوە. ئاگادارو ھۆشىيار كردىنە و بۇ نەتەوە دواكە و توهكان تاقە پىگە چارەي نەتەوە يىيە. با زۇر دوور نەپۇين، ئىيۇھ تەننیا سەيرى بولغارەكان بىكەن، ئەوه بەسە.

ئەگەر زمانى گرييان و هاوارو ئالەي شاعيران سەبارەت بە بەدبەختى و نەمامەتىيە نەتەوە يىيە كان كار لە ويژدانى نەتەوە كانىيان نەكات، ئەو فرمىسىكانەي و اپشتووييانە هەموو دەچىتەوە ناو دلى خۆيان. ئەگەر نەتەوە خۆبەخۆ خاوهنى كەسايەتى و خۆيەتىي خۆي نەبى، فريادو ئالەي شاعيران و هاوارى يېرمەندان هيچ ئەنجامىيكتىن لى ناكەويتەوە.

ئەگەر بولغارەكان نەكە و تبانايە بەر كاريگەري شىعرو شىعرنامە نەتەوە يىيە كانى هەستۆ بۆتىف (Hristo Botef)، ئايا دەيانتوانى لە ماوهى ئەم ٣٥-٣٠ سالەدا گۆرانكارى لە بارودۇخى كۆمەلايەتىي خۆياندا بىكەن و نويىگەرى جىبكەنە و^{١٦٤} راز لە خەلکى ئاسايى بېيىنە، لەلاي ئىيمە چەند لاوى كورد لە شىعرەكانى ئالى تىدەگات؟^{١٦٥}.

^{١٦٤} سەيرى يادداشتى زمارە ٥٥ بىكەن.

^{١٦٥} سەيرى يادداشتى زمارە ٥٦ بىكەن.

له بهر ئەوه، لاوی کورد ناچاره پرووبه پرووی هەموو زەھمەتىك بىتەوه بۇ
کۆکردنەوەي كەلتۈورى نەتەوەيىي خۆي، ئەوهش قبۇول بکات كە لهەز زىاتر
ھىچ پىكەچارەيەكى نىيە. بە پىچەوانەي ئەوهشەوه، ھىچ ئايىنەيەكى باش و
پۇونمان نابى، خەيالەكانىشمان پۇوج و بىھۇودە دەبن.

ھىزانى زادە كەمال فەوزى

ب) نۇوسراوىيك لە پۇزىنامەي "زىن"دا

"زىن"، پۇزىنامەيەكى سىاسى - زانستى بۇوه، پارىزگارىي لە بىرى
يەكىتىي نەتەوەيىي كوردۇ بەدىياتنى مافەكانى كردووه. كەمال فەوزى
لىرىدە بابەتىكى بلاو كردووهتۇوه، ژمارەي بەسەرەوەيە، ئەمە وا دەكەيەننى كە
بابەتكە وەك زنجىرە بۇوه. ئەمە يەكەم بەشى ئەو بابەتكەيە. دىيارە من
[مالمىسانىز] زمانەكەي ئەو بابەتم سادەتر كردووهتۇوه، بەلام لە ھەندىك
شويىنيدا پۇونكردنەوەيەكى كورت سەبارەت بە لابىدىنى ھەندىك رىستە
نۇوسراوه، يانى بەكورتى بەشىك لە بابەتكەي كەمال فەوزى سانسۇر
كراوه. ژمارەي ئەو پىستانەي كە سانسۇر كراون، سەدد پىستەيەو ژمارەي
پىستە بلاو كراوه كانىش سەدد پىستەيە، يانى نىوهى بابەتكەي كەمال فەوزى
بە مەترسىدار دانراوو سانسۇر كراوه.

ئۆتۈنۈمىي كوردىستان - (۱)

كاتى تەماشاي ئەو بەندانەي پەيمانى (سان پىمۇق) دەكەي كە
پەيوەندىيان بە ولاتەكەي ئىيمەوه ھەيە، مومكىن نىيە بەرامبەر بەو ھەموو
گفت و بەللىنە نادىيارانە نىكەران نەبى. ئەگەر ئەو بەندانەش لەبەرچاو بىگىرىن
كە دەولەتانى زلهىز جاروبىار سەبارەت بە نەتەوه ژىردىستەكانى دىكە بە
زمانىكى ئاشكرا پايدەگەيەنن، ئەوسا تى دەگەين چەند بەشىوهىەكى كەم

پشتگیری له خواسته نه‌ته و هییه کانی ئیمە کراوه. ئەمە لە کاتیکدایه کە ئیمە دەمانویست ھەموو ئەو بەلینانەی وا سەبارەت بە پزگاری و پزگارکردن پییان دابووین، جیبەجى بکرین. گومان لەودا نییە کە ئەگەر بەگویرە پرنسيپە کانی ویلسون^{۱۶۶}، ياخود ھەر پیویستییە کى سیاسىي دىكە، مافى يەکىك لە پیکھاتە کان (نه‌ته و ھەکان) ى عوسمانى بدرى و چارھسەریك بەپى ئەوانە بخريتە بەردەست، بەداخەوە دەبىتە هوئى پارچە بۇونى دەولەتى عوسمانى، لەوەش زیاتر ھىچ پىگە چارە يەك نىيە.

[لېرەدا ۳۹ پستە سانسۇر کراوه]

ئەگەر بەھەلەدا نەچۈوپىن، لە بەشى تايىبەت بە كوردىستانى ئەو پەيماننامە يەدا، ناكۆكىيە کى بچووك ھەيە. لە بەشى يەكمى بەندى ۶۲ دا و تراوه: ئۆتونۇمىي ((ئەو شويىنانە کە كوردىيان تىيدا باڭ دەستە ...)) پەسند كراوه. كورد لە ويلايەتە کانى بىلىس - وان - ئەرزپۇمدالە ھەر پیکھاتە يەكى تر زیاترە، كەوابوو بەگویرە ئەو بەندە پیویستە دەسەلاتى ئەو ويلايەتانە بەدەستى كوردىوھ بىنى. بەلام ئەى بۈچى لە بەندە کانى (۸۹) دا بەشىك لەو ويلايەتانە ياخود تەۋاوى ئەو ويلايەتانە خراوهە سەر سنورى ئەرمەنسىستان؟ ئەگەر دراوسى ئەرمەنە كانمان لەپۇوى مىزۇوېي يەوە داواى ئەم خاک و ناوقانە دەكەن، كوردان مافىكى زیاتريان ھەيە، تەنانەت بەر لە مىزۇوش لەو ناوقانەدا زىاون. كوردان لمىزە لەو شاخانەدا زىاون و ئەرمەنە كان تازە هاتۇون. ئىمە پېرىدەن لايەنگى دامەز راندى دەولەتى ئەرمەنسىستانىن، زۇرجارىش بەشىوەتى جۇراوجۇر ئەوەمان ھىنزاوهە سەر زمان. بەلام بە ھىچ شىوەيەك پازى ناين بەھەي کە تەنانەت بەشىكى بچووك

^{۱۶۶} سەيرى يادداشتى ژمارە ۱۷۹ بىكەن.

لەو (؟) ویلایەتانەش بخربىتە سەر ئەرمەنستان (ئەرمەنەكانىش بۇ خۆيان شتى وايان ناوى). بەگۈيىرە ئەو ئامارانە كە بەر لە يەكەم جەنگى جىهانى وەرگىراون، كۆى گشتىي ژمارەدى دۆستەكانمان لەو ناواچانەدا ۱۰٪ ياخود ۱۵٪ دانىشتowanى ئەھۋى پىك دىنى. كەوابۇو ئايىا دامەزىاندى دەسەلات و بالادەستىيەكى خەيالى لەو ناواچانەدا نابىتە هوّى بەرپابۇونى شەپو ئازاوهىكى بىكوتايى لەنيوان دوو نەتهوھى دراوسىد؟

ديارە دۆستە ئەرمەنەكانمان - كە بۇ خۆيان چاوابىان لە راستىيەكانە - لەبەر قازانچى خۆيان پازى نابىن بەو بازىدا خەنچى دەھبىتە هوّى ناكۆكى و ئازاوه. دەسەلاتدارى راستەقىنهى ئەم خاكە دانىشتowanەكە يەتى. لەبەر ئەھوھ زياتر لەھە دەسەلاتتىكى بىسىوودو خەياللى ئەرمەنلى لە كوردىستاندا دروست بىرى، پىيوىستە دەسەلاتى ئەرمەنستان لە دەرەھە سىنورەكانى كوردىستان بەشىوهەكى پىشكەوتوانەو هاواچەرخ دابىمەزى، ئەھوھ شتىكى گونجاوهە لە جىيى خۆيدايدە. حالەتە ئاتاسايى و ناسروشتىيەكان درەنگ يان زوو كوتايى يان پىدى، تەنبا زىيان و ياساكانى سروشت بە شىوهەكى ھەمېشەيى دەمېننەوە.

دەكىرى ئەرمەنستانى راستەقىنه و سروشتى لە دەرەھە كوردىستان دابىمەزى. بىيى و نەبى تەنبا ئەرمەنستانىكى لەو جۆرە مانەھەو بەردەوام بۇونى ھەيە.

[لىرەدا (۱۱) پستە سانسۇر كراوه]

ئىيمە خوازىيارى تىكچۇونى پەيوهندىيەكانمان ئىن لەگەل ئەرمەنەكاندا، بىگە دەمانەھە ئەھەنەن بىن. ئەمەش راستەو خۇ پەيوهندىيى بە دابەشىرىدىن و پىيدانى ماھەكانى ھەردووللاوە بە شىوهەكى دادپەرەرانە ھەيە.

پیویسته دەسەلاتى شويىنه كان بەپىي زورىنەي ئەو ناواچانە ديارى بکرى. دامەزراندى دەسەلاتى بىگانە زەممەتە و كارىكى سروشتنى نىيە و بۇ ماوهىيەكى كاتى دەمىننەتە وە. كورد لە بتلىيس و وان و ئەزبۇم زورىنەيە و ئەو ناواچانە هەر لە مىزھە و سەربە خۆيى خۆيان پاراستووە و سەريان بۇ ھىچ ھىزىك دانەنواندووە. ئىمە كە سەرەپاي ئىسلامىتى سەرمان بۇ عەرەبەكان و سەرەپاي خەلافەت سەريشمان بۇ تۈركەكان دانەنواندووە، چۈن دەبى ئەم ناواچانەي ولاتەكەمان بخەينە زېر دەسەلاتى ئەرمەنەكان.

[لىيەدا (٢٤) پىستە سانسۇر كراوه)]

ئىمە پىمان وايەھە بۇونى دەولەتى كوردىستان لەسەر خاك و نىشتىمانى كوردەكان خۆيان، خزمەتى پاگرتىسى ھاوسەنگىي سىاسىي داھاتووى ناواچەي ئاسىيای نزىك دەكات و سوودى بۇي ھەيە. گومانىش لەودا نىيە كە ئەرمەنەكان بە ئەندازەي كوردەكان خۆيان و لەوە دەچى لەوانىش زىاتر سوود لەمە ببىين.

لەلايەكى دىكەشەوە، وەك چۈن لە پەيمانەكەدا باس كراوه كە دەبى مافى كەمىنە مەسيحىيەكانى وەك ئاسىوورى و كلدانى لە كوردىستان پەچاوجى بکرى، ھەمان ماف و جياوازى بۇ ئەرمەنەكانىش لە پادەي خۆي زىاتر دابىن دەكىرى، ئەوهش شتىكى زۇر ئاسىيىيە. بەلام مومكىن نىيە، بەپىي ياساى سروشت و دادپەرەزورى، گرووبىيەكى گەورە ملکەچى كەمىنەيەكى زۇر كەم بىي.

بنكەي ژىن
[لىيەشدا (٢٦) پىستە سانسۇر كراوه]^{*}

* [سەرچاوه: ژىن (كورد وحدت و حقوق مليەسىن مدافعى سىاسى - عىلىمى، ھفتەلەك غىرته)، ئەستەمۇول، سالى دووھم، ژمارە ٣٦، ٤ى شەۋالى ١٣٣٨ بىرامبىر بە ٢١ حوزەيرانى ١٩٢٠، ل ١] "ھىزانىزادە كەمال فەوزى"

۲) شیعرو نووسینه کانی له گوقاری "ژین" دا

له ژماره جیاجیاکانی گوقاری "ژین" دا ههندیک نووسینی که مال فهوزی بلاو کراوه ته وه. ئهوانهی له خواره وه باسیان ده کهین، له لایه نم. ئه مین بوزئار سلانه وه له پیتی عه ره ببیه وه خراونه ته سه ره پیتی لاتینی و زمانه که شی ساده تر کراوه. شیعری کیشی به ناوی "شاری ویرانه" وه، وه چون له گوقاره که دا بلاو کراوه ته وه، ئاواها نووسیومانه ته وه.

مانه وه بۇ نەته و ھې

ئهوانهی له دنیا کاتییه كە پوودا و بارودو خە کانی زووبەز وو دە گوپرین، پشت بە خەیال و ئامانجە ماددییە کان دەبەستن و دەيانکەن بە ھیواى دواپرۇزى خۆیان، لە قوللابییە کانی ژیان تىنەگەن و دەرك بە ھەموولايە کى ناكەن، چونكە بۇونیان بە ستراوه ته وه بە تە ما عكارى و فە خوازى. ئەگەر لە راستیدا بە جىيەننانى تەواوى خواستە کانى مروۋە مومكىن بوايە، ئە سەرابى مروۋە ھەلخەلى تىنە خۆشىخى لە لایەكە وھ ئاشكرا دەبۇو، دەيتوانى خۆى پېشانى مروۋا يەتى بىدا. بەلام ھىزە کانى سروشت لە سەرەتاي خۇلقاندىنە وھ تائىستا بە شىيە كى جىاوازو بە رامبەر بە يەك دوايدوای يەكتەر ھاتۇن و پېش كە و توون. ھەبۇونى بە رامبەر و دەرى ھەمۇ شتىك، بۇ نمۇونە ھەبۇونى خراپە بە رامبەر بە باشە، بۇوە بە پىويىستىيە کى ياساکانى سروشت. ھەبۇونى بە ھىزى پىويىستى بە لایەنی بە رامبەر، ياخود بى ھىزىش، ھە يە.

يانى ئەگەر بى ھىز نەبى، لایەنی بە ھىزىش ڈروست نابى. بە واتايە کى تريش وەك چون لایەنی بى ھىز دەبىتە ھۆى دروست بۇونى لایەنی بە ھىز، لایەنی بە ھىزىش ھۆى ھەبۇونى لایەنی بى ھىزە. لە ژیانى راستەقىنە مروۋا يەتىدا ھەمۇ شتىك چاڭ ياخود جوان يان وەك خراپە و پىسايى نىيە و

ناکرئ بوجوره بير له و جييانه بكريتهوه. ئەمانه لايەنى بەرامبەر بەيەك، ياخود زېبراي يەكتىين. تۆلىستۇرى پىلى وابۇو مۇۋقايەتىي پاستەقىنە ھەمان چاكەي بەردەۋام و بىپايانەو دەربازبۇون لەم تىكەلى و ئائۇزىيە كۆمەلايەتىيە ئەمۇشى لە پىگەي "ويژدانى عەقلانى" يەوه بە مومكىن دەزانى. ئەگەر ھەموومان بە چاوى ئەم بىرمەندەو سەيرى دنيامان بىركدايە و بە خۇشىيەن و چاكەو بىانپوانىتە بۇوداوهكانى دەرەپەرمان، ئەوسا مۇۋقمان وەك "فرىشتە" دەيىنى و دنياشمان وەك "بەھەشت" دەھاتە بەرچاو. تۆلىستۇرى، زانىيانى بوارى زانستە سەلمىنراوهكانىشى بە نەزان و نائاگا وەسف دەكردو پىگاي گەيشتن بە خۇشبەختىي دوايى و خۆبەخۆيىيەكەي "بۇودا" لە پىشكەوتى چاكەدا دەبىنى. بەلام ئەگەر لەراستىدا ھەموو شتىك جوان و چاك بوايە، چۈن دەmantوانى جوانى و چاكە لهوانى تر جىا بىكەينەوه!

((ئەگەر پادشاھم ھەموو شەۋىك توانا بوايە، بەھاى قەدر نەدەما" ئەگەر ھەر بەردىكىش گەوهەر بوايە، قىيمەتى گەوهەريش نەدەما)).^{١٦٧}

ئايدا دەكى ئەم وشانەي شاعير پىشت گۈي بخرين؟! ئايدا تەنانەت سروشتىش شىيەوە رولەتى جىاوازمان پېشان نادات؟! ئەگەر تەنانەت پىيەمان وابى سىىستەم و يەكىيەتىيەك لەنىۋان پەيوەذدىيە گەشتىيە كانىشدا ھەيە، دىسان نابىي پىيەمان وابى دەشى بەردەۋام بىي. با كەس وەها بىر نەكاتەوه كە ئەم بۆچۈونانەي من لە فەلسەفەيەكى "ئىپپىكۈرۈستى" يەوه سەرچاوهيان گرتۇوه.

^{١٦٧} دەقى پاستەقىنە ئەم بەيىتە شىعرە وەھايدى:

((ئەي پادشا! ئەگەر لە ھەموو شەۋىكدا توانىابى ھەبى، قىيمەتى قەدر نەدەما؛ ھەر بەردىكىش گەوهەر بوايە، نىخى گەوهەريش نەدەما)).[.]

که سانی خاوه‌نی فله‌سنه‌فهی ئەم شیعره کە دەلی:

((شەراب بىنۇشەو حەز لە جوانى بکە، ئەگەر عەقل و زانايىت ھېيە، تۆچ
كارت داوه بەوهى کە دنیا ھېيە يان نا)). كەسانىكەن ھەموو پۈژىڭ زەھرى
تاڭ دەخەنە نىيۇ بىرىنەكانى جەستەئى مروۋاچىيەتى. ئەو كەسانەيى کە ھەبۇونى
دنیاى دىكە قىبۇول ناكەن و لە تىكۈشانى ناو ژيانى ئەم دنیا يەدا شىكتىيان
ھىناوه، لەبەر بىھىزىي خۆيان رەشىبىنن و چارەنۇوسەكەشىان خۆكۈشتەنەو
ھىچ پىڭايەكى دىكەيان لەبەردەمدا نامىيىتەو، چونكە ئەو جۆرە كەسانە
خزمەتى ھىچ جۆرە ئايدىيائەك ناكەن؛ لەبەر ئەوهى لە ژيانى ماددىدا
نەگەيىشتوونەتە خواست و ئارەزۇوه كانىيان، توشى فله‌سنه‌فهیەكى رەشىبىنە
دەبن. فەخوازى و ئارەزۇوى زۇر وەك دۇستىكى دوزىمن سىيفەتى لى دېت
لەنیيۇ خۆيەتى و كەسايەتىي ئەوانەدا. بەلام ئەوانەيى کە لەپۇوى زەينىيەو
خۆيان خىستووهتە نىيۇ مەيدانى كىيىشەكىيىشەكان و لەو پىڭايەشدا ھىچ
ترسىيکىيان لە مردن نىيەو لە ويىزدانى خۆياندا بە دواى زەوق و خۆشىدا
دەگەپىن، نەيىن و پازەكانى ژيان دەبىنن و باشلىييان تى دەگەن. بەلام لەبەر
ئەوهى درەنگ يان زۇو ھەموو ئەو بۇونەوەرانەيى کە لەنان دەچن دەگەن. بەلام
سېبەرى بىكۆتايىي بۇون، پىيوىستە ئەو تىكۈشانەيى کە لە لانكى مندالىيەو
تا مەزارى مەرگ ئەنجام دەدرى، بى بەرامبەر نەبى و بېيتە هۆى دابىنبوونى
ئاسايش و ئاسوودەيى و ئارامى.

ئەگەر ئەوانە دابىن نەكىرىن و تىكۈشانى تاك و كۆمەلگەي دەسکەوتى
نەبۇو، ئەوكاتە رەشىبىنى لەنیيۇ كۆمەلگادا پەرە دەسىيىن و پىكھاتە كەشى
بەرەنەمان و نابۇوتى دەچى. ھەموو سەرددەمەك كەلگى لە پىشىكە و تەنەكانى
سەرددەمى پىشىوو خۆى وەرگەتتۇوه و بە دروستكىرىنى فيكرو فله‌سنه‌فهیەكى
تايىبەت بە خۆى وەك زنجىرەيەك بەردەوام بۇوه، سەرەپاي جىياوازىيەكانىيان

بەھۆی ئەو زنجیرە بۇونەيانەوە سەرددەمە جىاوازەكان تا ئاستىكى زۆر
بى سەروبەرىي كۆمەلگا كانىان شاردوھەتەوە.

مېزۇو ھىچ كاتىك شاھىدى ئەو نەبوھ كە ھاوا كارىيەكى فراوان بۇ
مسوگەركردنى خۆشەختىي سەرجەمى مۇۋقايەتى ئەنجام بدرى. لەبەر ئەوهەش
كۆيىلەيى و بەندايەتىي نەتەوهەكان تا پۇزى ئەمپۇش ھەر بەردەۋام بۇون.
كاتى رۇسۇ لە سەدەي ھەڙدەھەمدا بىنەماكانى سەروبەرى و دەسەلاتى
نەتەوهەيىي دىيارى كرد، بەو كارھى خۆيەوە تەنبا زەمینەي شۇپاشى
فەپەنساي فەراھەم نەكىد، بەلکوو زەمینەي گۇپانكارىيەكى گەورەتى
ھىئايە ئاراوه. پىيويستە ئەو قبۇول بىرى كە زەمینەي فيكىرى سۆسيالىزمى
ئەمپۇ دەچىتەو بۇ ئەو سەدەيە. لە سەدەي بىستەمدا كاتىك خوين و ئاگر
ھەمۇلايەكى گرتەوهە، بىنەماكانى زامنكردنى پىشىكەوتنى ئازادانەي
نەتەوهەكان لەپۇوي ياسايىيەوە ئامادە كراون. وەك چۈن بەردەۋامبۇونى
ژيانى تاك پەيوهەستە بە ھەلکەوتىن و سىستەماتىك بۇونى ھەندىك ھەلومەرج و
بەردەۋامبىي ئەو ھەلومەرجانە لە ھەركات و شوينىكدا، ژيانى نەتەوهەكان و
پىشىكەوتنيشيان بەندن بە گونجا بۇونى بەردەۋامبىي ھەلومەرجى
كۆمەلایەتىي پىيويست. ئەو ژيانە كۆمەلایەتىيە كە نەريت و باوهپۇ خوو و
خەدو كەسايىتىي ھاوبەشى تىيدا بى، بەشىۋەيەكى ئاسايىلىپۇوي دىنى و
ھونەرى و ياسايىشەوە يەكىتىيەكى تىيدا دەبى. ئەگەر لەپۇوي زانسىشەوە
لىكۈلەنەوە لەسەر ئەمە بىرى، ئاسايىبۇونەكەشى دەردىكەۋى. جىاوازىي
ئاشكراو بەرچاوى نىيوان كەسايىتىي دوو تاك لە كۆمەلگادا، دەبىتە ھۆى
ھەميشەيى بۇون و بەردەۋامبىي بىڭانە بۇونيان لەيەكترى. ئەگەر دەستەيەكى
كۆمەلایەتى لەلایەن تاكەكانەوە نەناسرى، ئەو دەستەيە لەنىيۇ كۆمەلگادا
پايەدار نابى و پىيگەزۇرى نابى. كەس ناتوانى نكۇولى لەوە بکات كە ژيانى

تاكى ئىمە سنووردارە، چەندە ژيان ھەبى مىدىنىش ھەر دەبى. بەلام ئەۋەشمان بەرچاو دەكەۋى كە ئە و نەتەوهىيە وادىن و كەلتۈرى ھاوبېشى ھەيە، سەرەپاي ئە و ھەمۇ داگىركارى و زولمە زۆرە كە بەسەريدا ھاتۇن، تەنانەت يەك تۆز لە بنەما نەتەوهىيەكانيشى خراپ نېبۇھو لەناو نەچوھە. لەوە دەچى بتوانىن ئە و بلىيەن كە تاكەكان و دك ئەتومىيکى بچۈلەنەي ماددەيەكىن، كاتى لەناو دەچن، ھى دىكە جىڭەيان دەگىرىتەوھو ژيان بە و ماددەيە دەبەخشن و دەبنە هوئى بەردەوامبۇونى.

منمنايەتى ياخود تاكخوازى تا ئە و كاتەي مروۋ دەگاتە بى كۆتايى بۇون بەردەوام دەبى، بەلام پايەداربۇون و ھەميشەيى بۇون شتىكى تايىبەت بە كۆمەلگا كانە. ئەوانەش كە بە ھەستىكى نەتەوهىيى يە و ھەولدان بۇ پىيگەياندى ئە و ھەميشەيى بۇونەي نەتەوهىيەيان كردوھە ئامانجى خۆيان، گەيشتۇونەتە خوشبەختى و بەختىاري پاستەقىنە، چۈنكە مانەوە تەنیا بۇ نەتەوهىيە *.

ھىزانىزادە كەمال فەوزى

نامەيەكى كراوه بۇ حکومەتى ئىستا
پووداوه كانى ئەم شەشىسىد سالەي دوايى، ئەو دەسىلەمىيەن كە ھىشتا
تىكەيشتىنەكى دروست سەبارەت بە بايەخى چەمكى حکومەت لەم ولاتەدا
دروست نېبۇھو ماوهىيەكى زۆرە دىكەش دروست نابى. لەپاستىشدا خەلکى
عوسمانى لە قۇناغى ماوهى دەسىلەتلى خەلافەتدا نەيتوانىيە خۆي پىش
بخت و پىكەتە كۆمەللايەتىكەي خۆي نوى بكتەوە. لەگەل ئەمەدا تائىستا

* ژين، بەرگى ۱، ژمارە ۲، ل ۲۲۵-۲۳۵.

هیچ یهک له حکومه‌تەکانیش لهنزيکه‌وه ودک پیویست خەلکى نەناسیبەو
نەیتوانیو بەشیوه‌یکى باش ئیدارە کاروبارەکانیان بکات و بەپیوه‌یان
بەرئ. لهباتى ئەوهى دواى دەستگرتەن بەسەر ناوجە جیاوازەکاندا، پیویست
بۇو دلى دانیشتوانەكەشیان فەتح بىردايە، كەمەرخەمى و گەندەلېيەكى زور
له ناوجانەدا كراون و تائیستاش ئەوه بەردەوامە.

پووداوه تالەکانى ئەم سالانە دواىي ئەوهیان بۇ دەرخستىن كە بىنەما
سەرەكىيەکانى ياسا له هیچ شوینىكى ئەم ولاٽەدا پەسند ناكىرىن. بەداخەوه
ھەر ھەولىك كە بۇ دامەززاندى حکومەت دراوه، لهباتى ئەوهى دەرفەت و
مسوگەربۇونى بەختىيارى و ئاسوودەيى زياتر بکات، بۇوهتە هوئى ئەوهى كە
زەبرىكى خودايىمان بەركەۋى. تائیستا حکومەتىكمان نەبىينىو پشت بە
ئیدارە خەلک بېبەستى و دەرفەتى شتى واش لەئارادا نەبوه. ھەموو
گرووبېيکى سەتكارى كەمینە جەلھوی دەسەلاٽى ئەم ولاٽەيان گرتۇوەتە
دەست و چارەنۇوسى خەلکيان دىيارى كردووه. ئەگەر خەلک خۆي خۆي
بەپیوه بىردايە، دەيتوانى پىكى لە نابووتى و لەناوجۇونەكە نەمۇوش بىرى.
بەلام؛ ((ئەگەر وىرانيت پیویستە، سەيرى خەلکى ئەم ولاٽە بىكە؛ ئەگەر
هاوارو فريادىشت پیویستە، خەلکى ئەم ولاٽە بەھىنە قىسى!))

ئەمە وەزۇنى ئەو خەلکەيە كە رازى دەبى بە وجۇرە بەپیوهى بېن!
دەزانىن ھەر حکومەتىك گۆرانكارىيەكى تازە دەرسەت كردووه، بەلام هیچ
كاتىك نەیتوانیو دادپەرەرەر لەو گۆرانكارىيائەدا بۇ خەلک دابىن بکات.
زولم و سەتكارى هیچ كاتىك پىكىيان نەدا دادپەرەرەر لەم ولاٽەدا ھېبى.
ئوانەي كە پۇيىشتەن، زولم و سەتكارىيائىان بۇ كەسانى تازەكار بەجىھىشتە و
تازەكارەکانیش بەردەوام بۇون لەسەر سەتكارى و زياتریان كرد.

ئىستاش ئىوه لە بەردىم مىشۇرى خويىناوى و پۇوى پەشى سەدى
بىستەمدا جلھوی دەسەلاتى ئەو خەلکەتان گرتۇھتە دەست كە بەردىم
بۇونەتە [و؛ حکومەتەكانى تى] مايەى شىكستەيىنانى.

پرسىيارەكتانلى دەكەم:

ماوهى چوارسىد سالە بەناوى جۇراوجۇرى وەك "شارەكانى
پۆزەلات" ، "ناوچەكانى پۆزەلات" ، "پۆزەلاتى ئەنادول" و "سەر
سنورەكان" و تەنانەت "ئەرمەنسitan" يىشەو، باسى كوردىستانى بىچارە لە¹
حکومەتى عوسمانىدا كراوهە ناوهىيىنانەكەى بە تاوانىيىك لە قەلەم دراوهە زۇر
بى بەزەييانە زولم و سته ميان لە پۇلەكانى كوردىستان كردووه زۇرھەزارىش
ماوهتەوە. ئايا ئىوه هىچ ئۇوهتاتان بە خەيائدا هاتووه كە كارىيىك بۇ چاكىرىنى
بارودۇخى كوردىستان و پۇلەكانى بىكەن؟ پۇلەكانى كوردىستان كە هەموو دارو
نەدارى خۇيان خستووهتە خزمەتى ئەم دەولەتە، هىچ سوودو بەھەرييەكىان
بەرامبەر بە زەھەممەتكانىان وەرنە گرتۇوه.

ئەو خەلکەى كە سالانىيىكى زۇر لە بەر ئازادىي خۇي لە سەر لوتكەى
بە فەرينى چيا كان دانە بەزىوهتە خوار، ئەمپۇ لە بەر خەلافەت و موسىلمانىتى
تۇوشى ھەزاران مەينەتى و بەدبەختى بۇوه؛ شتى سەيرىش ئۇوه يە كە
ھەندىيىك بەم دواييانە دەلىن پېيگاي پىزگاركىرىنى خەلکى كوردىستان لەو
نەھامەتىيانە تواندىوهى نەتە و ھېيىييانە، كاتىيىك ئەو كارەش كرا، زولمىيىكى
زۇريان لەو خەلکە كردو تەنانەت فەزمانبەرانى كاروبارى كۆچبەرانيش
ھەرييەكە بۇونە چەقەللىيىك كە هيىرش دەكاتە سەر جەستەتاكەكانى ئەو
كۆمەلگايەو زۇر دېندا نە جەركەكانىان دەردەھىيىن.

ئەمپۇ وان- بىتلىيس و ئەرزىپۇم بۇون بە وېرانە. ئىيۆش ناتوانن گوينتان لە
هاوارو نالىھى ئەو خەلکەي ئىيىر دارو بەردو پاشماوهى وېرانەكانى ئەو شارانە
بى” ئىيۆش ناتوانن دەستى بەزەبىي و خۆشەويىستى بۇ مەندالە ھەتىوھەكانى
ئەو ولاتى ئازارو نەھامەتىيە درېيىز بىكەن. مەخابن ! گىريان بۇ ئەوانە دەبىتىه
بەشىك لە مىرىۋوئىھەكى بى خىير*.

(١٩١٩) ١٣٣٥ مارتى ١٠

ھيزانى زادە كەمال فەوزى

لاپەرەكانى كەدەر(١) (ھىجران) چاوهەكان كويىرو گويىكان كەپن ؟

لە سەرەتا كانى جەنگى گەورەوە(٢) تائىيىستا بەردىوام دەرىوانە
ستۇون و گۆشەي پۇزىنامەكان، لاپەرەكانى ئەو پۇزىنامە بىلەكراوانە زىاتر بە
پەسندانى ھەندىيەك كەسايەتى رەش كراونەتەوە و پېن لە ماستاواچىتى بۇ
ئەم و ئەو. تەنیا يەك ويىزدان و دلىكى بەبەزەبىيەم نەبىنى لە پۇزىنامەكاندا باسى
ئازارو مەينەتىيەكانى نەتەوە بىيچارەكەم بىكەت. ھەلبەت لەم ماوهىيە دوايىدا
كەسىكى خەلکى دىيارىيەك ھەندىيەك لەپەرەي باش دەنۈوسى. لە ماوهى زىاتر
لەو دە سالەدا كە نىوهى سالەكانى جەنگە گەورەكە پىيك دىئنى و
دىكتاتورىيەك لەزىز پەرەي مەشروع تىبىتە حۆكم بەسەر ئەم ولاتەدا
دەكەت، زمانەكان بى دەنگ و ويىزدانەكان ساردو چاوهەكان كويىرو گويىكان كەپ
بۇون و بپواكان تىك چوون و قەلەمەكانىش شىكاون و پىس بۇون. كەسىك كە
خۆى لە خۆيىدا لەكاتى چاوهەپوانە كراودا كوشىنده تىرين گۇرۇزى لەم ولاتە

* زىن، بەرگى ٣، زمارە ١٢، ل ٥٨٦-٥٨٧.

داوهو خراپترین بهلاؤ نهگبه‌تی بـو ئـهـم خـهـلـکـهـ نـاـوـهـتـهـ وـهـ بـهـ رـامـبـهـرـ بـهـ
مهـ تـرـسـیـهـ کـانـیـ سـهـرـ وـلـاتـ وـهـ بـهـرـدـ بـیـ دـهـنـگـ بـوـوـهـ ئـامـادـهـ بـوـوـهـ لـهـ بـهـرـ خـاتـرـیـ
خـوـشـیـ وـ پـاـبـوـارـدـنـیـکـیـ يـهـكـ پـوـژـهـ هـمـوـ شـتـیـکـیـ ئـهـمـ دـنـیـاـیـهـ فـیـدـاـ بـکـاتـ،ـ زـیـاتـرـ
لـهـمـ چـاـوـهـ بـرـوـانـیـ چـشـتـیـکـیـ تـرـیـ لـیـ دـهـکـرـیـ!ـ(ـ۳ـ)

پـیـکـهـاتـهـیـهـ کـیـ کـوـمـهـلـایـهـتـیـ کـهـ مـاـوـهـیـ زـیـاتـرـلـهـ شـهـشـسـهـدـ سـالـهـ وـهـ
مهـ یـمـوـونـهـکـهـ دـارـوـینـ چـوـنـ گـوـپـانـیـ بـهـسـهـرـدـاـ هـاـتـوـوـهـ،ـ ئـهـوـیـشـ بـهـرـدـوـامـ بـهـرـهـ
دوـاـوـهـ وـ گـوـپـانـیـ بـهـسـهـرـدـاـ دـیـتـ وـ دـواـ دـهـکـهـوـیـ،ـ نـاـکـرـیـ چـاـوـهـ بـرـوـانـیـ تـوـمـارـکـرـدـنـیـ
مـیـزـوـوـیـهـ کـیـ جـدـدـیـ لـیـ بـکـهـینـ!ـ(ـ۴ـ)ـ هـهـرـچـهـنـدـ ئـهـ وـ کـوـمـهـلـگـایـهـ چـاـوـهـ بـرـوـانـیـ
دـهـرـکـهـ وـتـنـیـ دـهـسـتـبـرـذـارـدـ گـهـوـرـهـکـانـیـ خـوـیـ دـهـکـاتـ لـهـ دـاهـاـتـوـوـدـاـ،ـ بـهـلـامـ
سـهـرـهـرـایـ ئـهـوـشـ نـاـکـرـیـ هـیـوـادـارـ بـیـنـ بـهـوـهـیـ کـهـ مـیـزـوـوـیـهـ کـیـ جـدـدـیـ لـهـدـوـاـیـ
خـوـیـ بـهـجـیـ دـهـهـیـلـیـ.ـ نـازـانـمـ چـیـ بـلـیـمـ!ـ خـواـ بـوـ خـوـیـ بـارـوـدـوـخـیـ ئـهـ وـ نـهـتـهـوـانـهـ
چـاـکـ بـکـاتـ کـهـ پـرـسـیـارـنـهـکـرـدـنـ دـهـرـبـارـیـ پـیـوـیـسـتـیـهـکـانـ وـ چـؤـنـیـهـتـیـ کـارـهـکـانـیـ
خـوـیـانـ بـهـپـوـشتـ بـهـرـزـیـ لـهـقـهـلـهـ دـهـدـهـنـ.

ئـهـ وـ هـاـوـشـارـیـیـهـ دـیـارـبـهـکـرـیـیـهـ مـانـ لـهـ یـهـکـیـکـ لـهـ گـوـقـارـهـکـانـیـ جـهـنـگـداـ باـسـیـ
تاـوانـیـکـیـ خـوـیـ دـهـکـاتـ لـهـکـاتـ شـهـرـیـ بـالـقـانـدـاـ،ـ دـاـوـاـیـ لـیـبـورـدـنـ دـهـکـاتـ
سـهـبـارـهـتـ بـهـوـ تـاـوانـهـیـ خـوـیـ.ـ هـهـلـبـهـتـ منـ کـرـدـهـ وـهـکـهـیـ ئـهـ وـ بـهـ تـاـوانـ نـازـانـمـ وـ
ئـامـادـهـشـ هـمـوـ گـوـنـاـحـیـکـیـ بـگـرمـهـ ئـهـسـتـوـیـ خـوـمـ.

ئـهـ وـ هـاـوـشـارـیـیـهـ لـهـ سـهـدـهـیـ بـیـسـتـدـاـ چـاوـیـ بـهـ زـوـلـمـ وـ سـتـهـمـیـ هـهـزـارـانـ
فـهـرـمـانـدـهـیـ دـاـگـیـرـکـهـ دـهـکـهـوـیـ کـهـ لـهـ وـلـاتـیـکـیـ تـرـ ئـهـنـجـامـیـ دـهـدـهـنـ،ـ بـوـیـ
دـهـرـدـهـکـهـوـیـ کـهـ خـاـکـیـ نـهـتـهـوـدـیـهـکـیـ دـهـرـبـهـدـهـرـکـرـاـوـاـ وـ هـهـزـارـ لـهـپـیـشـ چـاوـیـ
مـرـؤـقـایـهـتـیـ سـیـپـلـهـ وـ نـانـکـوـیـکـرـدـاـ!ـ(ـ۵ـ)ـ لـهـزـیـرـ سـمـیـ ئـهـسـپـهـکـانـیـ ئـهـ وـ فـهـرـمـانـدـهـ
دـاـگـیـرـکـهـرـانـهـدـایـهـ.ـ بـهـ زـانـیـنـیـ بـهـسـهـرـهـاتـهـکـهـیـ ئـهـ وـ هـاـوـشـارـیـیـهـ،ـ دـهـتـوـانـیـنـ بـزـانـیـنـ
داـوـاـیـ لـیـبـورـدـنـ کـرـدـنـهـکـهـیـ کـارـیـکـیـ درـوـسـتـهـ یـانـ نـاـ.

ئەو ھاوشاپییە کاتى خۆى پەخنەى توندى لە ھەندىك چەتەي خەلکى سەلانىك يان نازامن خەلکى كوي گرتۇوە كە مەزارو گۇرستانى گوندە بىپياوهكانىان كردووە بە شويىنى پابواردىنى خۆيان و بىبەزەييانە زولم و سته ميان لە خەلک كردووە، ئىستاش لەتىو ئەو گۆقارەدا لەبەر خاترى ئەو پەخنانە خۆى بە تاوانبار دەزانى. نازامن داخو لەپاستىدا ھېشتا ھەمان بۇچۇنەكانى جارانى ھەيە يان نا؟ گومان لەودا نىيە كە مىزۇو ھەمۇو ئەو پەستيانە دەكتە پەندىك: چۈن ھەندىك لەو سەركەدانەي كە جاران بە سەروھت و سامانىكى زۆرەوە لە كۆشكەكانىاندا ژىاون و سوپايى گەورەشيان ھەبوھ، بەلام كاتىك گەيشتوونەتە گوي ئاوه كانى دىاريەك لەبرسان مردوون و نەيانتوانىيەھ يېيج بىكەن. مىزۇو ئەوانە دەكتە پەندىك بۇ ھەموان.

لەپاستىدا ئەو كارەساتانەي كە بەسەر ئەرمەنەكاندا ھاتۇون، زۆر گەورە نەبۇون، كەچى سەردەرای ئەوە دەنگىكى زېرىان دايەوە بۇونە جىڭكاي قىسى باسى ھەمۇو دنیا. بەلام كەس باسى ئەو كارەساتانەي نەكىد كە بەسەر ئەم نەتەوە [و؛ مەبەستى كوردە] بىخاوهنەدا ھاتۇوە. تەنیا بۇ ساتىكىش بى، كى يېرىان لى دەكتەوە؟ نەكا سوورى ئىسراپىل بۇ ئەم نەتەوەيە بىگرى! (٦) پرسىيارت لى دەكەم ئەي شارستانى ئەستىرەدار؛ كەي مافى ئەوانە دەدرى كەوا مافى كەس پىشىل ناكەن! تاكەي ناھقىيەكان وەك ھەق و پاستى دەناسىيىزىن! ئەگەر تو ناھق بە ھەق لەقەلەم بىدەي، كى چ كاتىك ھەق و پاستى سەقامگىر دەكتا! لەكاتىكدا هيىزى ھەق و پاستى بەلاي تۆۋەيە! تاكەي دەبى ھەق و پاستى لەشىر دەستى زالىم و سته مكاراندا بشاردەيەنەوە! ھېچ نەبى ئەو پەردهيە لادە كە بۇوى پاستەقىنەتى داپوشىيە، با وەك دانە چەقلەيەكان تۆزۈك دەركەون: با ھەمۇو كەسىك بىزانى وەك گىياندارىكى دېنە بۇنى خوينت كردووە. خوت ئاشكرا كە، خوت مەشارەوە! ئەوكاتەش

سەيرى ئەو ئاۋىنەيە بىكە كە مىزۇو بۆى گرتۇوئى. تەماشاي خۆت بىكە و بىزانە
چەندە پىسى!

ئەي لاوانى كورد كە هەرييەكەتان سەمبولىيکى قارەمانىن! بانگى ئىۋە
دەكەم؛ سەددەپ بىستەم لەپۇرى تەكىنىك و شارستانىيەوە لەپىشەو خاوهنى
زانست و پىشەسازى و عەقلى باشە، بەلام سەددەيەكى بىي وىزدانەو چاوهەكانى
كويىن و گويىكانىيشى كەپن.

((تەنیا خۆت يارمەتى خۆت دەدەپ، ئەگەر پىيۈستىت ھەبى))

كارىيەك دەكىرى كە ئەو ماۋانەي وا نادىرەن، لە ئەنجامدا ھەر بىرىن،
ئۆجاخەكان بەكويىرى ناھىيەنەوە تەنیا ئىۋەشىن كە دەتوانن ئەمانە
پاپەپىتنى و زەمینەكەيان فەراھەم بىكەن. وەها بىر بىكەنەوە كە هەرييەكە لە ئىۋە
پابىدوو و مىزۇویەكى گەورەتان ھەيە. چەندە دىيمەنلى خراپى و لاتەكەتان
لەبەر چاوه كە لەكاتى كارەساتەكاندا بىنیوتانە! كارەساتەكان جاروبار مروۋە
بىچارە و ھەندىيەك جارىش مروۋە تۇوشى سەرسۇرمان دەكەن و زمانى دەگىن.
بەلام ئەو تاك و نەتەوانە قارەمانى كە لەدواى ھەر كارەساتىيەك، زىاتر بەرگرى
لە ماۋەكانىيان دەكەن و بەردەوام دەبن لە ھەولەكانىيىانداو تۇوشى بىي بىرواپى
نابن. دنیا ئەو دەزانى كە ئىۋە زىاتر لە ھەموو كەسىك خاوهنى ئەو جۆرە
كەسايەتىيەن، وەستان و كەمنەرخەمى تايىەتمەنديي پۇچە مردۇھكانە.
چاوهپۇانىكىرىنى شتى لەو زىاتر لەو جۆرە پۇچانە، خۆى لەخۆيىدا كارىيەكى
ھەلەيە. باوھى كۆمەلائىيەتى لە پۇچە گەنچەكاندایەو پىيۈستە لەوانەدا
بەدوايان بىگەپىن. سەرنج بىدەن من دەلىم: "پۇچە گەنچەكان"، يانى مەبەستىم
تەمن نىيە. ئەو نەتەوهەيى كە داھاتوھەكە بەدەستى خۆى دىيارى دەكتا،
بەردەوام دەژى و تەنیا كۆمەلگايىيەكى لەو شىۋەيەش دەتوانى مافى ژىانى
ھەبى. واي بەحالى ئەو نەتەوانەش كە چارەنۇوسىيان بە دەستى بىيگانە
يا خود كەسانى ناشايىستەوەيە!

ئىّوه ئەي لاوانى كوردى دياره ئىّوهش بىنیوتانە دەزانىن كە تەنیا دەستى دۆست بەر مەمكى ئەو ئافرهتانە كەوتۇوه كە خواوهندى نامووس و پەوشتن. خودايە دەكىرى قىزمان لەم بىرەپەشتى و پىسايىيە نەبىتەپەتلىق تىنەكەين؟! باوهەپ بەوه ھىناوه كە شەپو نەدارى و مەينەتى نىشانە جوانەكانى پەوشتبەرزىن!

لە سالە سېپىيەكانى بۆس-فۆر(7)دا، كاتىك كچەكان پەرداخى خواردنەوەيان دەگىيپا، ھەندىك دايىك لە پىدەشتە بەفرارى و سەھۇلبەندەكانى قەفقاسىيادا لەسەر مەمكەكانى خۆيان شىريان بە مندالەكانيان دەداو دەيانويسىت بىانخەپەينىن و بۆ خۆشيان لەبرسان ئەمدىيۇ و ئەودىييان دەكىرد.

منالىه بىخاوهن و ھەتىوھ كان لەبەر پەشەباو ھەواي سارددادا، بەبى ئەوهى كەسىك لە ژۇور سەريانەوە بۆيان بىگرى، چاوه پىر لە خەم و ئازارەكانيان دەنۇوقاندۇ دەمرەن. پىياوه پىرەكان كە لەبەر ماندوویتى و نەدارى پەنگىيان زەرد ھەلگەپابۇو، دواپۇزەكانى ژيانيان تىپەپ دەكىردو لەبەر خاترى پارووپەك ژيانيان دەخستە مەترسىيەوە دواجارىش جەستەئى خۆيان تەسلىيم بەو گۆپە ساردو سەرانە دەكىرد كە لەنىو بەفردا ھەلکەندرابۇون. ھىچ چاۋىيك ئەمانەي نەبىنى و ھىچ گۆپىيەك ئەو ھاوارو نالانەي نەبىست كە بۆ خودا دەكىران.

كەواتە چاوهكان كويپۇ گوييكانىش كەر بۇون.

بەلام ئىّوه ئەي لاوانى كوردى، بىنیتىان و گويتىان لى بۇو! مىڭزوو بارى ئەم بەرپرسىيە ھەلناڭرى، چونكە ھەميشە زالىم و سەتكارو ماستاواچى بۇوە. ئەم سەدەپەش قبۇولى ناكات، چونكە ئەۋىش سېلەپ نانكۈپە تەنیا لە بىرى خۆيدايە، لەخۆبایى بۇوه توھماعكارو بىرەفايە. حکومەتىش ئەو

به رپرسییه ناخاته سهر شانی خوی، چونکه گوایه ئه ویش ئیدارهی تۆیه و نوینه رایه تیت ده کات. که اته بۇ خوت سزای خوتت دیاری کرد. ئهی لاوه بى بەخته کانی کوردا! ئیوه ئم به رپرسییه له سهر شان و مله بىچاره کانتان هەلده گرن، پەشین و ماتەمین نەبن. زەرەر لە نیوهی بگەپتەوە، قازانچە. بەلام ناتوانن زوو ئم قازانچە بە دەست بھینن. وەچە کانی داھاتوو پرسیارتان لى دەکەن“ چاوه کانتان کویرۇ گویکانتان كەر بۇون!^{*}

ھیزانی زاده کەمال فەوزى

پوونکردنەوە کانی م. ئەمین بۆزئار سلان لەم با بهتەی کەمال فەوزى دا:

- ۱- لىرەدا مەبەستمان ھىجرانە.
- ۲- جەنگى گەورە، مەبەست ھەمان شەپىكە کە عوسمانىيە کان بە حەربى عمومى يا جەنگى گشتى ناويان ناوه.
- ۳- مەبەستى نووسەر دەسەلاتى پارتى ئىتىحادو تەرەقىيە کە حکومەتىان له نىوان سالە کانى ۱۹۰۸ تا ۱۹۱۸ دا گرتۇرەت دەست.
- ۴- کاتى نووسەر دەلى پىكھاتى كۆمەلايەتى، مەبەستى ھەيئەتى ئىجتماعىيە يە کە بە واتاي ئیدارەي عوسمانى بەكارى ھىناوه.
- ۵- مەبەست ئەو مەۋقايەتىيە يە کە ما فە کانى كەسانى تىرىت دەکاتەوە.
- ۶- سور، لوولەيەكە لە پېزى قىامەتدا لەلایەن ئىسراپىلە و بۇ زىندۇو كردنەوەي مىدۇدەكان فۇوي پىيدا دەڭرى.
- ۷- ملهو گەروویيەكى ئەستەن بولۇڭ، له نىوان دەرىيائى پەش و مەرمەرەدا، ئەو دووه پىكەوە دەبەستىتەوە.

* سەرچاوه: ژين، بەرگى ۲، ژمارە ۱۴، ل ۶۲۷-۶۲۹.

شاری ویران*

دەنگ براوهو سېيھەر نەماوه لە ئاسوکانى ئەم شارەدا
مالەكان تاريک و بى دەنگن
ئىدى ئىستا كاروان لە پىگاكانەوە نايى، بى دەنگى ھەي
بايەقوش لە كەلاوهو ويرانە كاندا دەخويىنى و
ھەموو قەلەكان لەناو چۈون
شەوى تاريک ماتەم و خەمى داوه بەسەر ئەم شارەدا
ئەوهى بى كەس بى لەم دۇلە چۆلەدا، بى دەنگ بى دەنگ بۇخۆي دەگرى
چراي پەرنىتىكە كۈزۈۋەتەوە و مەشخەلەكانىش شىكاون
دىيۆزەمە و جنۇكە كان كۆدەبىنەوە دەستى يەك دەگرن و يارى دەكەن
تەرمى مردووپەك لە زىر چرايەكى زەنگەرتۈودا كەوتۇوھ
چاوهكانى وەك ئەوهى ھەلکەنراپى، بە قۇولدا چۈوهو دەستەكانى زۇر
لَاواز بۇون و گۆشتەكەي وشك بۇوهتەوە بە درېك و دال داپۇشراوه
خەويىكى قورس لە چاوه ھەلکۈراوهكانەوە دەردەكەۋى
ترسى رازەكان لەو شويىنانەدا كە پىييان دەزانىن، لە دلەكاندا ھەي
ئۆجاخ بۇشىن نابى و دەنگ لە هيلىانە خراب بۇوهكانەوە دەرناكەۋى
بانى مالەكان بۇوهخاون و ويران بۇون
كاتى خۆي ئاسكەكان بەسەر چياكاندا بازيان دەدا
كە چى ئىستا گۆل ژاكاوهو بولبۇل خەمبارەو
گولزارەكان بەخويىن ئاو دەدرىئىن
با ئىستا بىگرىن بۇ ئەم شارە جوانە

* يادداشتى كەمال فەوزىيە، لە كاتى گىرانى (بتلىيس) دا نۇوسراوه.

هه موو ئه و ئەستىرانى كە تايىبەت بە خەم و ئازارن
لە شويىنانى كە بۇون بە ماواي زولم و ستم
كى دەزانى ئىستا چەند هەتىيو بىوهشى دەنالىن
لە ئاسو خەمناكەكانوھ مەلۇول مەلۇول دەگرى
ئە و چيايەمى كە پىزەمى خويىن بەر لوتىكە بە فراويمەكە كە تووه
هازەمى ئاو لە تاقكەكانوھ بەرز دەبىتەوە
خەم كە تووهتە نىيۇ ئە و باخە جوان و بەنازەيان؟!
ئاخ ئە و بولبولانى كە لە سەوزەلانە كاندا
هاواريان دەكردو پى دەكەنин
داخۇ جاريىكى دىكە دەخويىنەوە؟
ئاخ ئە و دۆستانەى كە لە سەوزەلانە كاندا دەردى دلىان دەكرد
داخۇ جاريىكى دىكە لىرەدا دەگەپىن و پى دەكەن؟
تىشكى مانگەشەو لهنىيۇ دەرياجەى نوستۇودا
ھەزاران دىلى بۇ خۆى دروست كردىبوو
كە خۆيان لە ئاوهكەدا دەشۇرد، كەچى ئەمۇ جەنگە
تۆش ئاوارە بۇوى و خەيالەكانىش خويىناوى بۇون
پۇوبارەكان خۆشىيان دەھىنـا،
ئاھەنگە خەماويەكانيان خەلکيان دەكردە خەو
ئاخ ئە و شاعىرو ئىسحاقە خەمبارانـه
نەخۆشەكانيان خۆشحال دەكرد
لەنىيۇ باخدا لەگەل كچە چاوشەھىنـە كاندا
ھەلپەركىيى پەرى و فريشتنەكان ساز دەكرا
داخۇ ئە و ئاوهى كە لهنىيۇ شاخ و بەردىكەكانوھ دەھاتە خوار

جاریکی دیکه به هوشیارییه کهی جارانی خوی هاژههاز دهکاتهوه؟
 بوروکه کان لهئیواره پهمهییه کاندا
 به هونه ری شنه بایه کی ساردهوه
 بؤعه شقه شاراوه کهی خویان
 به بهزمی (داغلهرن ئه سمهرن)-هه و گورانی ده لین
 چهندهش پرپیووی له خوشی و شایی ئهی شاری جوان
 دیسان هه ر خمیک له ئاسوکانتدا دیار بورو
 له سه ر سه رتهوه خه میک ده گریاو
 توشی ده دیکی وابووی که قهت چاک نابیتهوه*

که مال فهوزی

گوندی چول و بی دهندگ

پوژیک بورو ههور ئاسمانی داگرتبوو، پوژیکی پهش بورو. ئه و پوژه
 ئازاری بوانه ده گهیاند که ئاوسابوون، که سانی خه مبارو به ئازاریشی
 توشی و هرهم ده کرد. روئه په ریشان و دهربه ده ره کانی ئه و ولاته جوانه م که
 خه و ئازار له لانکی خوشە ویستیه کانیاندا نوستووه، له قوناغی چواره می
 کوچه کانیاندا بعون. زنه زهیستانه کان متداله تازه له دایکبوروه پیچراوه کانی
 خویان لهو بە فەدا خستبوه ناو مەزار. داپیره کان نه و هەتیوه قاچ و قوول
 پرووتە کانی خویان له نئیو پیکا بە فراویه کاندا بە جىھیشتبۇو. بیوەتنە گەنجه کان و
 چە دەزگیراندارە کان و مئالە بى كەس و هەزارە کان، دواى پوژانیکی پەلە
 برسیتى و هەزارى، بە ئومىدى دۆزىنە وەي پەنایەك دەگەرىن و ماوهى پېنج پوژه

* سەرچاوه: ثین، بەرگى ۲، ژمارە ۱۵، ل ۶۵۷-۶۵۹.

بى خەو ماونەتەوھو بەھيواي ئەوەن لە بىيەنگىي شەۋىيەكى ترسناكدا تۆزىك
پشۇو بەدن. ئاخ! ئەو منالىھەتىوانە بۇ پاروروھىكى دىكە كە درېزەھى پى بە
ژيانەكەيان پى بەدن، چۈن و بە چ شىۋوهىكە هەنسكىيان دەدا!

وەھا بۇو. لەھ دەچى ھاوارو نالىھىكى بىھىزىش توانىيەتى تۆزىك لە
ئازارەكانىيان كەم بىكەتەوھو دلىان بىاتەوھ. بىگومان مافى خۆيان بۇو بىرىن،
چۈنكە لە دەرياچە شىنانە دورى كەوتىبوونەوھ كە زىنە خوداوهندە سېپەكان
خۆيانىيان تىيدا دەشۇردو مروقەكانىيان مەست و سەرخوش دەکەد.

لەو چىاو شاخانە دورى كەوتىبوونەوھ كە ئاسكە بەنازەكان لە سېيەھە
سەۋەكانىاندا دەخەوتەن، ھەرورەلەو باخانە كە بولبولەكان لەسەر
پەل و پۆكەكانىاندا دەيانچىرىكەندا لەو باخچانە كە فريشتەكان ھەلپەركىيان
تىيدا دەكردن، دورى كەوتىبوونەوھ.

ھەر لەبەر ئەۋەش بۇۋەش كەسانەي والە خۇشەويىستە گىانى
بەگىانىيەكانىيان و ئەوانەش كە لە مال و سەرورەت و سامانىيان دورى
كەوتىبوونەوھ، لەگەل ئەو قارەمانە پىرانەدا دەگرىيان كە لە ھەزاران ئەسپى
بەنازو كەھىلى خۆيان دورى كەوتىبوونەوھ. ئاخ، داخۇ چەند مەندالى ھەتىيو
ھەبۇون، لە ھەممۇ بەيانىيە مروقە ھەلخەلەتىيەكانى ئەو شوينە چۆلەوانى و
مەرگ ھىننانەدا بەگرىيانەوھ لە خەو ھەلدىستان!

شەۋىيەكى نىڭەرانى رىستانە، لەسەر چىاكانەوھ شۇپە دەبىتەوھو
دادەكەھى و سېيەر دەخاتە سەز كەش و ھەۋاي ماتەمىنى گۈندەكە. شەۋەكە
زۇر جەختى لەسەر بىدەنگى دەكردو نەقەلىيۇھ نەدەھات، بەلام لەبەرامبەر
ئەوەدا جاربەجار دەنگىيىكى لاۋازو بىراو لە دورىھە دەھات و ھاوارو قىرەھى
منالىھەتىوهكانى ئەم گۈندە بىدەنگە كە ھىچ كەس نەدەكەيىشتە فرييان،
بلاو دەبۇوه.

ئەوانەی کە لە دەستى فەرتەنەو بەفرى زۆرى شاخەكان نەجاتىان
بۇوبۇو، ئىستا لەو شويىنانە ئەم ناوقچىيەدا كە جىڭگاي مانەۋيان نىيە،
وېل و سەرگەردان بەملاو ئەولادا دەكەپىن. گوندە بىچارەكە! بارودو خەكى
بەشىّوه يەك بۇو كە ميوانەكانى دەخستە گريان!

مالەكانى ئەم گوندە هەرييەكە وەك كونە مشكىك وابۇو، بۇوبۇونە شويىنى
دىيەزەمەو پۇچە مەترسىدارەكان. ژۇورى مالەكان كۆن و دارى بانەكانىشى
پۇرتکابۇون و پۇچە لەرزانەكانى ناو كەلاوه و ويرانەكانى دەخستەو يادى
مرۇققۇ دەتكۈت ھەر سالىيەك بى دەشى بپۇرۇخىن.

جالجاڭلۇكە بەر دەلاقەي ئەو مالانەي چىنپۇو، ئەوندە تارىك بۇو
تەنانەت تىشكى خۆرىش لەكاتى ئىواراندا نەدەھاتە ژۇورەوە. مالەكان وەك
مەزارو گۆپستانى مرۇققە زىندۇھەكان وابۇون، ئەو سەردەمە كۆنەيان
دەخستەو ياد كە مرۇققە سەرەتايىيەكان ژيانيان تىيىدا بەسەر دەبردن!

دەوروبەر پېپۇون لە نىيشانەكانى گۇناح و تاوانى گەورەو زەرەرو زيانىيەك
كە لە دانىشتۇانى ئەۋى كەوتۇوھ. بەيانى نۇو ئاسمان زەرد ھەلگەپابۇو،
ورده ورده ئەۋەش دىيار دەببۇو كە پۇچىكى پېلە نائارامى و فەرتەنە
چاوهپوانى گوندەكە دەكات و دانىشتۇانەكەشى بە خەم و ماتەمىيىكى
بى دەنگەوە ميوانەكانى خۆيان بەپى دەكرد!

ئەوي دەچۇو پۇيىشتىبوو، ئەوهش كە دەمايەوە بەجى مابۇو. كاروانىيەكى
ماندوو لە دوورەوە بە كەوتۇن و ھەلسانەوە، بە ماندو بۇونىيەكى ئازار دەرەوە
بەرەو پېشەوە دەچى، دىسان ئەوهى دەچۇو پۇيىشتىبوو، ئەوهش كە
دەمايەوە بەجى دەما.

لە مالە ويرانە بى ساپىتەكانى ئەو گوندەدا ھەندىيەكە منالى بچۇوك كە
ھىشتا فيرى قىسىملىكى دەنگىيان نۇوسابۇو. دەنگى

هەندىك نەخۆشى بىخاوهنى پىپەتىش دەگەيىشتە گۈئى كە لە دەرە دەشتەدا بۇ خۆيان كەوتىبۇون و چاوهپوانى دوا هەناسەي خۆيان بۇون. پىرەمېرىدىكى پىشىسىپى و عەبادىرىز لەبەر مزگەوتىكى ويرانەدا دوو منائى لە باوهش بۇو، دوا هەناسەي هەلکىشىباپو.

دواى رەشەباو فەرتەنەكەي ئىيواران، ئەوەندە تەرمى تازە دەكەوتەن كە مرۆۋە دەيگۈت ئەم گۈندە گۇرستانىكى بىمەزارە.

* * *

ئەي ئەو پىبۇارانەي كە بايەقوش بە پىكەنېتە و چاوهپوانى بەيانىيە هەلخەلەتىنەكانى شەوه خويىناويەكانتان دەكتات! لە دەرە پۇزىدەدا كە مىوان بۇون و هەمووتان هەزاريتان بەچاوى خۆتان بىنى، لە دەرە دیوارى خراپى ئەو مالە مەترسىدارانە زىياتر، ھىچ كەسىك خەمى نەخوارد. لە سەعاتە درېزەكانى شەوه بىدەنگەكانى ئەو شوينە زىاتر، ھىچ كەسىك نىيە ئەو هەوالانە بگەيەنېتە داھاتتوو.

نەتەوە بىچارەكە! لەم شەپەدا كە پۇزەللت و پۇزئااشى گرتۇھتەوە هەموولايەكى كردووە بە دەريايەك لە خويىن، ئىيۇھ لە هەموو لايەك زىياتر زىانتان بەركەوت. بەداخەوە ھىچ بەشىك نىيە بتوانى بەسەرھاتەكەي ئىيۇھ بخاتەوە يادى مرۆڤايەتى.

ئىيۇھ سالانىكى زۇرە بە فيداكارى و ئازايەتىي خۆتانەوە بەرپەرچى كىنە و نەفرەت و دۈزمنايەتى و ھېرىشكارىيى دراوسىكەتان دايەوە، سالانىكىشە وەك برا پشتىتان بەيەكترى بەستۇوە. ئەگەر مرۆڤايەتى ھەيە، با لەبەر ئەمە شەرمەزار بى و بگىرى!

كەمال فەوزى

* سەرچاوه: ئىين، بەرگى ٤، ژمارە ٢٠، ل ٨٧١-٨٧٢.

چیروکه کوردیه کان

سەرەپای ئەوهى كە هەر نەتهوھيەك مىژۇويەكى تايىبەت بە خۆى ھەي،
ھەندىلک پووداۋ و پاستىيى دىكەش ھەن لە سىنورەكانى مىژۇودا جىڭىيان
نابىيەتەوە دەگەپىنەوە بۇ بەر لە مىژۇو؛ ئەمانە وەك چىرۇك زمان بە زمان و
دەم بە دەم گەپاون و تائىستا ماۋەتەوە لە ناواھېرۇكى خۆشىياندا گۈزارشت
لە ھەندىلک پاستى دەكەن. ئەگەر بە شىيەھىكى زانسىتى لىكۈلىنەوە لەسەر
ئەم جۆرە چىرۇك و ئەفسانانە بىرى، دەگرى ھەندى زانىارى دەربارەي
پاپىدوووی كۆنى نەتهوھى خاوهنى ئەو ئەفسانانە دەربخرى. بەلام لەھەمان
كاٗتىشىدا پىيىستە ئەو بگۇتنى كە ھېشىتا بە تەرزىكى زانسىتى سەردەمى
زىانى سەرتايىيى ھىچ نەتهوھيەك بە شىيەھىكى گونجاو پۇون و ئاشكرا
نەكراوەتەوە.

مىژۇو ئەوهى پىشان داوه كە توانىيەكەي لەپۇوى دىاريىكىرىن و
پۇونكىرىنەوە بەسەرەتاتەكانى سەردەمە سەرتايىيەكانەوە كەمە، بەتايىبەت
دواى ئەوهى كە پىيىستى بە ھەبۇونى بەلگە لەمەش زىاتر، زۆرەي
پووداوه مىژۇويەكىن ناتوانى تەواوى پاستىيەكان ئاشكرا بىكەن. بۇ نمۇونە،
ئەو قبۇول بىكەين كە مىژۇونۇوسىك پاستىيەكان لەكاتى نۇوسىنەوەي
پووداوه كاندا دەننۇوسى، ئەو ماناى وايە باوهەپمان بەوە هيىناوه كە ئەو
كەسە ھەموو پاستىيەكانى هيىناوهتە سەر زمان. بەلام ھەر مىژۇونۇوسىك لە
پوانگەي جياوازو دىدگاو تىيگەيىشتىنى جياوازەوە سەيرى پووداوه كان و
گۈزارشىيان لى دەكات. كەواتە ناتوانىن بلىيىن گوتەيەك ياخود شىكىرىنەوە
گۈزارشى مىژۇونۇوسىك يان كەسىك لە پووداوه كان، ھەموو پاستىيەكانى
تىّدايە. پىشىكەوتەكانى تەكنۇلۇجى بۇونەتە هوئى دروستىبوونى گۆرانكارى

له تیگه یشتني سه بارهت به میژوودا. ئەمرو ئىدى ئەوهمان لە سايىھى تەكنوڭلۇجياوه بۇ دەركەوتۇوه كە ھەندىك لە پۇوداوه مېژووپەكانى وا تائىستا بە پاستمان زانيون، درون و وەها نىن.

تەنانەت زۆربەي ئەو شتานەي كە دەربارەي مېژوو دەمانزانى، گۇپاون و زۆربەشيان بۇون بە ئەفسانەيەك بۇ داھاتوو. مېژوونووسە گەورەكانى وەك "كىزق"^{۱۶۸} تىھر، سانت سىمۇن، فۇستەل" يش وەك قۇلانز ئەوهيان گۇتووه كە مېژوو قىسى ئەم و ئەو و يادھەرىيەكانى كەسەكانە، باسى ئەوهشيان كردووه كە پىويىستە ھەمىشە يەكمەن مۇئى پۇوداوهكان دەربىرى ئەو بىرىتە بنەماى لىكۈلىنەوەكان. يانى مېژوو پۇوداوهكانى ناو ژيانى نەتەوەيەك و پىوانەكانى كەوتىن و پىشىكەوتتەكەي و بايەخەكانى لە پەيوەندىيە نىيۇدەولەتىھەكاندا تو خەنە نەتەوەيەكانى و پىكھاتەي كۆمەلەتى و تو اناكانى لە خۆگۈن جاندن لەگەل ھەلۇمەرجى دەرورىبەرداو هوڭكارە سەرەكىيەكانى ئەمانە پۇون و ئاشكرا دەكات و لىييان دەكۈلىتەوە.

تەنیا بە محۆرەش دەتوانى سوود لە دەريايى مېژوو وەرگىرى. گومان لەوەشىدا نىيە كە زانىست وەك براو ھاۋىپى مېژوو كەموکۇرى تايىبەت بە خۆى ھەيە. بۇ نەمۇونە، ئاركىيەلۇجى (ئاسەوارناسى) ھېشتا زۆر بە باشى پىش نەكەوتۇوه وەك مەنالىك وايە.

زۆرچار فەرماندەيەكى خراب بەپىزانىن يان بە ھەلە پۇختەيەك لە زولم و سەتەمەكانى خۆى وەك بىرەھەزىيەك بۇ نەتەوەكانى دەھىيلىتەوە. بەرھەمە نۇوسراوهكانىش لەپۇوى زانسىتىيەوە نەيان توانيوھ تەواو بن و باسى ھەمۇ

^{۱۶۸} م. ئەمین بۆزئارسلان: نازانىن شىيەت نۇوسىنى لاتىنىي ئەو ناوانە چىن كە كەمال فەوزى نۇوسىيونى، تەنیا بېيى نۇوسىنى عوسمانىيەكىي ھىننامانەتەوە كە ئەمەش لەگەل ناوه ئەسلىيەكەي جىاواز دەبى.

شتیک بکەن. بەلام زانست خۆی بۆ خۆی داواى ئەوە دەکات کە ھەموولايىكى پرووداوهکان پۇون بکرىنەوە.

با بىيىنه سەر باسى جوغرافيا کە وەك دايىكە پىرەكەي مىزۇو، بەداخەوە ئەويش سەبارەت بە يارمەتىيدانى مىزۇو كارىيکى زۇرى ئەنجام نەداوە. مىزۇو هيىشتا لە منالىيکى بىئەزمۇون دەچى، لەگەل سەدان سال داھاتووى شارستانىدا مەسافە دەگرئى و دوور دەكەۋىتەوە و پرووداوه سەرەتايىيەكان بە سوودوهرگرتن لە فيداكارى و زەحەمەتى هەزاران كەسى زانا بۆ نەوهەكانى داھاتووى نەتكەۋىدەك پۇون دەكتەوە. بەلام لەپاستىدا ئەۋەفسانە و چىرۇكانەي کە ئەمېر لەسەر كوانوھەكان بۆ خۆشى بۆ يەكترى دەيانگىرپەنەوە، ھەرييەكە لە كۆمەلېك راستىي سەبارەت بە پرووداوه كۆنەكان دەدوين و ئاشكرايان دەكەن.

ئەفسانەكانىيىش، وەك مىزۇو، ھەمووييان يەك تايىبەتمەندى پىشان نادەن؛ وەك چۈن لەلاي نەتكەۋە زمان جياوازەكان لە بارودۇخى كۆمەلەيەتى و نەرىتەكانىيىدا ھەن، نىشانەكانى لىكچۇون و ھاوشىۋەيى لەنىو چىرۇك و ئەفسانەكانىيىشىاندا پەيدا دەبن. ئەمەش نىشانەئەۋەيە كە پىشەي مرۇقايەتى يەكە، بەلام كۆمەلگاكان ھەرييەكە لە لقۇ پەلىيکى جياوازەوە گەورە بۇون و پىش كەوتۇون. بۆيە كارىگەرلى ئەفسانەكان لەسەر يەكترى پۇون و ئاشكرايە. حالى حازر دەتوانىن بلىيەن ئەفسانەكانى عەرب كارتىكراوى ئەوانەي عەجمەكانى، ئەفسانەكانى يۇنانىيەكانىيىش شويندەستى خۆيان لە ئەددىياتى عەربەكانىدا داناوه و ئەفسانەكانى پۇژەھەلات كارىگەرلىيان لەسەر ئەوانەي يۇنانىيەكان ھەبوھ. بۇ نمۇونە، كاراكتەرى "تىتان"-ەكان لە ئەفسانەي بۇشىنانەكانى يۇنانىيەكانىدا ھەمان كاراكتەرى "دىۋە حەوت سەرەكان" -ە لە چىرۇك و ئەفسانە كوردىيەكانىدا.

دهتوانین زور به ئاسانى لافى ئوه لى بدهين كه به حوكمى ئوهى وا ئەفسانەي "بۆشىنان"-كەن ئەفسانەيەكى پۇزەھەلاتىيە، بۆشىنانەكانى كورده كان له هي نەتەوهەكانى تر كۆن و پەسەتىرن و گومانىش لەوەدا نىيە كه هىچ يەكىك لەوانى تر كاريان تىنە كردووه، بەلام هەندىك لىكچوون و ھاوشىوهىي لەنيوانىياندا ھېيە. كوردىش لە سەردەمە سەرتايىيەكاندا باوهېرى بە هەندىك شتەبوبە. ھەلبەت ئەويش "كىا"، "پىا"، "ھىرا"، "ئاپۇلۇن"، "مېنرەۋ" و "زىۋس" ئايىبەت بە خۆى ھەن^{۱۶۹}. بەلام شتى گرنگ ئوهىيە كە ئىيمە بتوانىن ئەمانە لە ئەفسانە كوردىيەكان دەربكەين و بىانخەينە بەر دىدەي زانست.

وەك هەموو شتىكى دىكە، ئەفسانە شىريينەكانى نەتەوه بىچارەكەمان لەزىر خۆلەمېشى فەراموشىدا شاردراونەتەوه. من لىرەدا ئەو شتانەي كە بىستوومن، بەبىن ئوهى هىچ شتىكى خۆميان لى زىاد بىكم، وەك خۆيان بۇ خويىندەوارانىيان باس دەكەم. دوور نىيە ئەم ئەفسانانە بەپىي كات و شوينى جياواز گۇرانكارىيان بەسەردا ھاتبى. تەنانەت دەبى ھەمان ئەو چىرۇكانە لە شوينىكى دىكەي كوردىستاندا بە شىوهىيەكى دىكە باس بکرىن. بەلام مادام پىشەكانىيان يەك بىن، جياوازىيەكان نابىنە كىشە.

خويىنەرەكانم با دەنلىا بن لەوهى كە من يەك بەيەكى ئەم چىرۇكانەم لە زمانى شىرينى ئەو پىرەزىنە كوردانەوە نۇوسىيەتەوه كە فييىس و تەقلەيان بەسەرەوهىيەو زور بە ئاۋوتاوهە ئەو چىرۇكانە دەگىپنەوه. من تەنلىا كارىك كردوومە ئوهىيە كە بە تۈركى نۇوسىيەمەتتۇر^{۱۷۰}. دەمەۋى لىرەدا بەناوى

^{۱۶۹} ئەسلى ناوهەكان ئەمانىيە:-"Zeus" -"Minerva" -"Hpollon" -"Hea" -"Rheia" -"Khaos" مالميسانى.

^{۱۷۰} م. ئەمين بۆزئارسلان: مەبەستى تۈركىي عوسمانىيە، ئىيمەش ئەو تۈركىيەمان كردووه بە تۈركىي ئەمپۇ.

کوردايەتىيەو سوپاسى و ئەو كەسانە بىكەم كە يارمەتىي منيان داوه؛ ئەوانەي كە دژى ئىيمەش بۇون، ئىدىدىعاي ئەوھيان دەكىد كە كورد ئەفسانەي نېيەو ئەفسانە لەدواى هاتنى ئىسلامەوە هاتوھتە نىيۇ كوردان. كوردان دىنى ئىسلامىان وەك مەسەلەيىكى نەتەوھى قبۇول كردووە. كەوابۇو چۈن دەبى لە ئەفسانەكانياندا زىاتر باسى ناواپرۆكى دىنى بىكەن و پۇو لە مەسەلەي نەتەوھى نەكەن! پىويستە زۇر بەوردى بىر لەم قىسانە بىرىتھو. تا ئەو جىيگايەي كە توانىومەو ئاگادار بۇوم، چىرۇكە كوردىيەكانم لە لاپەپە بهنرخەكانى "زىن"دا بلاۋو كردوھتەوە، بۇ ئەوهى زانايانى بوارى مىتۆلۇجى بىيانرخىين. بەلام نەمزانى كە نانكۈزىرىيەكى دياربەكلى بىئىنسافانە دەكەويتە گۇپىنى ئەم ئەفسانە جوانە كوردىيانە بە ناوايىكى ساختەو دروستكراوى وەك "دەدە كوركوت" وە^{*171}.

كەمال فەوزى

(ئەو چىرۇكەي كە لە خوارەوە ھىنناوەتەوە لە ژمارەكانى ۲۲ و ۲۳ و ۲۴ يى گۆڤارى "زىن"دا بەشبەش بلاۋو كراوهتەوە. لىرەدا ھەموويمان پىكەوە ھىنناوەتەوەو تەنبا ژمارەي ۱ او ۲ و ۳ مان لەسەر بەشەكان داناوه. لە بەشى يەكمدا كە مال فەوزى بلاۋى كردوھتەوە، نۇوسراوە "منالى كاكول زىپىن" بەلام لە بەشى دووهەم سىيەمدا كۇپى كاكول زىپىن¹⁷¹ ئى نۇوسىيە-

مالمىسانىش)

بنكەي زىن

www.zheen.org

¹⁷¹ م. نەمين بۆزئارسلان: مەبەستى كەمال فەوزى لەو نانكۈزى دياربەكىيەي كە باسى دەكتات "زىاگوك ئالپ" كە پىيشتر لەپىي كوردايەتىيەوە هاتە ناو مەيدانى سىاسەت، دواتر خيانەتى لە نەتەوھەكەي و لە كوردايەتى كردو بۇوە كەسىكى پارىزەرى تۈركايەتى و تۈرانچىتى.

* سەرچاوه: زىن، بەرگى ۵، ژمارە ۲۲، ل. ۹۵۲-۹۵۱.

له ئەفسانەكانى كورد؛

مندالى كاكول زىپرين

(۱)

پادشايمىكى پير لە باخچە بە گۈل پازىنراوهكەي ناو كۆشكە جوانەكەي خۆيدا دەھات و دەچوو. خەفەتبارو نىگەران بwoo. بەھۆي دلەپراوكە و نىگەرانىيە و بىزاز بوبوبو، لە سىبەرى دارەكانى كەنارى حەوزى ئاويكدا دانىشت و سەرى خستە نىوان ھەردوو دەستەكانى و بىرى دەكرىدەوە. نىگا قوولەكانى بەرە شويىنىكى دورۇو كۆشكىكى خەيالى پۇيىشتىوون. لەناكاو لە دەرگاييان دا.

دەرگاوانەكە و تى: پادشاكم دەرويىشىكە!

پادشا فەرمانى دا: با بىت.

دەرويىشىكى بىشسېپى، قىلۇول، ناوشان پان و ملېرەز كە وەك شتىكى خەيالى وابوو، هاتە ژۇورەوە، نزىكى پادشا بوبوو. هيىشتا پادشا فەرمانى دانىشتىنى پىنەدابوو، پرسىيارىكى لە پادشا كرد:

- پادشام بۆچى وەها بىر دەكەنەوە؟

پادشا كە لە نىگاكانى دەرويىشەكە ترسابوو، وەك ئەوهى بلى كارى خودايە، بەمجۇرە باسى ھۆي بىركىرنە وەكەي خۆي بۆ پىرەمېردىكە كرد:

- باوکە! خۇت دەبىينى؟ لېرە لەم كۆشكەدا كە بە باشتىن شىۋە دەپارىزى و لە ئەلماس دروست كراوه، موسىقازەكان لە كەنارى حەوزەكانىدا ھەموو شتىكى لى دەدەن و كچە جوانەكان سەما دەكەن و لە پەرداخى جواندا شەراب دەخورىتەوە. من بىر لەوە دەكەمەوە دواى مەرگى خۆم ئەم باخچە جوانەم چىي بەسەر دېت و چ كەسانىكى لى دەمېنەوە. تو دەزانى چەندەي تر دەمرم؟ كەي دەچمە ناو گۆر؟ ئەگەر تا پىش ئەوكاتەي وا

دەستى بەشى مەرگ دەمگرى، مندالىكىم ھەبوايە ئەم تاج و تەختەي بۇ
بمايەتەوە، ئىدى خەفەتم نەدەخوارد. پادشا كاتى ئەم قىسانەي دەكىد،
بۇزابۇوه. خروشانەكەي خۆى بۇ كۈنتۈرۈل نەدەكرا. ئەگەر تۆزىكى تر
ھەستى بە نزىكا يەتى بىكرايە لەگەل دەرۋىشەكەدا، يەكسەر دەگرىا.
دەرۋىشەكە دەستى ھىننا بە پشتى پادشادا، وتنى: خەمت نەبى خاوهنىشکۇو
گەورەم! سالى داھاتتوو دەبىتە خاوهنى سى مندال. بەلام دەبى يەكىيان بە من
بېخشى. پادشاكە بە قىسەكانى دەرۋىشەكە دەربارە داھاتتوو خۆشحال
بۇوبۇو، يەكسەر سوينىدى خواردو وتنى:

- باوكە! ئەگەر قىسەكەي تو راست دەرچۇو، با مندالىكىم بە قوربانى تو بى،
دەرۋىشەكە بەبى ئەوهى دەرگاي حەوشەكە بىكاتەوە، وەك ئەوهى چۇوبى
بەناو زەویدا، دىيار نەما.

سالىك تىنەپەرى كە پادشا بۇو بە خاوهنى سى مندالى بچۈلانە. ئەو
مندالانە پۇز بېرۇز و مانگ بە مانگ گەورەتر دەبۇون. دەرۋىشەكە دواى يەك
سال گەپرایەوە. پادشا پىيى گوت: خۆنابى منالى شىرىخۇرە لە دايىكى جىا
بىكىتەوە، داواى لە دەرۋىشەكە كرد دوو سالى تر مۆلەتى پىبدات و دواتر
بىتەوە.

منالەكان بۇوبۇون بە چوار سالان. دەرۋىش دووبارە هاتەوە بەر دەرگاي
كوشكەكە. داواى ئەو منالەي دەكىد كە پادشا بەلىنى دابۇو پىيى بىدات.
پادشاش تۈوشى بەزىيى و سۆزى باوكانە بۇوبۇو، نېيدەتوانى منالەكەي
بىداتى، بۆيە بىيانوو بۇ دەھىنایەوە داواى ماوهىيەكى ترى مۆلەتى لە
دەرۋىش دەكىد. بەلام دەرۋىش پىيداگرىي لەسەر داخوازىيەكەي خۆى
دەكىدو بەبى ئۆقرە چاوهپۇانى ئەوهى دەكىد پادشا منالەكەي بىداتى.
دواجار بەبى ئەوهى هېيچ بلى بە دلى شكاوهە دوور كەوتەوە دۇيىشت.

بەيانىيەكى وەرزى بەهار بۇو، خۆر دەركەوتىبوو. مىنالەكان لەبەردىم كۆشكدا لاسايىيى يارىيى جريت و رەمبازىيىان دەكردەوە. پىرىھەمىرىدىك لە سووچىيەكەوە وەستابۇو، سەيرى يارىيى مىنالەكانى دەكرد. لەناكاو دەستى يەكىك لە مىنالەكانى گرت و ون بۇو. بەداخەوە! دەرويىش مىنالەكەي رفاندېبوو، ئەو سوارانەيى كە بەدوايدا پۇيىشتىبوون، بە نىيگەرانىيەوە گەپانەوە. دەرويىش بە دارە سىحرابىيەكەي خۆيەوە لە ساتىكدا چووه ناو ئەشكەوتەكەي خۆى كە زۇر لە كۆشكەكەوە دوور بۇو. لە كۆشكىشدا شىوهن و هەراو ھۆرپاياتەك دەستى پىكىرد. دەرويىش شازادەكەي بىردى ناو ئەشكەوتەكەي خۆى كە شويىنىكى سەخت و پىر لە بەردو داردا بۇو، چاوى شازادەكەي بەستىبوو. وتنى: پۇلە، بەيانى خۆشكىكىت بۇ دەھىيەن بۇ ئەوهى يارىيى لەكەلدا بکەي و بىتاقەت نەبى.

كۈرە دلّكراوەكە بە بىزەي سەرلىيەكەنەيەوە گۈيى لە قىسەكانى باوکە تازەكەي دەگىرت، كە شەھەت، دەرويىشەكە لەزىز كۆلەكەي خۆيىدا كچە بچوكۇلانەيەكى نىشانى شازادەكە دا، وتنى:

- ئەمەش خوشكى تۆيە.

دواترىيش دەستى بەسەر ھەر دەرىكىيەندا ھىنتاو نەوازشى كىردىن، لەنىيۇ ئەشكەوتەكەدا گەپەرىيەكى سەيرى پىشان دان. ئەسپ گۆشتى لەبەردىمدا بۇو، گىاش خرابىووه بەردىم سەگ. وتنى: ھەر پۇزە يەكىكتان چاۋەرپانى ئەمانە دەكەن و بە دىاريائەوە دەۋەستىن. بەيانى زۇوچووه دەرىي و پۇيىشت.

دەرويىش ھەر پۇزە خواردىنىكى دەدا بە مىنالەكان، ئەو كاتانەيى دەرويىش دەپۇيىشت و لەۋى نەبۇو، كچە بچوكۇلانەكە سەيرى ئەملاو ئەملاي دەكەن بۇ ئەوهى بىزانى چى ھەيە. پۇزىك لە پۇزان ئەلقىيەكى لە كۈنى دىوارىيەكدا دۆزىيەوە، كلىلىكى شاكاوى پىيەو بۇو. لە كلىلى يەكىك لە دەرگاكانى

ژووره‌کانی لای گه‌په‌که ده‌چوو. ده‌گاکه کرایه‌وه. له هه‌ر گوش‌هه و سووچیکی ژووره‌که‌وه پووباری ئالتوون و زیو ده‌دەکه‌وتن. له ناوەپاستیشدا زومپودو یاقوقت هه‌بwoo. كچه بچکولانه‌که ده‌گاکه‌ی داخست و چووه لای براکه‌ی. هه‌موو ئه‌و شتانه‌ی بۆ باس کرد که بینیبۇونى. شازاده تۈورە ببوا، وتنى: ئەگەر باوکە دەرويىش ئەمە بىيىستى، چى بکەين؟ ئامان با نېيىستى، پىيى نەللىن.

ئىّواره‌يەك کە دەرويىش گەپايىه‌وه، ئاسمانى پېر لە هەور دەرگاي ئەشكەوتەكەي تارىك دەكىد. تەماشايەكى ئەملاو ئەولاي خۆى كرد، دواتر روانىيە نىچقاوانى كچەكە كە شەرمى دەكىد. بەبى ئەوهى پرسىيارى لى بکات، له چاوه‌کانىيەوه تىگەيشت ككچەكە چىي كردووه. گومانى لەوه كرد كە كچەكەي بىكەلک بى، خىرى بۆي نەبى. هەر لەبەر ئەوه بېيارى دا جارىكى دىكە تاقىي بکاتەوه.

دەرويىش کە هه‌موو پۇزى خواردنى بەتامى دەھىنایەوه، ئىّواره‌يەك سەگىكى هىنناو وتنى بەيانى ئەمە بخون، كاتى پۇيىشت، كچەكە گوشنى سەگەكەي دا بە پشىلە.

دەرويىش ئىّواره هاتەوه؛ وتنى: گوشتنەكتان خوارد؟ كچەكە وتنى: بەلى باوکە گىيان من خواردم. دەرويىش وتنى تۆ كە گوشتنەكت نەخواردووه، بۆچى بە درۇوه دەللى خواردوومە؟ من ئىيىستا لە گوشتنەكت خۆى دەپرسم، بىزانم خواردووتانه يان نا.

بنكەي ژىن

- گوشتنەكتە لەكويى؟

- لەنیو پىخۆلەكانى پشىلەكەدام.

منالە فەقىرەكان لەم حالەتەي دەرويىشەكەو قىسىملىنى گوشتنەكت زۇر ترسان. دەرويىش ئىيدى لە فيلى كچەكە تىگەيشتبوو. دواتر كاتى شازاده

خه و تبورو، کچه کهی گرت به کوّله و هه بردی. شازاده کاتن له خه و هه لسا، خوشکه کهی خوی نه بینی، له دلی خویدا و تی: "ئەم دەرویشە زالّمە دیسان کاریکى خراپى کرد. خوشکه کەمی لى جىا كردىمە وە، كى دەزانى ئىستا له كوى كردو و يە به خۆراكى مېرۇو و پەلە وەریك". دواتريش تىر تىر گریا. ئەمجا چووه لاي ئەسپ و سەگەكان و له پقى دەرويىشە كە وەك چۆن ھەمۇو پۇزىك وەھاى دەكىد، گىياكە خستە بەردم ئەسپ و گۆشتە كەشى دا بە سەگەكە.

ئەسپىيکى قەلەو كە لەم كرده و يە شازاده نۇر پازى بوبۇو، پۇزى دوايى كاتن شازادە هاتەوە، بانگى كردو و تى:

- ئەي شازادەي جوان! من دەتۋانم لە دەستى ئەم دەرويىشە خاينە نەجاتت بىدەم. ئەو كلىلانەي وا لە گۆشە دیوارە كەدا هەلۋاسراون، وەريان بىگە، ئەو دەرگا يەي وائىستا دەبىيىنى، دەرگا يى كۆشكە دەرگا شكاودە كە يە، بىكە وەو بچۆرە ناوه وە. كاكولە كانت لەو كانيه ئائتونونەي كە لە گۆشە زۇورە كە وە دەردىكە وى، بىشۇ. لە زۇورى دووھەميشدا قالبىك سابۇون و لەوي تريان شانە يەكى ئاسن وەرىگە. لە چوارەمین زۇوريشدا لە كانيه شىنە كە تەشتىك ئاو پېپىكە. لە كلکە كە منىش دوو تالى دېرىز دەرىكە. زىنە كەم لى بىكە و يەكسەر بەپى بىكە وە. ئەگەر دەرويىشە كە دوامان كەوت، يە كە ماجار سابۇونە كە، دواتريش شانە كە فې بىدە. دواي ئەوە تەشتە ئاوە كە بەتوندى بىكوتە بەسەر عەرزدا. دواي جىابۇونە وەشمان لەيەكتىرى، كاتن تووشى تەنگانە و گرفتىك بوبۇ، دوو تالە كە كىلى من لەپىك بىدە، يە كەسەر دېيە لات.

شازادەي گەنج ھەمۇو ئەو شىنانە ئەنjam دا كە ئەسپە كە پىيى گوتبوو. لەنیيۇ دارستانىكى چپو گەورە و تىپەپ بوبۇن. لەسەر تاشە بەردو دۆلە كانە وە دەرباز بوبۇن و گەيىشتىنە دەشتىكى گەورە.

دەرويىشەكە لەدوايانەوە دەينەپاندو دەھات، وەك برووسىكە زۇو دەگەيشت. مەودايەكى كەم لەنیوانىياندا مابوهۇ. مىنالەكە سابۇونەكەي فېرىدا. ئۇناوهە مۇوى بۇو بە سەھۇل و بەستى. شازادەي گەنج لە پىرەمېردىكە دوور كەوتەوە. ئەمجارەش لەدوايانەوە نەپەنەپى دەرويىشەكە دەنگى دەدایەوە، دەرويىش خۆى لەو سەھۆلە پزگار كردىبوو، دەھات. تۆزىكى مابۇو بىيانگىرى، شازادە شانە ئاسىنىنەكەي فېرى داو دېكەدەلىكى نۇر لەنیوان ئowan و دەرويىشەكەدا دەركەوت. دواى ماوهىكە شازادە دوور كەوتبۇوه، دەرويىش خۆى پزگار كردىبوو. دووبارە دەھات و كۆلى نەدەدا. مەسافەيەكى كەمى مابۇو بگاتە شازادە، كە شازادە تەشته ئاوهەكەي كوتا بە عەرزدا. زەۋى بۇو بە دوو لەت و دەرويىش كەوتە بن دۆلەكە. ئىدى نەيتوانى بى بەدوايداو بە دلشكاوى گەپايەوە بۇ ئەشكەوتەكەي خۆى.

شازادەي گەنج لەگەل ئەسپەكەيدا پزگاريان بۇبۇو، گەيشتنە دەشتىكى سەرسەون، چاوهکانى ئەسپە خۆشەويىستەكەي ماج كردو خواحافىزىيلى كرد، لە تەنېشىت بىستانىكدا تۆزىك دانىشىت و پشۇويەكى دا. دواتر هەلساولە دەروروبەرە پىستىكى دۆزىيەوە داي بە سەريدا، بۇ ئەوهى كاكولە زېرىنەكانى دىيار نەبن. دواى لە كابراى خاوهەنى بويىسانەكە كرد بە خزمەتكار قبۇولى بکات و وھى بىگرى. جووتىارەكە وھى گرت. لەھوبەدوا بەرەكتى زۇر كەوتە نىيۇ زەھويەكەي. كاتى ئەمەشى بىنى، زۇر بەخىلىي بە شازادە بىردو زۇر ئەزىيەتى دەدەنگەي ژىن

شازادە زۇر لەمە ناپەھەت بۇو. دووتائى كلکى ئەسپەكەي لەيەك داۋ دواى ئەوهى ئەسپەكەي هات، دواى جلىيکو تاجىكى ئالقۇونىلى كرد. دواى ئەوهى ئەسپەكەي هيىنائى، سوارى ئەسپەكە بۇو، ھەمۇو كىلگەكە بەرەمەكە لە داخى جووتىارەكە تىك داۋ پۇيىشىتە سەرتەپۈلەكەيەك. دواتر

چووه سه داریک و کاکوله زیرینه کانی دایه بهر با. پادشاپایش ئیرانیش ئه و
پۆزه لەگەل بنەمالەکەیدا هاتبۇو بۇ نىچىر. كچە بچۈلەكەى پادشا وەك
ئەوهى خۆرىكى دىكە بەسەر دارىكەوە بى، چاوى بە شتىك كەوت برىقەي
دەدایەوە. چاوى لىيى هەلنى دەگرت و پىشانى دوو خوشكەكەى خۆى دا.
دەيگۈت ئەوهى لەسەر دارەكە دانىشتۇوه، کاکولەكانى ئالتوونە. بەلام
خوشكەكانى بروايان پى نەدەكرد.

ئەوان دەيانگوت لەوە دەچى شتىك بى هى دارو پەلەكانى خۆيان بى،
ئاواها برىقە دەداتەوە. لەگەل خوشكە بچۈلەكەيدا بىك نەكەوتىن. لەنىو
خۆياندا مەرجىكىيان كردو مەسىلەكەيان بۇ باوكىيان گىپارىيەوە. پادشا
تىگەيىشت ئىدى كاتى بەشۇودانى كچەكانى هاتووه، وتنى: (كچەكائىن زۇر بە¹
پاشقاوى داواى شۇو دەكەن)).

- ئىّوارە كابراى جووتىارىش گەرایەوە بۇ كەپرەكەى خۆى، وتنى:
- شاگىرىدى هەزار (شازادە) كى واى لەم بىستانە كردوووه؟
- نازانم. سوارىك هات و لەنىو بۆيسانەكەدا پەمبازىي دەكرد. هەرجى گۈتم و
ماكە، گۈنى پىنەدام. منىش چارىم نەدەكرد تا پىيى پىنگەن.

(۳)

پىنج تا دە پۆزىكى بەسەردا تىپەپى، پادشا پىرىكى زىپىنى دروست
كەدە. سى دانە ئەلماسىشى دايە دەستى كچەكانى. فەرمانى دا هەمۇو
كەسىك بەسەر پىرىدەكەدا تىپەپى، بە كچەكانىشى وەت حەزتان لە كى كرد،
ئەلماسەكەى تىپەن. كچە گەورەكائ دانە ئەلماسەكائيان بۇ دوو شازادە
فېرى دا، بەلام كچى بچۈلەكەدا تىپەپى.

دەلەلەكان بەدواي كەسى تردا دەگەپان، بىت و بەسەر پىرىكەدا تىپەرى.
كۈرىكى گەنجيان دۆزىيەوە، دەستيان گرت و هيئيان. كچە بچووكەكە دانە
ئەلماسەكەي بۇ فېرى دا.

پادشا پىكەنى و وتنى:

- ئەم شوانەت بەدلە؟! لە كچەكەي دلگران بۇو. رېڭاي نەدا ئەو زاوا تازەيەي
بىتە كۈشكەوە لەكەل كچەكەيدا خستنييە ناو شويىنېكى تارىك. بەلام كاتى
كچەكە هاتە ناو شويىنەكە، ئەوناوه ھەموو پىشىنگارو پازىنراو بۇو. چاوي
بە قالىي ئاوريشمىن كەوت. ھەردو شازادە وەك دوو خۆشەويىستى
ھەميشەبى باوهشىان بە يەكتىدا دەكردو يەكتريان رايدەمۇوسى و پىكەوە
لاقەيان دەكردو جووت دەبۇون. تەنبا جارىكىش كەس لهۋانى نەدەپرسى.

* * *

پادشا كەوتىبوھ جەنگ لەگەل دوزمنەكانىدا لەسەر سەنور. سوارەكان
بەرەو مەيدانى جەنگ دەپۇيىشتىن. زاوابى بچووك دوو تالى كلىكى ئەسپەكەي
لەيەك دا. ئەسپە جوان و خۆشەويىستەكەي هات. شازادەي گەنج شمشىرە
تىزەكەي ھەلگرت كە ئەسپەكە بۇيى هيئابۇو. چاوهكانى ماق كردو زىنى
كردو يەكسەر بەرەو مەيدانى جەنگ پۇيىشت. بە ھەر وەشاندىنېكى
شمشىرەكەي، چەندىن كەسى دەخستە سەر زەوى. دوزمن شكستىكى
چاوهپوانەكراوى هيئاۋ نەيتوانى لەبەردىم سەربازەكانى پادشا دا خو
پابىرى. بالى پادشا خويىنى ليۋە دەھات، زاوابى بچووك بەستى. پادشا كاتى
گەپايىھە، سەيرى كرد بىرىنەكەي چاك بۇوهقەوە، سەرى سۇرما.
تىنەدەگەيىشت چى بۇوي داوه.

ماوهەكى پىچوو، پادشا تۈوشى دەردىكى بىدەرمان بۇوبۇو،
پزىشكەكان دەيانگوت:

- ئەم بىن كەيفى و نەخۆشىيەئى پادشا تەنبا بە شىرى شىئر چارھىسەر دەبى.

- زاواكانى كۆشك سوارى ئەسپ بۇون و بەدواي شىرى شىئردا بەرئەتكەوتن،
لە شويىنىكدا پاوهستان. لەولۇھ سوارىك هات و وتى بۇ كوى دەبۇن؟

وتىان:

- پادشاى باوكمان نەخۆشەو شىرى شىئرى بۇ پەيدا دەكەين.

ئەۋىش وتى:

- ئىيە بۇ خۆتان دانىشىن و پابواردى خۆتان بىكەن، من دەيھىئىنم و پىتتاني
دەدەم. پۇيىشت تا گەيشتە شويىنىكى پېر لە تاشەبەردو دۆللى گەورە.
پىرەمېرىدىكى رىش سپى پىيى لەسەرتاقە بەردىكى ناو دۆللىكى گەورە
دانابۇو، بانگى كردو وتى:

- كۇپى گەنج بۇ كوى دەچى؟ لىرەدا مەل نافرئ و كاروان نامىننەتەوە. ئەگەر
بە مەلە هاتووى بىگەرىرەوە. ئەگەر يىش دەتەوئى لە دۆلەدا بىنكىيى، وەرە
لەبەرددەم منهە بېرى.

- شازادەي گەنج نەترسانە خۆيى نزىكى پىرەمېرىدەكە كرددەوە باسى
دەرددەكەي خۆيى بۇ كرد:

وتى: باوكە! بەدواي شىرى شىئردا دەگەرىم.

پىرەمېرىدەكە كە سەيرى جوانى چاوه كان و دلىپاكىي شازادەكەي كرد، وتى:
- رۇلە! زۆر كەس لەم پىكايەدا كىيانى خۆيان داوه. چەندىن قارەمان لەناو
چوون. بەزەيىم پىتىدا دىيەتەوە. باش خوت بىپارىزە و گۈئى لە قىسەكانىشىم
بىگە. شىئر لە دۆلەي بەرامبەردايە. دومەلىك لەسەنپىي پاستىدايە، ئەۋىش
بە نەپەنەر دەيلىسىتەوە، نىشانى لى بىگەو لە دومەلەكەي بىدە. هەرچى
برىنەكەي قوولۇتى بى، نەپەنەرەكەي زىياتر دەبى. بەلام نابى گۈيى لى بىكى.

ئەگەر بانگى كردى، نابى بچى بۇ لاي. دەبى چاوهپوان بى. دواي ئەوهى

ههوي دومهلهكى نه ما، توزىك پشيو دهدات و دهلى: ((ئهوي له منى داوه، بابىت بزانم چىي دهوي)). ئوكاته توش هپرا دهكى و دهچىته لاي و داواي شيرى لى دهكى.

شازاده گەنج ههموو ئهو شتانهى كرد كه پيرهكە پىيى گوت. شىرەكە كەفي سېپى له دەمى دەرهات و وتنى:

- ئهى ئه و جوانمېرىد خۆشىخەختەي كە منت پىيكاوە، پىويستە داخوازىيەكتە جىبەجى بکەم. لە دۆلەي بەرامبەر دوو بەچكەي منى لىيىه، بچۇ بىيانبە؛ لە شوينىكى دورى كە من گويم لە دەنگىيان نەبى، كەلىان بگەرە بىيانگروو، پىستەكانىيان بىنە. ههوي دومەلەكەي قاچم بکەرە ناو يەكىكىيان و ئهوي تريشيان بىدە بەر شيرى ئه و مەمكانەم كە تائىستى دەستى مەرقىيان بەر نەكەوت تۈوه، شىرەكەم بدوشەو دواتر بەرەو شوينىك بىرۇ كە چاوم نەتبىينى.

شازاده گەنج ئه و شتانهى جىبەجى كردو بەرى كەوت. لە پىڭا چاوى بە پيرەمېردىكە كەوت. پيرەمېردىكە خۆشخان بۇو بەوهى كە شازاده گەنج توانيويە ئه و كارە مەحالە ئەنjam بىدات و وتنى:

- كۈرم، من دەتوانم مۇرىكىت بە خەلات پىىبدەم. لىرە دەپۇيى، لەودىيۇ چيا كانەوە هەندىك كەس كە ئىيىستا يارى بە مېرۋولە دەكەن، چاوهپوان بۇ ئهوي تۆبچى و شيرى شىرەكەت ئى بىسىن و ئهوي كارە كە ئەوان نەيانكردۇوه، بەناوى خۆيانەوە تەهاوايى بکەن. لەنىيۇ پىيىستى بەچكە شىرەكاندا ئهوييان پىىبدە كە هەوي قاچى شىرەكەي تىيدايم. ئهوي تريشيان بەدەستى پاست بگەرە مەياندەرى. بەلام لەپىرت نەچى ئەگەر مۇرەكە لە دەستى ئەوان نەدەي، ناتوانى ئه و كارە بکەي. باش بىر بکەرەوە.

شازاده گەنج ههوهكەي دايە ئەوان و كاتى خواحافىزىيان كرد مۇرى لە دەستيان داو خۆيشى هاتەوە بۇ لاي خۆشەويىستەكەي. هەوالى ئهوه بلاو

بورووه که زاوakanی پادشا شیری شیریان هیناوه. زاو خوشەویستەکانی
پادشا خۆیان شیرین کرد، وەک بلیی خۆیان شیرەکەیان هیناوه، پیستەکەیان
دایه پادشا. دكتورەکان وتیان ئەوهى کە ئەمانە هیناوانانە شیری شیر نیيە،
ئەگەر پادشا بیخوات نەخوشتە دەبى.

كچى بچووكى پادشا ئەمەي بىست و چوو شیرى شیرەکەي هینا کە
مېرەکەي هینابوو. دكتورەکان وتیان ئەمە شیرى شیرە. پادشا
خواردىيەوە يەكسەر چاك بۇو، نەخوشىيەکەي نەما.

زاواكانى خۆیان فش كردهوە و تیان ئەوهش هەر ئىمە هیناومانە. بەلام
كچە بچووكەكە دلى رەحەت نەبۇو، وتنى: نا، باوکە گىيان ئەمە ئەو زاوايە
هیناونىيەتى کە تو حەزەت لە چارەنە نەكىد، بەلام من خۇشم ويست، ئەو بۇ
خۆيەوەكەشى داوه بە زاوایان کە زۆر پەسندىيان كەي. ئەگەر بپواناكەي
بانگى كەو پرسىيارى لى بکە.

كاتى شازادەي بچووك هاتە زۇورەوە، پەنگى زاوakanى تر زەرد هەلگەرا.
بەبى ئەوهى پى بە پرسىيارى پادشا بىدات وتنى:
خاوهنىشكۇو گەورەم! ئەو قارەمانە كى بۇو لەو بۇزەدا وا سەركەوتنت
بەدەست هینابوو بە دەستەسپىك بىرىنەكەتى بەست؟ دواترىش دىيار نەما.
ئەگەر ئەو جوانمېرە نەھاتبایە شىكىت دەھىناؤ ھەمۇولايەك وىران دەكرا.
ئەوه منم و شیرى شیرەكەش هەر خۆم هیناومە. ئەگەر بپواناكەي سەيرى
دەستى زاوakanىت بکە، شويىنى ئەم مۇرە سەيرە پىيوهىيە كە بەداخى لەسەر
دەستى خۆم دامناوه.

پادشا لە پاستىيەکان تىگەيىشت و لە كردهوەكانى خۆيەپەشىمان
بورووه. زاوakanى تر وەك كويىلە داواى ليپوردىيان كردو مليان كەج بۇو،
سەيرى زەويىيان كردو يېريان كردهوە.

کاتئ شازاده‌ی گهنج به ته‌مابوو ژووره‌که به جى بىلىٽ، پادشا بانگى كردو

و قى:

- و هره پۇلە! تو شايسته‌ي ئەم تاج و تەخته‌ي. تو بىه زىوهرى ولات و منيش
دەبىمە و هزىز.

زاوای بچووك به جەڭ و خۆشىيە و برايە سەر تەخته‌كە. كچە
بچووكەش بۇوه سولتانى كۆشك. شاو سولتانى گهنج به خۆشى تەمەنىكى
درېشيان بەسەر بىردو ئامانجەكانى خۆيان بەدى هيىنا.

*
(كۆتاىي)

كەمال فەوزى

دەرىدى بىن كۆتاىي

باسى كام ئازارى بىرينەكانى كۆچبەرى و كام لاپەرەي ماتەمەكانم بىكم!
ھېشتا ھىچ كەسىك نىيە لە حەسرەتەكانى كوردو ھاوارو ئالەكانى
نىشتمانەكەم تىبگا! دوا پۇزە گەرمەكانى ئەم مانگى تەمۇزە دەمھاتە و
يادى ئەو ھاوشاريانەم كە لە ئورفە و مووسىلۇ و ماردىن و دىيارىيە كرو ئەدەنە و
قۇنىيە لە تىينوپتىدا بە جىھىلراون. ئەوانە كە حالى حازر وەك مردووپەكى
گىاندارن، ماوهى پىنج سان لەمەوبەر بەرە و ئەو شوپىنە بى يارمەتىيانە
كۆچيان كردو ئىستاش دلىنiam لە وەي كە ھەرىيە كە لە شوپىنەكىدا كە لە مەزار
دەچى، تۈوشى نەخۆشىي فەرامۇشكىردن بۇون. من ئىستاش لە بەر ئەۋەي كە
بە چىل قەلەمى خۆمەوە نەمتۋانىيە گۆشەيەك لە ئازارەكانى ئەمانە بگەيەنە
كەسانى تر (كە ھەستىيان نىيە و گوپىيان كەپە) دەمەوى تۈزىكى دىكە بىگرىم.

* سەرچاوه: ژىن، بەرگى ۵، ژمارە ۲۲، ل-۹۵۲؛ ۹۵۴-۹۷۵، ژمارە ۲۲، ل-۹۷۲؛ ژمارە ۲۴، ل-۱۰۰۲. ۱۰۰۵

هەر لەم مانگانەدا بۇو. هەر لەم مانگانەدا كە بە گەرمایىيە تۈۋپەكھى خۆيانەوە نەگبەتى و نەدارىيەكە زستانىان دادەپۇشى، جەماوەرىيکى زۆر لە منال و پىر، ئىزدۇپىياو لە شارى ئورفە لەبەر قەسابخانەكەدا كۆبۈيونەوە پالىان بېيەكەوە دەناو قىپەوە هاواريان دەكىرد، ئەمە جەماوەرى كۆچ و نەدارى و نەگبەتى بۇو. ژەندرەمەكانى خەلکى سونگول گەمارۆى ئەو دەورەيان دابۇو، پۇلىس لەوى بۇو. ئەم جەماوەرە كى بۇون؟
 ئەمانە ئۇ بىنەمالە پەسىنە كوردانە بۇون كە كاتى خۆى لە پىدەشتە سەوزۇ دەۋەلەمەندەكاندا مەپومالاًتىيان بەخىو دەكىرد، دەلىيى ھەر لە ئەزەلەوە ماتەميان بەش دراوە خەمبار خەمبار راوه ستاون!
 ئەمانە ئۇ بۇوكە بىكەس و بىبراو بىمېردو ھەتىوانە بۇون كە مېردىھ قارەمانەكانى خۆيان ناردۇدەتە مەيدانەكانى جەنگ و پىڭاكانى شەھىدبوون و دواى ئەوهش بەزۇرو لەبەر خاترى پارورو يەك نان راکىشراونە سەر سىنگى ھەندىيەك بىنامووس و بىشەرهقى ھاودىينى خۆيان!
 ئەمانە ئەو دايىك و باوكانە بۇون كە لەبەر خاترى خەلافەت، بە نەوازشىرىدىن و دەست بەسەرداھىيەنان، منالەكانى خۆيان داوه بە كوشىت و جەڭرىيان سووتاوه و سەرۇ پىشىيان سېپى بۇوە! ئەمانە ئەو منالە قاچ و قول پۇوتە ھەتىوانە بۇون كە لە پىڭاكانى سەر سەنوردا دۈزمن باوک و براو خۆشەويىستەكانىيى كوشتووه و پىڭا بە فراویەكانىش دايىكەكانىيى لى وەرگىرتوون!

بنكەي ژىن

پۇلىس، بۇ بىلەكىرىنى وەي ئەمانە، بەردهوام بە شەلاق لىيى دەدان و ژەندرەمەش سونگىيەكانىيى بۇ ترسانىدىيان بەكار دەھىيىنا، مومكىنى؟! ئەو كۆمەلە بۇ ساتىيەك بىلەھىيان لى دەكىرد، بەلام تۆزىكى پىدەچۇو دۇوبىارە يەكىان دەگرتەوە كۆدەبۇونەوە. ئەوانەي بەزۇر گىيانى خۆيان بىزگار دەكىرد،

به قاپیکی خوئینه و خویان دهکرد بهناو ئەم جەماعەتەدا. ئەوهى كە بەشى خۆى وەردهگرت، ھەولى خۆپزگاركىدى دەدا.

ئەمانە بۇ كېرىنى خويىنى گەرمى ئە و مەپو مالاتەي كە تازە سەر بېرابۇن، ئاواها پالىيان بېيەكەوه دەناو قىپەو ھاواريان دەكىد. بىچارە ئەوانەي كە بەدەستى خالى دەگەپانەوه! قاپىك خويىن بە ۲۵ قوروشى ئاقچەي زىوين دەفرۇشرا. ئەي ئەوانەي پارەيان نەبوايە، چىيان بىكىدايە؟ مەترسىي مەرك چارەيەكى بۇ ئەوانەش دەدۋىزىيەوه: لە كۆلانەكاندا پارچەي ئىسقانە فېيدراوه كان نەدەمانەوه. مىنالە بچووکەكان كە لەسەر سووجەكاندا بە قىچە كەردن لە دەوري يەكتىر كۆبۈوبۇونەوه، ئىسقانەكانيان وردو خاش دەكردو دەيانخوارد.

بەلىٰ ئەمه لە پۇزىيەكى گەرمى وەك ئەمەرۇدا لە ئورفە پۈوى دا. لە شويىنه دوورەدەست و بىىمنىڭەكانى شاردا، كەسانىكەھەبۈن لەبەر سىيېرى دارە پۈوتەكاندا لەبرساندا گىيانيان دەدا. ئەمانە زۇربېيان هەتىوھەكان و بىيۇھىن و بىكەسەكان بۈون. ھىچ كەسىيکى غەرېب نەيدەويىست بىتە ئەم شويىنانو پىيياندا بىكەرى. لەم شويىنه و ئالەو ھاوار لەدزى مەرقاچىيەتىي ستەمكار بەرز دەبىوهوه.

بەيانى فەرمانبەرەكانى شارەوانى بۇ دۆزىنەوهى لاشەو تەرمى مردووهكان بەرپى دەكەوتىن و لاشەى دەيان مردوويان لەو جۆرە شويىناندا دەبىنى و دەگەپانەوه. ئەمەرۇ دەپۇيىشتىن بۇ ناشتنى تەرمى ئە و كەسانەي كە دوينى بىينىبۈوييان. بەداخەو زۇر جارىيش تەرميان نەدەدۋىزىيەوه. بەلام ھەر پۇزە ژمارەي ئە و كەسانە كەم دەبۈدە كە دەھاتن لەۋى كۆدەبۈونەوه لەنىيۇ ئە و خۆل و خاكەدا دەكەوتىنە ھەول و تەقەلاي مانەوه. ئەمەش دەبۈدە ھۆي ئەوهى كە فەرمانبەرەكانى شارەوانى بىكۈنە گومانەوه و بەرە شويىنى دوورىز بېۇن بۇ دۆزىنەوهى تەرمى مردووهكان.

ئیواره‌یه‌کی غەریبى کە قىسى لەگەل مانگەشەودا نەدەكىد، سېيىھەكەي خۆى دەخستە سەر شارەكە. فەرمانبەرەكان ئەو دراوسى بەمەراقانە بۇون کە ئەركەكانى خۆيان جىيەجى دەكىد. لە چائىكى تارىكەوە دەنگىك دەھات و دووكەلىكى بارىك بە هىۋاشى بەرز دەبۇوه. كۆمەلىك مروقىيان لە چالەكەدا دۆزىيەوە، لە دەورى ئاڭرىك كۆبۈبۈونەوە. ئەمانە كۆمەلىك كەسى بىچارە بۇون، لە دەستى بىرسىتى ھەپايان كردىبوو، بەناچارى پارچەيەك گۆشتىيان بۇ خواردن لە لاشەي برا، خوشك و كەس و كارەكانى خۆيان جىا كردىبووه.

پۇژى دواتر گەمارۆى ئەو بىچارانە دراو نەيانھىشت بجوولىنەوە. دو پۇژ تىپەرنەبۇو، لەكتىكدا ھەموويان چاوهەوانى مردىيان دەكىد، پىكەوە مەدبۇون. بەلى ئەمە لە پۇزىكى گەرمى سالى ۳۳۲ (۱۹۱۷) دا لە ئورفە پۇوى دا. ھەندىك تابۇوتى پزىي و كۆنييان بە عەربانەيەكەوە دەبرد بۇ قەبرستان. پرسىيارم كرد، وتم ئەوه چى بۇ؟ وتييان (دىسان ئەوان).

بەلى ئەوان: ئەوانەي و الە بتلىيس و مۇوش و ئەرنزۇمەوە كۆچيان كردووهو بەملاو ئەولادا دەچىن و دىن، ئەمانەيان بەسەردا دىت. ئەو بىكەسانەن كە لە خاكەكانى ئورفەدا بەشويىن دوايى نەھاتن و راوهستانى خۆياندا دەگەپىن. ئاخ! بەلى ئەوانە. پۇلە پەريشان و دەرىبەدەرەكانى ولاتىكىن كە بىوللاتىك و بىدەرتان ماون و لەبرسان گىيان دەدەن! ئەوانەن كە دەرده بىكۆتا يىھەكانىيان وەك بىرەورى بۇ ئىيمە بەجى مىشتىووە. دەرىك كە قەت كۆتا يىشى پىنایەت^{*}.

بنكەي ژين

كەمال فەوزى

* سەرچاوه: ژين، بەرگى، ۵، ژمارە، ۲۴، ل. ۱۰۱۵-۱۰۱۶.

پاšکوکان

پاشکۆی (۱)

سی شیخىرى سەييد عەبدولقادر

لە ۷ حوزه‌يرانى ۱۹۲۵دا پۆزىنامەي "وەقت" سى پارچە شىعىرى سەييد عەبدولقادر (۱۸۵۱-۱۹۲۵) ئى بىلە كىدوھتەوە. بەمۇرۇھ باسى ئەم شىعرانە لە پۆزىنامەكەدا كراوه:

((لەكاتى موحاكەمەكىرىنەكەي سەييد عەبدولقادر و هاوارىيەكانىدا، باسى ئەوەمان كىدبىو كە لهنىو بەلگەكانى ناوبراودا كەوا دەست دادگا كەوتىبۇن؛ سى پارچە شىعىرى ھەبۇون بە مەبەستى پەپەپاگەندەكىرىن بۇ سەرەبەخۆيىي كوردىستان نووسراپۇون و بەپىيى بېيارى دادڭاش شىعەكان لەبەردهم دادگادا خويىندرانەوە. دويىنى پەيامنېرىكەمان لە دىياربەكەنامەيەكى بۇ ناردوين. ئەم سى شىعەشى تىدایە، بە پېزۇ دواي راستكىرىنەوەي ھەلە پېنۇوسىيەكانى، بېيارمان دا بىلەيان بکەينەوە.))

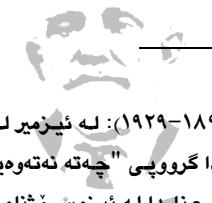
من ئەم شىعرانەم بە خالبەندىيەوە داناوەتەوە. ئەم شىعرانە وەك بەلگەي مىزۇوېي قىيمەتىيان ھەيە، بەلام پېيۈستە ئەوەش بلىم: لە ھەمان پۆزىنامەدا باسى ئەوە كراوه كە ئەسلى شىعەكان بە كوردىيەوە لە دادگا وەريانگىپراونەتە سەر زمانى توركى. تىكچۇونى زمانە شىعىيەكەي ئەم شىعرانەش خۆى لەخۆيدا پىسەلمىنى ئەو راستىيەيە. لەبەرئەوە دەقى شىعەكانمان لەبەر دەستدا نىيە، ناتوانىن بىزانىن ئايا ئەوەي بە توركى نووسراوە (وەركىپراوه) دەقاودەق واتاي شىعەكانى سەييد عەبدولقادر دەدات يان نا. بەلام وەك دەبىنرى لە دوا شىعىدا سووکايەتى بە توركەكان كراوه^{۱۷۲}.

^{۱۷۲} بۇ زانىيارىي زىاتر لەسەر ئەم شىعرانە، بىوانە: مالمىسانىش، سى شىعىرى سەييد عەبدولقادر، كوردىستان پېسەس، ستۆكھۆلم، ژمارە ۹۰، ۱۹۹۱، ۶، ۱۵.

(۱)

که سانی و دک واسف^{۱۷۲} له ساله کانی ۱۹۲۴ و ۱۹۲۹ دا وزیری مه عاریف (په روهرده) کوئماری تورکیا بووه. ناوبراو ئەندامیکی بنه مالهی ناوداری به درخانیه کان بووه. مستهفا که مال ئەاتاتورک پاشناوی چناری پی داوه. بەگویرەی نووسینه کانی مووسا عەنتەر، مستهفا که مال به (واسف) گوتوروه ((بنه ماله کە ئیوه و دک داری چنار پەل و پۆز زۆرە، لە بەر ئە وە منیش پاشناوە کەت و هەموو بنه ماله کەت لە به درخانیه و دەگۆرم بۇ چنار)). (مووسا عەنتەر، بیره وەریه کانم، بلاوکراوە کانی دۆز، ئەستەنبول، ۱۹۹۰، ل ۸۰).

واسف چنار، دواى ئە وە خیانەتى كردو كەوتە خزمەتى كە مالىستە کان، لە لايەن بنه ماله بە درخانیه کانه بە پىيى پېپارىك لە عنەتى لى كراو لە ئەندامىتىي بنه ماله کەيان دەركراو حاشايانلى كرد [محمد ئۇزۇن پىيى وەم: دەقى ئە و پېپارە كە بنه ماله بە درخانیه کان سەبارەت بە واسف چنار داۋىيانە، لە لاى ئە وە]. واسف، نەجائەتى^{۱۷۳} يى كرده ھاۋپىي خۆى؟

^{۱۷۲} واسف چنار (۱۹۳۵-۱۹۲۹).^{۱۷۳}

مستهفا نەجائەتى "ئوغراڭ" (۱۸۹۲-۱۹۲۹): لە ئىزىمىز لە دايىك بووه دواى سالى ۱۹۱۹ لە شەپەكانى ئىوان تورك و يۈنانيه کاندا گروپى "چەتكە نەتەوە بىيە كان" گىرته لاي خۆى و لە دىرى يۈنانيه کان شېرى كرد. لە گەلن واسف چناردا لە ئىزىمىز بىزىنامە "بەرە و ئىزىمىز" يان دەركرد. لە پەرلەمانى توركىادا نويىنەرى (ساروخان) بوو. سالى ۱۹۲۰ بوو بە لېكۈلەرە وە تايىبەت لە سەر پىكىخراوى Pontus يى پۇمەكان و لە مەحكەمە ئىستىقلالى سامسون ئەركى پى درا. دواتر بوو بە سەرۆكى مەحكەمە ئىستىقلال لە دەوروبەرى قەستەمۇنۇ. لە پەرلەمانى دوھىدا بوو بە نويىنەرى ئىزىمىز جار بە جارىش بووه بە وزىز (نازى) ئاودانى كىرىدەن وە، نىشتە جىيىكىن و داد (عەدىيە) و مەعاريف (پەرەرەد). مستهفا نەجائەتى، لە دواى رايەرینە كە شىخ سەعىدى بىرمان، ماوهى يەك هەفتە داواكارى گشتى بووه لە مەحكەمە ئىستىقلالى شەرق. ئەم زانىاريانە تايىبەت بە مستهفا

دوا تریش شهپری له دژی دینی مستهفا را گهیاند، نه جائه‌تی گاوری خه‌لکی
ئیزمیری کرده و هزیری (ناز) عه‌دلییه. له با تی ئه‌حکامی ئیلاھی، هه‌نديك
حوكمی وەک تاعوونی دانا، يه‌زیدی کوری يه‌زید، واسفیشی کرده و هزیری
مه‌عاریف. ئه‌و نه‌فرهت لیکراوه فه‌رمانی هله‌لوه‌شاندنه وەی قوتا بخانه
دینیه‌کانی ده‌کرد. له با تی فه‌رمانه‌کانی خودا، شتی دیکه‌ی به‌رهوا دانا.

سەد هەزاران جار له‌عنه‌تى لى بى، يا رب العالمين!

سيسركه‌کان په‌لاماري خوداي تاك و دينيان دا

ئه‌گەر تو بروات به ئه‌حکامى دينى مستهفا هەي

بەرهو لاي ئە‌حەممەدى موختارو خودا وەره؟

ھيممەتىك بکه بۆ ئەوهى بىيىته سەر پىگاى پاست.

ئه‌گەر كاريکى له و جۆره بکه‌ي،

پىغەمبەرى خوا ليستان پازى دەبى.

ئه‌و ئامۇزگارىيە دينيانه كه پىويستان من بىيانكەم، ئه‌مانەن

ھيودارم ئىوهش بە هيممەت و غيره‌تى

باوبابيرانتانه وە ئه‌مانه جىبەجى بکەن

ئه‌و كەسى بۆ پاراستنى مافى دين تى نەكوشنى

ئه‌و خويىھى لە دلّ و ويژدانىدا يە خويىنى خۆي نىيە.

ئه‌و ئيمانەي كە لە دلّدا يە لە باوكەوه بۆت نەماوەتەوه.

ئه‌و كاتەش بۆ موسىلمانەكان دەگرىن

بۆ بەئەنجام گەياندنى ئەم كاره

نه جائه‌تى لم سەرچاوه يەوه وەرگىراوه: ئەنسكلوبىدياى تورك، بەرگى ۲۵، چاپخانەي پەروەردەي
نەتەوهىي، ئەنقەرە، ۱۹۷۷، ل ۱۶۷)

لەپیگای هەندى سیسەركەوە
ھىشىان كرده سەر دين بۇ ئەوهى ئەتكى بکەن
وەك كافرەكان ئەحکامە دينىيەكانىان لە دادو عەدالەت دەركرد
لەباتى حۆكمى دىننىش ياساى موشىكەكانىان دانا.
سەرەنjam قوتابخانە دينىيەكانىشىان ھەلۋەشاندەوە
لەباتى زانستى شەريعەت، زانستى پۇزىتاوايان دانا.
بېپىارى ھەموويان ئەحکامە دينىيەكان ھەلۋەشىئرانەوە
ھەموو سیسەرك و موشىكەكان پىكىكەوە بۇونە دۈزمنى دين
عەرشى پەھمان لەبەر ئەم بارودۇخە كەوتە لەرزە.
بەسە ئىتر ئەي ئومەمەتى موسىلمان لە خەۋى تارىكى نەزانى پاپەپن!
پىيىستە موسىلمانەكان ناوىك لەسەر ئەم كەسە بەدمایانە دابىتىن!
يا رب العالمين خوت دىنى ئەحمدە بپارىزى
لەم سیسەرك و دۈزمنانى دينە.
خوداي رب العالمين خۆي ئەمەي بەدلە
ئەمەش ئەو قىسىمەيە كە من بۇ ھەموو موسىلمانانى دەلىم.
چەند ئامۇزىكارىيەكى ئىمامدارەكانم كرد
بىزانە ئەم سیسەركانە شىكتىيان ھىيىناوه.
چۈنكە خوداي قەھار بۇ خۆي بەدواي ئەم مەسىلەيەدا دەچى
لا جرم موجرا (?) خودا تاۋاتىباران سزا دەدات.
ئەي مىللەتى موسىلمان زنجىرەي ئەسارەت بېچېرىنە!
مىللەتكەي خوت لەم تارىكايىيە پەڭار بکە.
بەو دەولەمەندىيەي كە سەدان سالە لە پىشىنەكاننەوە بۇت ماوەتەوە
ئازى شەرف لە خاكى پەلە تارىكايىدا بەرز بکەرەوە.

هیچ په حم نه کهی بهو سه رۆکه گەوره یان
 چونکه له هیچ شتیک نازانی و کەسیکی بی دینه،
 هەر کاریکی کە دەیکەی بۆ خودا بیکە
 ئەگەر گیان بۆ گیان ئافهیرین و خودای خوت بدھی، به فیروز ناچى
 با ئەو دەولەتەی کە لە نیوماندایه بیپووخینین
 چونکه ھاپپیکانی (تەكمیلی موئیم) یان کوشتووھ،
 له بتخانە کاندا بەپووتی گەپان.
 با ھەموو کینه و دوزمنایە تیە کان پیکەوە بمیئنھوھ،
 با لە جیهاندا پایه دار بى يە کەگرتۇوپەی دینی مەممەد.

(۲)

ھەمووتان ئەم ریگایە بگرنە بەر.
 با ھەموو کورد کۆ بېنەوە!
 به چەکەوە ئامادە بن بۆ رۆژى دین.
 دین دەچى،
 تا رۆژى قیامەت پاریزگاری لى بکەن.
 ھەموو زیانى خوتان فيدا بکەن.
 ھەموو سەربازە کان لە ئىيەمە نىن،
 مەلاکان لە ئىيەمەن.
کەمە ژین
 مەبەستمان پاراستنى دینە.
 بى دینە کان ناناسىن.
 ئىيەمە ئەو رۆژە ئاگادارتان دەکەيىنەوە،
 ئەو رۆژە کار بۆ ئىيەمە بکەن.
 بۆ ئەم دینە ھەستنە سەرپى،

به گیان و مال ئاماده‌ی فرمان بن،
 گیان و مالی خوتان فیدا بکهن.
 با ئیمه چاومان به فیداکارانی ئه و پوژه بکه‌وی.
 نیشتمان له بی‌دینه‌کان پاک بکه‌نوه.
 ئه‌ی سهرباز! وەك باوبابیرانتان هیّرش بکهن،
 به هیممەتیکی شیرانه‌وه که له باوبابیرانتانه‌وه بوتان ماوه‌ته‌وه
 هیّرش بەرن، هیّرش بەرن!

(۳)

زانایانی دینیان له تاوبرد،
 قوتاوخانه‌کانیان هەلۆه‌شانده‌وه،
 وازیان له خویندنه‌وهی قورئان هیّنا.
 ئیمه چون سه‌بر بکه‌ین؟
 ئەم بی‌دینانه شهرم ناکه‌ن،
 بی‌دینه‌کان دەسەلاتیان بەدەسته‌وھیه.
 ئامانجە‌کانیان شتاتی کافرانیه،
 هەموویان بوونه‌تە کافر.
 هەموو تورکە‌کان بی‌شەمن.
 ئیمه له ئەوان جوداین.
 هەموو شیرە‌کان هیّرش بەرن!
 ئەوان وازیان له دینه‌کەمان هیّناوه،
 وازیان له فەرمودەی قورئان هیّناوه.
 تەنانەت بولشەفیکە‌کانیش بەمجۆرە نین.
 وەقە‌کانیشیان خراپ کردووه.

شەريعەتىان پەت كردوھەتەوھ.
 شكست بەو بىدىنائى بەھىن،
 چونكە پياوهكاني خوداييان لەسىدارە داوه.
 ژنهكانيان پووت كردوھەتەوھ.
 كافرن له دين هەلگەراونەتەوھ.
 ئەمانە دوزمنى كوردن.
 سەربازى تورك لە ئىيە نىيە،
 لەگەل سەربازى دوزمندا بۇوه بېيەك.
 ئەم سەربازە بىشەرمە.
 واريان لە نويزۇ پۇزۇو هيئاۋە.
 زەكات و ئاخىرىتىيان لەبىر چوھەتەوھ،
 موشرىكە كان بۇونەتە مەبعووس و نويزەر لە پەرلەمان.
 دەي، رەوانەي قەبرستانىيان بکەن،
 تەنبا يەك توركىش نەھىلنىوھ،
 ئەوانە دۆزەخىن.
 ئىيە لە ئەوان نىن.
 مىللەتىيان بەرھو پىڭاي تارىك بىردوھ،
 نابووتىيان بکە!
 گوللەيان پىيوه بنى! **بنكەي ژىن**
 مەترسە، لەپىي دىندا بىكۈڑە!
 ئەو مەبعووسە پەزىلانەش ھەر وەھان.
 ھەمووتان پىك بکەون.
 ئەگەر لە تۆپ و تفەنگ بىرسىن

www.zheen.org
 مەترسە، لەپىي دىندا بىكۈڻە!
 ئەو مەبعووسە پەزىلانەش ھەر وەھان.
 ھەمووتان پىك بکەون.
 ئەگەر لە تۆپ و تفەنگ بىرسىن

ئاگادار بە دۆزخ لیمامەوه نزىكە!
 بە خوین ساردىيەوه هىرishi دۇزمان بکە!
 ئەوان دەلىن؟ ((كوردەكان كەرن))
 لە خۆبایى بۇون،
 ھەموو توركەكان دۇزمى كوردن.
 ئەم پېسانە بکۈزۈن
 پۇزى پزگارىيى كوردەكان،
 با ئىيمە دۇزمى كوردەكان لە خەودا بىگرىن.
 كوردەكان ئاگايىان لەم بارودۇخە نىيە؟
 لە گەورەوه تا بچووكەكانىان ھەموويان حەيوانن.
 پەجەب^{١٧٥} مەبعووسەكان دەخەلەتىنى.
 حاشا! ئەوانە مەبعووسى ئىيمە نىن
 ئەى شىرەكانى كورد!
 ئەم توركانە كەرن.
 ھەمووتان ھەستىنە سەربى.
 كوردەكان و ئائى عوسمان
 خزمەتكارانى دىنن.

پەجەب پەكەر (1888-1950): سالى 1923 بۇو بە نوينەرى پەرلەمان، بەر لە راپېپىنهكەى شىيخ سەعىدى پىران وەزىرى ناوخۇ بۇولە كۆمارى توركىيا. سەردووسەرى پۇزىنامەى "حاكمىيەتى مىللەيىه" و سىكرتىيرى فيرقەى جەمهۇورىيەتى كەل بۇوه، دواترىش پۇستى وەزىرى بەرگرىي نەتەوھىي، وەزىرى ناوخۇ، وەزىرى ئاودانكىرىنەوهى وەرگەرتووه لە (1946-1974) يىشدا سەرۆك وەزىران بۇوه. سالانى 1942-1925 لە زانكۆئى ئەستەنبۇول و ئاکاديمىيەى حەربىدا مىڭزۇوى شۇرۇشى خويندۇوه (ئەنسىيكلۆپىدياى تۈرك، بەرگى 26، چاپخانەي پەروەردەي نەتەوھىي، ئەنقرە، 1977، ل 458).

بەشیک لە کۆنۈسى ئىفادەكاني ناو مەحکەمە ئىستيقلالى شەرق

ئەم بەشانەي ئىفادەكاني ناو مەحکەمە ئىستيقلالى شەرق كە لىرەدا
ھىنناوماننەتەو، پۇزەكانى ۱۵ و ۱۹ مایسى ۱۹۲۵ لە پۇزىنامەي "وەقت" دا
بلاو كراونەتەو. ئەمانە لەلايەن پەيامنېرى پۇزىنامەكەو "ناشىت ھەقى"
نېردرابون.

"مەحکەمە ئىستيقلال دەستى بە

موحاكەمە كىرىدىنى پىاوهكاني عەبدولقادرى كرد"

لە دىاربەكر ئىستيقلال مەحکەمەسى، سەعات دوو لە شوينى سىنەما
تازەكە سەيىد عەبدولقادر ئەفەندىي ئەندامى پىشۇرى مەجلىسى (ئەعيان) و
سەيىد مەھمەدى كورىيى كە لە ئەستەنبۇرلەوە ھىنابۇرۇيىان بۇ دادگا،
خستوەتە بەرلىپرسىنەوە. لە ھەمان دانىشتىنى دادگادا نافىز ھەولىرىپى
سەرۆكى عەشيرەتى خۇشناو ئەلحاج كۆر عەبدوللە سەعدى بن سەعىدى
پالۋىيىيان لەگەل كەمال فەوزىي نۇوسەرى پۇزىنامەي "ژىن" يىشدا دادگايى
كىردووە. لە دواوهى ئەو شوينەي كە دادوھەكان لىيى دانىشتىبۇون و وەك
كەوانىك وابۇو، ئالىي توركىيا ھەلۋاسىرابۇو ژىن
لە قاتى سەرەوە ژنان و لە قاتى خوارەوە، يانى لە سالۇنەكەدا، سەدان
فەرمانبەر و گويىگەر دانىشتىبۇون. سەيىد عەبدولقادر ئەفەندىي ئەندامى
پىشۇرى مەجلىسى ئەعيان جلوبەرگى تايىبەتى لەبەردا بۇو، ئەوانى دىكەش
پۇشاڭى مەدەنلىييان لەبەر كردىبوو.

داواکار سوره‌بیا به‌گ، که نوینه‌ری په‌رله‌مانیش بُوو، له ئىيىدىغانامه
(داوانامه) كەى خۆيدا باسى ئەوهى كرد كە تاوانباران بۇونەتە هۆى
دروستبوونى پاپەرىن و خەلکيان بۇئەو مەبەستە هان داوه، له بەرئەوه
پىويستە دادگايى بىكىن. داواکار لە درىزەق قىسە كانىدا زانىاريى وردىشى
سەبارەت بە هۆكاني دىكەي موحاكەمە كردنى تاوانباران هيئنايە سەر زمان.
دواى ئەوه، پاپۆرتى (سەد لاپەپەرىي) ئى لېپرسىنەوهى پۆلىسى
ئەستەنبوولىان خويىندەوه كە بەلگەي جۇراوجۇريشى تىيدابوو. له
پاپۆرتەكەدا باسى ئەوه كراوه كە تاوانباران بە چ شىيۆھەك لە ئەستەنبوول
ئامادەكارىي پاپەرىنيان كردووه و چۈن و بە چ شىيۆھەك بەشدارىييان لەو
پىلانەدا ھەبۇھ ئەوهش پۇون كرابووه و كە چۈن بە ھاوكارىي ئىنگلىزەكان
بەرنامەيان بۇ پارچەكىردنى نىشتىمانى پېرۇز داپاشتووه بەلگەي وايشى تىيدا
بۇوه كە تاوانبارانى لەكتى ئەنجامدانى تاوانەكانىاندا بەدەستەوه داوه.
مەزھەر موفىد بەگ يەكەم پرسىيارى لە عەبدولقادر كردووه، سەيىد
عەبدولقادريش لە وەلامدا وتۇوييەتى: لەگەل سەعىدى كوردى و مەھمەد عەلى
بەدرخانى و وەسفى (ئەندامى فيرقەي حورىيەت و ئىئتىلاف) و زەينەلعايدىن و
سەبرى خۆجەدا پىك كەوتۇون لەسەر ئەوهى كە مىرىنىشىنى كوردستان
دابىھزىيەن. لە درىزەق قىسەدا وتۇوييەتى ئەم زستانە لە ئەستەنبوول لە
گەرەكى مەحموود پاشا لەگەل عەلى رەزاي كۇرى شىيخ سەعىدى خنس
ئاشنایيم پەيدا كردووه. عەلى رەزا ھەركە منى بىنى، يەكسەرەت و دەستى
ماچ كردم. دوو پۇز دواى ئەوهش هات بۇ مالەكەم، شەۋىيڭ لەۋى مایەوه و
بەيانى پۇرى. تا ئەوكاتەش شىيخ سەعىديم نەدەناسى، عەلى رەزا جارى يەكەم
كاتى هاتبۇو بۇ مالەكەم، نافىز ھەولىرىشى لەگەل خۆيدا هيئتابوو. بەلام
جارى دووهم نافىزى لەگەل خۆيدا نەھىئابۇو. ھەندىك كەسى دىكەي لەگەل

خویدا هینابوو، پرسیاری ئەوهى لى كىردىم كە بۇچى نەچۈومەتەوە بۇ
پۇزىھەلات. لە وەلامدا پىيم گوت: دەچم بۇ مالى خواو ھەر لەۋى لە مەدینەي
مۇنەوەرە عىبادەت دەكەم.

سەرۆكى مەحکەمە: لايەنگرى كۆمارن؟

- سەييد عەبدولقادر: بەلى لايەنگرى كۆمارم. بەلام لايەنگرى كۆمارى
ئىسلامىم نەك ھى دىكە. پىويستە ئەركى سەرۆك كۆمارى بە شىوهى
ھەتاھەتايى (تا ئەوكاتەي دەرى) بدرىتە سەركۆمار. بەگۈيرەت شەرىعەت
پىويستە وەهابى.

لەدواى ئەمە مەزھەر موفىد بەگ شىعىيەكى كوردىيى بۇ خويىندەوە،
ئەمانەي تىدا بۇون: ((ھېرىش بىكەنە سەر تۈركەكان كە دۈزمنىغان، ھېرىش
بەرن بۇ سەر دۈزمنە كانىغان، پاوهستن ئەى شىرەكان، موشريكەكان بۇونەتە
مەبعووس)) و دواترىش وتى: ئەمە شىعىي توپىيە يان نا؟
عەبدولقادر: بەلى، ھى منه.

عەلى صائىب بەگ: ئىيۇھ لەكۈيۈھ سەيىدىن، شەجهەكەتان چۆنە؟
عەبدولقادر: من لە ئەوهكانى عەبدولقادرى گەيلانىم. عەبدولقادرى گەيلانى
بەرگەز كورد نىيە، بەلام لە ھەرىمەكانى پۇزىھەلات نىشتەجى بۇوە.
عەلى صائىب بەگ: لە دەفتەرى "جەمعىيەتى تەعاون و تەرقى" دا لە پىزى
چوارەمدا ناوى كەسىكى ئەندامى جەمعىيەتكە بەناوى كەماخلى صائىب
نۇوسراوه، ئايا ئەم كەسە ھەمان صائىب بەگى نوينەرى ئەزىزىجانە؟^{۱۷۶}
صائىب بەگ كورده؟ شىيخ سەفەوت ئەفەندىي نوينەرى ئورفە كورده، يان نا؟
ئىلياس سامى ئەفەندى ھەمان ئىلياسى سامى ئەفەندىي نوينەرى مۇوشە،
يان نا؟

^{۱۷۶} لە دېرەكانى تردا بە كەماحلى ساپىت باسى ئەم كەسە دەكىرى و م. نۇورى دېرسىمىش ھەر بە
كەماحلى ساپىت ناوىيى هىنارە.

عهبدول قادر: بهلی ئەوانن.

عهلى صائيب بهگ: خوالىخوشبو عوسمان پاشازاده خەليل فەخرى بهگى
سيوهرهكلى كىيە؟^{١٧٧}

عهبدول قادر: خەليل فەخرى بهگ ئىستا نويىنهرى سىوهرهكى.
دواى ئەمە شىعرىكى كوردىي دىكەي سەيد عهبدول قادر يان خويىندەو.
عهبدول قادر لەمەدا هەندىك قسەي پۇپۇوچى وەك "گاورە ئىزمىرىيەكە"
نەجائەتى بۆتە نازرى عەدىيىھو عهبدول قادر وتى كاتى ئەمانى
نووسىيە، لەسەر خۆى نەبوبەھەلچوونەو نووسىيۇنى.

لوتفى موفىد بهگ نويىنهرى قىرشەھرو ئەندامى مەحکەمە وتى: لەكتى
پىئناسى جەمعىيەتدا لە خوارەوە پەنكى سەوزھىيەو لە ناوهېراستىشدا
خۆرىكى زەرد، ئايا ئەمە ئالايمە؟ عهبدول قادر يىش بە تۈۋەھىيەو وتى: ((وا
ديارە دەبىتە ئالاى كورد.)) ئىدى لەدواى ئەۋەش كۆتايى بە دانىشتىنەكە
ھات. لە دانىشتىنى دووهەمدا كۆر سەعىد كەوتە بەر لىپرسىنەو.

لە دانىشتىنى دووهەمدا عهبدول قادر دانى بەوهەدا نا كە شوڭرى مەھمەدو
بەدرخانى ئەمین عالى و سەعىدى كوردى پىكەوە چوونەتە بالۇيىزخانەكان و
دواى خۇدمۇختارىي كوردىستانيان كرسووه، بەلام ئەۋەشى وت كە ئەوان
نويىنهرى نەتەوهى كورد نەبوبۇن و مافى وە كالەتىيان نەبوبە.

كۆر سەعىد لە ئىفادەكەي خۆيدا وتى: سالى ٢٩ يا (١٩١٣-١٩١٤)
پىشىيارى ئۆتۈنۆم بۇونى كوردىستانى كردىووه دواى ئەۋەد دوور خراوهەتەو بۆ
تاييف و دواترىش لە پىكخراوهەكانى "دىمۆكرات، حورپىيەت و ئىئتىلاف، ئىلاھى
وەتەن، موسالەمەت ئىتىفاقى، تەعالىي كورد، ئىرتىقاي كورد، ھىشىي كورد،

^{١٧٧} بۆ زانىيارىي زىاتر بروانە: مالمىسانىز، د. عهبدوللا جەودىدەت و نەتەوهەخوازىي كوردى لە سەرەتاي ئەم سەدەيەدا، بالۇكراوهەكانى ژىينا نۇو، ئۆپسالا، ١٩٨٦، ١١٨-١١٩.

کوردستان، کورد نهشتری مهعاریف جه معییه‌تی "دا کاری کردووهو ههولی دامه‌زراندنی پیکخراوی (کورد ته‌شریکی مه‌ساعیی کومیتەسی) ای داوه. دواتریش دانی به‌مانه‌دا نا؛

- ئالا سه‌وزه‌که‌ی سه‌ر کارتی پیتناسی جه معییه‌تی ته‌عالیی کورد، به واتای خودموختاری کوردهو جه معییه‌تەکه بۆ خودموختاری ههولی داوه. که‌سانی وەک سه‌یید عه‌بدولقادر، ئە‌حەمەد رامیز، د. عه‌بدوللا جه‌وەت، ئەندامی جه معییه‌تی کورديش بوون. مەبەستم له يادداشتکردنی ناوی وەھیب پاشا له دەفتەرەکە‌مدا ئە‌مەیه؛ به نیاز بووین به هاواکاریی وەھیب پاشا نامه‌یەک بۆ فېرقەی حورپییه‌ت و ئىئقچیلاف بىنۇسىن و ئامادەییی تىيىدا پیشان بىھىن بۆ دىزايەتىکردنی جه معییه‌تى ئىتىحادو تەرەقى، ئەو دەھيويست بېتىه ئەندامى جه معییه‌تەکه، ناوی که‌سانی له وىنەی شىيخ ئەسעהدی ههولىرى، مەلا عىسمەت، شەريف يەحیا و عەدنانم پېشىنیار كرد بۆ ئەوهى وەھىدەدىن بیانکاتە (شىخول ئىسلام).

كاتى هاتمه ئەنادول، گومانى سىخورپىيان لى كىرمۇ دەستگىريان كىرمۇ ماوهى ٣٥ پۇز لە زىندان مامەوه. كاتى گەرامەوه، لەبەر نىگەرانىي خۆم نامه‌یەكم بۆ سەدرى ئەعزم نۇوسى، ((من بىھن به موتەسەپىرىفى جانىك، به پىنجسەد كەسەوه ھىرىش دەكەمە سەر قوواي مىلىيە)).

عەلی صائىب بەگ: بۇچى لە لىستەكەي خوتاندا ناوی كازم قەربەكى پاشاو عەلی ئىحسان پاشاتان نۇوسىيۇ؟
كۆرسەعىد: ئەم لىستانە لەكاتى دامه‌زراندنى (جه معییه‌تى ئىلاھى وەتەن) دا لەلایەن پاسەوانە كانەوه برابۇون.

پىيم وانىيە ناوی ئەوانە بە راسپاردهى كەسىك نۇوسىرابى، بۆ ئەوهى بدرىتە پادشا.

عهلى صائيب بهگ: ئىيۇ داواتان كردىبوو لىپرسراویتىي قونسۇلخانەتان
بىدەنلى، زمانى بىيانى دەزانى؟
كۆر سەعىد: بەللى داوام كردىبوو، زمانى بىيانى نازانم، بەلام وەرگىير هەبوو.

(پىيكتەنин دەستى پى كرد)

عهلى صائيب: لە پۇوداوه كانى عىلەمى پەمل تى دەگەن؟^{١٧٨}
كۆر سەعىد: بەللى تى دەگەم. دەتوانم نوشته بنووسم، بىخويىنەوە فۇو
بىكەم.

عهلى صائيب: لە گۆڤارى "كوردىستان"دا كەسىك بەناوى عىزەت مەلیع
بابەتىيکى نووسىيۇ، پەسنى سەيىد عەبدولقادرى تىيدا داوه، كى نووسىيۇ؟
[م؛ لىرەدا باسى بابەتىك كراوه كە لە زمارەتى سىيىھەمى گۆڤارى
"كوردىستان"دا كە لە ئەستەنبۇول دەرچۈوه، بىلەو بۇوهتەوە]
- نازانم.

- كازم وەھبى ئەرغەنيلى كىيىھ كە لە پۇزىنامەتى "زىن"دا شىعرى نووسىيۇ؟
ئايا هەمان كازم وەھبى ئەرغەنيلىي نوينەرى ئەرغەنەيە؟
- نازانم.

لوتىمى موقىد بهگ: كى گۆڤارى "كوردىستان"ى دەردىكەد ؟
كۆر سەعىد: پارىزەر مىھرى ئەفەندى دەرى دەكەد.^{١٧٩}
- مۇرىك لەسەر كارتى پىيناسى گۆڤارى "كوردىستان"ەكتان ھېيە،
جەمعىيەتى كوردىستانى لەسەر نووسراوە، ئايا ئەمە وا ناگەيەنى كە
گۆڤارەكە ئۆرگانىيکى شاراوه يى جەمعىيەتەكە بۇوه؟

^{١٧٨} جۆرىك لە خويىندنەوەي فالە لەسەر زىغ و لم.

^{١٧٩} لىرەدا مەيەست "محەممەد مىھرى ھىلاڭ". بۇ زانىيارىي زىاتر بروانە: د. عەبدوللە جەودەت و
جوولانەوەي نەتەوەيى كورد لە سەرەتاي ئەم سەددەيدا، ل. ٧٣-٧٠.

- تاوانبار وەلامى نەدایەوە.

- سەعید ئەفەندى: ئىيۇه نېرۇيىشتۇونەتە جەمعىيەتى دكتۆرەكان. ھەروەھا سەردانى (تورك ئۆجاجاغى)شنان نەكردووه [و؛ تورك ئۆجاجاغى پىكخراويىكى تايىبەتى نەزىاد پەرسەتە توركەكانە]. لەسەر كارتەكەشتنان نۇوسىيۇتانە: لە بنەمالەي قاجارەكانن كە ئىستا دەسىلەتى ئىرانيان بەدەستەوەيە. ئىيۇه ئاكاتان لەوە ھەيە كە بنەمالەي قاجارەكان بە رەگەز توركىن و بنەمالەيەكى كۆنى توركى؟ بۇچى نەچۈونەتە ناو تورك ئۆجاجاغى؟

- تاوانبار دووبارە وەلامى نەدایەوە.

دواتر تاوانبار باسى ورددەكارىيەكانى دىدارەكەي خۆى كرد لەگەل مىستەر "تمپالىن" ئى بەرىۋەبەرى كاروبارى پۇزەلەتى بريتانيا و ئەوهشى وت كە پىكەوە پىككەوتىنامەيان مۇر كردووه.

دادوهر باسى ئەوهى كرد كە پۇلىس ھەنگاول بە ھەنگاول بەدوائى تاوانبارانەوە بىووھو ئاگاى لە خيانەتەكانيان ھەبوھ. دواي ئەوهش دانىشتەنەكە بۇ پۇزى يەكشەممە دواخرا.

[مالمىسانىز؟ وەك پىيىشتىريش وتمان، ئەو مىستەر تمپالىنەي كە لەسەرەوە باسى كرا، لە راستىدا كەسىكى ئىنگالىز نەبوھو فرمانبەرىيکى شارەوانى بىوھ، پۇلىسى توركىيا بۇ خىستنە داوى كوردىكان ئەركى پىداوه.]

لە جەمعىيەتى كوردىدا چ كەسانىيەك لايەنگىرى ئۆتونۇمى
بۇون و چ كەسانىيەك داوابى سەربىئەخۆيىيان دەكىد

مەحكەمەي ئىستىقلال لە سالۇنى سىنەماكەي دىياربەكىر ئەمۇرۇ دووبارە دەستى بە موحاكەمەكىرىنەوەي سەيىد عەبدولقادرە ھاپىكەنەي كرد. شوينى گويىگەكان پېپىووبۇو، جىڭەي كەس نەدەبۇوھ.

سەرۆك لەپیشدا سەبید مەھمەدی کوپى سەبید عەبدولقادرى خستە بەر لیپرسینەوە. مەھمەد وتنى: لەم پۇزىنە دوايىدا عەلى پەزاي كوپى شىخ سەعید، سۆفى مەھمەدى نەقشبەندى، ئافيزى سەرۆكى عەشيرەتى خۆشناو هاتنە مالمان. كلووبى كوردستان تەير (پەلەوەر) ئەنقايدە. تەنبا نىزامنامەيەكى هەلنى بېزىرداو و مۇرىيەكى هەلکەندراوى ھەبۇو.

لە سوعادىيە، دراوسىيەكى بىيانىمان ھەبۇو بەناوى "میستر تاکەر" دوه، لە سەردەمى شەپدا ئەفسەرى ئىنگلەيزەكان بۇو. پۇزى ۱۲ ئى نىسان بۇ كېپىنى ماتۆپىك چوومە مالىان. لە كلووبى كورددە بەدرخانى ئەمین عالى، خەلیل رەحمى، كامەران (بەردخان) و مەولان زادە رفعت^{۱۸۰} و كەمال فەوزى لايەنگىرى سەربەخۆيى بۇون، باوكم "سەبید عەبدولقادر" و سەبید شەفيق داواى ئۆتۈنۈمەيان دەكىردە.

ئەو شفراڭەمان بەكار نەھىتاوه كە بۇ پەيوەندى لەگەل و يلايەتكانى شەرقدا دروستمان كردىبوون. عەلى پەزاي كوپى شىخ سەعید لە ۱۲ ئى كانوونى يەكەمدا هاتە مائى ئىمەو شەو لهۋى مایەوە. كاتبى عمومى (نووسەرى گشتى) زەينەلعايدىن ئالا سەۋەزەكەي سەركارتى پىناسى جەمعىيەتى دروست كردووه^{۱۸۱}. ئالاى عوسمانى كۈژايەوە. ئالاى كوردىستانىشمان لەباتى ئەو دروست كرد، بۇ ئەوهى وەك خۆر بىرەوشىتەوە. ئەمە بەختىكى گەورەيەو خىرى تىيدايدە.

^{۱۸۰} ئەندامىكى مەركەزى گشتىي جەمعىيەتى تەعالىي كوردستان بۇو.

^{۱۸۱} بەگۈزەي ھەندىك سەرچاوه، زەينەلعايدىن كە مەكتەبلى حقوقى خويىندووه، ئەندامى دەستەي بەپىوه بەرايەتىي جەمعىيەتى تەعالىي كوردستان بۇوە (بپوانە: عەبدولعەزىز يامولكى، سەرچاوهى پېشىوو، ل. ۶۸). بە ئەسلى خەلکى پەواندۇز بۇوە، بەلام بە ئەدەنهىي زەينەلعايدىن دەناسىرى. نووسەرى گشتىي فرقەي حورىيەت و ئىئتىلاف بۇوە (بپوانە: ئىلھامى سوسيال، ۱۵۰ كەسەكە، ل. ۱۴۹).

عهلى صائيب بهگ: به پاي ئئيوه كور سەعيد بۆچى گەپايەوە؟
مەممەد: بۆ راسپاردى نويىنەرەكانى ... باوكم دەيگوت لە جەزnda
نويىنەرەكان دىين، سەبارەت بە كور سەعيد رايىاندەسپېرىن.
عهلى صائيب بهگ: لەنيو ناوى ئەندامانەي كلۇوبەكەدا كە لە دەفتەردا
نووسراون، كى لايمىنگىرى سەربەخۆبىي و كى لايمىنگىرى خۇدمۇختارى بۇو؟
لەسەر ئەم پرسىيارەي عهلى صائيب يەكىك لە تەنىشتى مەممەدەوە وەلامى
دايەوە:

- شاكر (راستەكەي شوکرىيە) مەممەد سەربەخۆيىخواز بۇو. سالىح سەرۋوك
بۇو، لە سياسەت حالى نەدەبۇو، لەگەل ئىمەدا بۇو. جان بەگ زادە
سولهىمان نورى چۈنە؟^{۱۸۲}

- نايەتە بىرم.

- عوسمان پاشا زادە خەليل فەخرى بەگ لايمىنگىرى چىيە?
- نايناسم.

- مولكىزادە [دروستەكەي يامولكى زادەيە؛ مالمىسانىڭ] عەزىز بەگ كىيە?
- نايناسم.

- مەولان زادە دەناسرىي، سەدرەدین، موتەسەپىقى پىشىووی ئوسكودار كىيە?
- نايناسم.

^{۱۸۲} وا دىيارە ئەو فەرماندە سەربازىيەي كە تاوى سولەيمان نورىيەو لە ژمارەي پىنچەمى گۇڭارى "كوردىستان"دا سوپاسى كراوه، هەمان جان بەگ زادە سولەيمان نورىيە. سوپاسنامەكە بەمجۇرەيە:

((ئەو يارمەتىيە كە سولەيمان نورى ئەفەندىي يەكىك لە سەرۋوك خىلەكانى ئىيۇلى لە مەلاتىيەو بۆ گۇڭارەكەمانى ناردۇوە، شايىستەي پلەو ناوهكەي خۆيەتى و ھاۋاھەنگە لەگەل شەرەفى پەگەزەو ھەستىيارىتىي نەزەابانەي خۆيداو لەبىر ئەۋەش (لەلەپن خۆمەنۋە) بەناشىكرا سوپاسى دەكەين)) - كوردىستان

- ئەحمدەد حەمدى پاشا كىيە؟
- دەيگۈت كوردم، ھەپايى كرد. وەزىرى بەرگرىي پىشۇو "حەربىيە نازى" بۇوه.
- جەمیل پاشازادە ئەكرەم بەگ ئەندامى شەريعەي دىاربەكىر چۆن بىر دەكاتەوه؟
- نازانم.
- ئىلىاس سامى بەگ كىيە؟
- نويىنەرى مووشە. نازانم بۇچۇونى ئەۋىش چۆنە. پىشتر سەرى لە كلوب دەدا، بەلام دواتر نەدەهات.
- شىيخ سەفوهە ئەفەندى كىيە؟ كارى چىيە؟
- نازانم.
- كەسى ژمارەي چوار لە لىستى دامەزىنەكانى جەمعىيەت كەماخلى سابىت ئەفەندىيە، ئەو لايەنگرى چىيە?^{١٨٣}
- نازانم، نايناسم.
- ناوى سېيىم بەدىعوززەمانە، ئەو چۆن بىردىكەتەوه؟
- كەسيكى دىندارە، زانايم، هەر لەبەر ئەوهەش لايەنگرى سەربەخۆيى نىيە.
- پارىزەر سوقى مەممەد كىيە؟
- پىيموايە خەلکى ئەرزپۇم بى. سوقى عەبدۇرەھىمە كە ئەۋىش بۇ خۆي يەكىك لە خەلیفەكانى نەقشبەندىي باپيرمە:
- سەقزىن
www.zheen.org
- عەبدۇرەھىم كىيە؟
- خەلکى رەواندۇزە؟
- براي شىيخ سەعىدە؟

^{١٨٣} سەيرى يادداشتى ژمارە ۱۹۶ بىكەن.

- نازانم. که سیّکی بالا به رزی لاوازه. همه میشه له حائلایه و هوشی به دنیاوه نییه.

- سوْفی مهه مهه د کهی هات؟

- پیم وابی سی مانگ بهر له ئیستا.

مهه مهه د و تی:

نافیز یه کیک له سه روک خیلله کانی خوشناوه بُ دهرمان و تیمارکردن هاتوهه ته ئه ستنه نبورو و له مالی سه بید میوان بوجو و بُ ئوهی بگه پیته وه بُ هه ولییر، سه ری له بالویز خانه ی ئینگیزه کان داوه و له پیگای کاواس ئیحسانه وه وه لامی داوا کاریه کهی هاتووه ته وه بُ مالی سه بید عه بدولقادرو ماوهیه که قووای میلیبیه رهواند زدا کاری کرد ووه.

[له بر ئوهی دریزه نووسراوه که له مه به دوا له بهشی تایبەت به "که مال فهوزی" دا باس کراوه، به پیویستم نه زانی دووباره دای بئنیمه وه-
مال میسانزه]

دواین زانیاری دهرباره موحاکه مه کردن که

خوجه عه سکه ری هاته دادگاوه، به گویرهی ئه و زانیاریانه که گه یشتونه ته شاره که مان، موحاکه مه کردن که به مجوهه به رده وام بوجو: "که مال" فهوزی و تی: ئه و نامه يه هی من نییه.

سه روک: به لام ئیمزا یه حکومه تیش ئوهی پشت پاست کرد وه ته وه. دادگا له سه ری که سه عدى له پیکه و تتنامه کانیدا له گه ل بیانیه کاندا نوینه ری ده سه لاتداری سه بید عه بدولقادر بوجو و بهر لوهی حکومه ت پاپه پینه که سه رکوت بکات، پیویست بوجو سه بید عه بدولقادر بچیتھ ئه و ناوجھیه، کونووسی و هرده گرت. هه رووهها باسی ئوهشی تو مار ده کرد که

سەييد عەبدولقادر كارىگەر يىيەكى زۇرى لەو ناوجانەدا ھەبۇھە و كاتى خۇى
كە باوکى سەفەرى ئىرانى كردووه، زياتر لە سەد ھەزار كەس ھىزى
كۆكردوھەتەوە. لەبەر ئەوهش جەمعىيەت بە پىيوىستى زانیوھ عەبدولقادر بە^{٢٣٣}
نيو ملىون لىرە ئىنگليز بېرىك چەك و تەقەمەنىيەوە بچى بۇ ناوجەكە. بۇ
ئەوهى بەلەمىك ئامادە بکرى بۇ بىرىنى سەييد عەبدولقادر و فەرمانى
ئەوهشيان لەرىيى نافىز بەگەوە ناردۇوھ كە لەۋى مىوان بۇوە. تەكىدىش
كراوه لەسەر ئەوهى كە ئەگەر قالىك بە قۇويە بقۇمى، ١٣٣ لقى جەمعىيەت
ئامادەي كارو چالاكى بن.

سەعدى وتى بەھەلەدا چووه و دانى بەوهشدا نا كە ھەموو بەياننامەكانى
لە پالۇ و شوينەكانى دىكە بە ھاوكاري خۆجە عەسکەرى چاپ كردووه.
ئىدى پەردهي نەھىنەكانى پىكخراوهكە دراوه.

داواكار داواي ئەوهى كرد كە حاجى عەسکەريش دادگايى بکرى.
ھەيئەتى مەحکەمە، دواي تااوتويىكىرىنى مەسەلەكە، بېيارى دا حاجى
عەسکەريش دادگايى بکرى و دانىشتىنەكەي بۇ كاتىكى دىكە دواخست.

پاشکوی (۳)

ئەو نووسراوهى كە لىرەدا بىللاۋى دەكەينەوە، بابەتىكى "ناشىت ھەقى" يە كە ٩ مایسى ١٩٢٥ لە پۇزىنامەي "وەقت" بىللاۋى كردۇدەتەوە.

زمانى ماردىن تۈركىيە يَا عەرەبى؟

پىشتر ئەوەم نووسىبۇو كە لە پىشوهكانى جەڭىندا ھاتوقۇي ماردىن دەكەين. ماردىن دوو دىيمەنى جىاوازى ھەيە؛ يەكىان كاتىك لە دەشتەوە سەيرى ماردىن دەكەى، ئەوى دىكەشيان كاتىك لە ماردىنەوە دەروانىتە دەشت. لە ھەردوو دىيمەنەكەشدا ئەوە بەرچاۋ دەكەوى كە تۈرك شارستانىي لەو شارەدا دروست كردووھە و تايىبەتمەندىكەكانى ئەوەش بەزەقى بەرچاۋ دەكەون ...

... ماردىن شاريّكى كۆنە. بەگۈيىرە قىسەو باسى ئەفسانەيى و بى مايى، ئەو شارە ٢٥ سەددە، يانى ٢٥٠٠ سال، بەر لە ئىيىستا دروست كراوه. بەپىي ئەو قىسەو باسانە كچى نازانمۇچ پادشاھىكى ثىرانى نەخۇش بۇوەو لەبەر باشبوونى ئاواوهەواكەي ھىنناۋىيانە بۇ ئىرەل لىرە چاك بۇوەتەوە. ناوى كچەكە ماردىن بۇوەو لەبەدۋاش بەم شوينەيان و تۇووه ماردىن. ياخود بەپىي قىسەيەكى تر، دەلىن ناوى ئەم شارە لە "ماردىنۇس" ئى فەرمانىدەي سەربازىي يۇنانەكانەوە وەرگىزاوه ...

... ماردىن بە مىئۇو و خاڭ و دارۋېردى خۆيەوە بە زىان و شارستانىتىي خۆيىشىيەوە، شاريّكى تۈركە: ماردىنەكەن سەرەتلىرى ئەوەي وە هەندىك تايىبەتمەندىي نەزادىييان ھەيە كە نىشانى دەدات ھەر لە سەرتاۋە

تورک بیوون، ئىستا كېرىن و فروشتن و دەمەتەقى و قىسىكانى خۆيان بە زمانىيکى عەرەبىي دروستكراو ئەنجام دەدەن. ئەم بارودۇخە نالەبارو خراپە لەكتىكىدا كە باوهەپى نەتەوەخوازى و نىشتەمانپەرۇھى لەم سەدەيدە بالادەستە، لە ولاتىكى وەك توركىيادا كە دواى ئەو ھەموو ھېرىشە كراوهە سەرى، توركايەتىي خۆي لەسەر پىيى ھېشتۈوهتەوە و ئازارى زۇرى چېشتۈوه، واز لەوە بىنە كە بە سنگىيکى فراوانەوە پىشوازىلى بىرى، بەلكۇو بە تاوان و جىنىايەت لەقەلەم دەدرى.

لەوە دەچى خەلکى ئىرە لەبەر ئاسانكارى بۇ ئىشى بازىگانى و كېرىن و فروشتنى خۆيان لەگەل بازىگانە عەرەبەكەندا كە لە چىاكانى عەبدولعەزىزە و شتومەكەكانى خۆيان دىئننە ئىرە، فيرى عەرەبى بیوون، بەلام بەكارھېننانى ئەم زمانە بەشىۋەيەكى فراوان لە بازاپو كۆلان و دوکان و قىسى پۇرۇنەداو بەراوردىكىرىنى لەگەل زمانى شىرىيەنى توركدا مروۋە تۈورە دەكات.

ماردىننېيەك دەلى:

((لا تەقارش)) واتاي ئەمە ((خوتى تى وەرمەدە)) يان ((تۇ كارت نەبى)) يە، چاوجە توركىيەكانىيان هىنناوەو "لا" يەكىان لى زىاد كردووه و فرمانىيکى سەيريان پىك هىنناوەو بە وجۇرەش زمانى جوانى توركى لە زمانى ئەمانەدا تىك دراوە و خراپ بۇوه.

لەراسقىيدا، عەرەبەكانى ماردىن تا ماوهى نىيو سەدە بەر لە ئىستاش ھەموويان بە توركى قىسىيان كردووه. ئەم زمانە دروستكراوهەش لەكتى حکومەتى عوسمانىيەكاندا، كاتىك فەرمانبەرە كان لەم ناواچانەدا دواى كارى خۆيان كەوتۇون، پىش كەوتۇوه زمانىيکى بى بناغەيە. پىيۆيىستە كۆمار ھېزى خۆي دىيارى بکات و لە رېڭىڭى ياساي توندەوە گوشار بختە سەر ئەو توركانە كە سەدان سالە لە ئازەربايجان دابپاون و

هاتوونه ته ئىرە، بۇ ئەوهى ئاگايى و ھۆشيارىي نەتهوهى يان پى فېر بکات.
ئەمەش تا كاتىك بەردەوام بى كە بناغەي گەورەترين شارەكەي سەر
سنوورمان پتەو ببى و ببىتە سەنگەرىك بۇ دىزايەتىكىرىنى خواست و ويستى
خاينەكان. پىويستە زور بايەخ بدرى به بوارى كەلتۈر لە ماردىن و دەبى ئەو
بايەخ پىدانەش بە زووترين كات ئاشكرا بكرى.

... يەكىكى دىكە لە تايىبەتمەندىيە جىاوازەكانى ماردىن، ئەوهى كە
خەلک عەنتارى دەكەنە بەريان و بەوهە دەچنە كۆلان و دەچنە
بەپىوه بەرايەتىيەكان. ئەمەش جۆرە جلوپەرگىكە كە پوالەتى شارى ماردىن
وەك شارىكى عەرب لى دەكاو پىويستە پۆشىنى ئەو جله قەدەغە بكرى و
ياساي توندىش لە بارەيەوە دەرىكلى.

ماردىن سەرەپاي ...^{١٨٤} كارى بەم پاپەپىنهى دوايىيە نەبوھو ئەمەش
خالىكى زور گرنگە. گومان لەۋەدا نىيە كە هەرچەند فاكتەرى جۇراوجۇر
پۇيان ھەيە لەم بارەيەوە، بەلام "تەوفيق ھادى بەگ"ى والىي ماردىن لەو
پۇوهوھ پۇلىكى تايىبەتى ھەبۇھو نەيەيشتۇوھ شتى وا پۇوبىدات. بەكورتى،
پىويستە بايەخ بدرى به ماردىن و پىگا نەدرى لەدەست بچى.

ناشىت ھەقى

بنكەي ژىن
www.zheen.org

^{١٨٤} وشەيك نەخويىندا وەتەوھ.

سەرچاوهەكان:

- Aegleton, William; 1946 Mehabad Kürt Cumhuriyeti, Türkçesi: M. Emin Bozarslan, Koral Yayınları, İstanbul, 1976
- Anter, Musa; "Babasının Oğlu", 2000'e Doğru, no: 51 (10 Arahk 1989), s. 20
- Anter, Musa; Naturalarım, Doz Yayınları, İstanbul, 1990
- Arvas, İbrahim; Tarihi Hakikatler, Ankara, 1964
- Atatürk, Gazi M. Kemal; Söylev, Türkçeleştirerek basıma hazırlayan: Ord. Prof. Dr. Hüfzî Veldet Veliçedeoğlu, c. 3
- Bedil, Se'id; Tarixçeyê Conboşhayê Milliyê Kord Ez Qernê Nozdehorn Ta Payanê Cengê Cihanê Dovvom, Ez Enteşarat û Teblîxatê Hizbê Demokratê Kordestanê ïran der Xaric Ez Kêşver, 1363 [1984]
- Beşikçi, İsmail; Bilim-Resmi İdeoloji Devlet-Demokrasi ve Kürt Sorunu, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1990
- Beşikçi, İsmail; Kürtlerin Mecburi İskanı, Komal Yayınları, İstanbul, 1976
- Beşikçi, İsmail; Orgeneral Muğlalı Olayı Otuzuç Kurşun, Belge Yayınları, İstanbul, 1991
- Beşikçi, İsmail; Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi, Belge Yayınları, İstanbul, 1990
- Beysanoğlu, Şevket; Bütün Cepheleriyle Diyarbakır, İstanbul, 1963
- Bitlis 1973 İl Yılıgı, Ankara, 1973, s. 166
- Büyükkaya, Necmettin; Kaleminden Sayfalar, APEC Tryck-Förlag Yayınları, Stockholm, 1992
- Cernal, Behçet; Şeyh Sait İsyani, Sel Yayınları, İstanbul, 1955
- Cemil Paşa, Ekrem; Muhtasar Hayatım, Brüksel Kürt Enstitüsü Yayınları, Brüksel, 1989
- Çilaoglu, Güneri; Sabah, 16 Mayıs 1989'dan aktaran: Burhan Bozgeyik "Kardeş Katılı", Yeni Nesil, 21 Mayıs 1989.
- Çalışlar, Aziz; Türk ve Dünya Edebiyatçıları, c. 1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987
- Çay, Prof. Dr. Abdülhaluk M. - Kalafat, Yaşar; Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuva-yi Milliye Hareketleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990
- Dersimi, Vet. Dr. M. Nuri; Haturatım, Roja Nû Yayınları, Stockholm, 1986
- Dersimi, Dr. Vet. M. Nuri; Kurdistan Tarihinde Dersim, Ani Matbaası, Halep, 1952
- Develioğlu, Ferit; Osmanlica-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara, 1970
- Edmonds, Cecil John; Kordha Torkha 'Erebha, Farsçaya çeviren: İbrahim Yunusî, Enteşaratê Rûzbehân, Tahran, 1367 [1989]
- Ehmed, Dr. Kemal Mezher; Çend Lapereyek Le Mêjûy Gelî Kurd,

Bağdat, 1985

Erdeha, Kâmil; Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975

Göldaş, İsmail; Kurdistan Teâli Cemiyeti, Doz Yayınları, İstanbul, 1991

Gündoğan, Cemil; "1924 Beytüşşebap Ayaklanması ve Şeyh Sait Ayalanmasına Etkileri", Rewşen, İstanbul, no: 7 (ilon-Cotmeh 1992), s. 5-18

Gürsel, Dr. İbrahim Ethem; Kürtçülük Gerçekî, Ankara, 1977

Hanoğlu, Dr. M. Şükrû; Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981

Hasretyan, Prof. M. A.-Dr. K. M. Ahmad, M. Ciwan-; 1925 Kürt Ayaklanması, Jina Nû Yayınevi, Uppsala, 1985

Hemin, M. Ş.; "Mehkemey Menhüsî İstiqlal", Niştiman (Bilawki-rewey bîrî Komeley J[iyanewey] K[urd], Xezelwerî 1322 [1943], no: 2, s. 13

Hilmî, Refiq; Yaddaş, c. 1 ve 2

Hızanızade Kemal Fevzi, "Keder Sayfaları: Gözler Kör, Kulaklar Sağır mıdır?", Jin, c. 3, no: 14

Ibnûl Reşîd, "Kürtlere Eskâr-ı Umûmiyye", Kurdistan (dersgi), İstanbul, no: 6 (21 Recep 1337/3 Nisan 1335 [1919]), s. 58-60

Jin, Kürdçe-Türkçe dergi, Arap harflerinden Latin harflerine çeviren ve dilini sadeleştirten: M. Emin Bozarslan, Deng Yayınevi, Uppsala, 1985-1988, c. 1-5, no: 1-25

Karabekir, Kazım; İstiklâl Harbimiz

Kemal Fevzi, Ordu'dan Bir Ses, Kadir Matbaası, İstanbul, 1333 [1917]

Kemal Fevzi, Elem Çiçekleri, Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul, 1335 [1919]

Koçgiri Halk Hareketi, Komal Basım-Yayım-Dağıtım, Ankara, 1976

Kurdo; C[emşid]; "Ehmedê Xanê Üzerine", Armanç (dersgi), Stockholm, no: 57 (Çıra Paşın 1984)

Kutlay, Naci; İttihat Terakki ve Kürtler, genişletilmiş 3. basım, Beybûn Yayımları, Ankara, 1992

Küçük, Yalçın; Aydin Üzerine Tezler, c. 3, Tekin Yayınevi, Ankara, 1985

Malmisanij, Yüzyılımızın Başlarında Kurt Milliyetciliği ve Dr. Abdul-lah Cevdet, Jina Nû Yayımları, Uppsala, 1986

Malmisanij, Said-i Nursî ve Kurt Sorunu, Doz Yayınları, İstanbul, 1991

Malmisanij, "Seyid Abdülkadir'in Üç Şiiri", Kurdistan Press, Stockholm, no: 90 (18 Arahî 1991)

Malmisanij ve Mahmûd Lewendi; Li Kurdistana Bakur û Li Tîkî-yê Rojnamegeriya Kurdi (1908-1981), Jina Nû Yayımları, Uppsala, 1989

Memduh Selimbegi, "Hewar!-İmdad!", Jin (Kürdçe-Türkçe dergi), İstanbul, no: 19

M[emduh] S[elim], "Millî-İctimai Mebahis İstanbul'da Kurd Amesesi", Jin (Kürdçe-Türkçe dergi), İstanbul, no: 25, s. 1-3

Methy, Daniel; "I. Dünya Savaşı Sonrası Constantinople'da Kurt

- Örgütlenmeleri Üzerine Bazı Belirlemeler", *Studia Kurdica*, Paris, yil: 2, no: 1-3, s. 38-48
- Mikayeli, Mela Xidîfî Ehmedi Şaweysî; Diwani Nali, Lékoline we lêkdanewey: Mela 'Ebdulkerîmî Muderris, Fatih 'Ebdulkerîm, Mîhemedi Mela Kerîm, Întîşaratê Selaheddînî Eyûbi, Urûmiye (Urmiye), 1364 [1986]
- Minayî, 'Ewla; Mela Aware, 1358 [1979]
- Mumcu, Ugur; Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925, Tekin Yayinevi, İstanbul, 1991
- El-Neqşibendi, 'Ebdurrehman 'Elaeddin; "Xutútun 'Erize 'En Heyatî'l-Merhûm ed-Duktur Muhammed Nûrî ed-Dersimi", Karwan, Hewlêr [Erbil], yil: 4, no: 37 (1985)
- Noel, E. W. C. (Noel'in bir raporunun Fransızca bir teksirinden)
- Olson, Robert; The Emergence of Kurdish Nationalism and The Sheikh Said Rebellion, 1880-1925, University of Texas Press, Austin, 1989
- Öke, Doç. Dr. M. Kemal; İngiliz Ajansı Binbaşı E. W. C. Noel'in "Kürdistan Misyonu" (1919), Boğaziçi Yayınlari, İstanbul, 1989
- Le Petit Robert-2, Dictionnaire universel des noms propres, Paris, 1984
- Quataert, Donald; "Osmanlı İmparatorluğunda İşgâcî Politikası ve Siyaset: Hamallar ve Bâbiâli, 1826-1896", Çeviren: Ali Kartal, Tarih ve Toplum, İstanbul, no: 33 (Eylül 1986), s. 4247
- Roja Nû, "Saliho", Beyrut, no: 41 (13 Adar 1944), s. 2
- Sâbis, General Ali İhsan; Bîrinci Dünya Harbi, c. 1, Nehir Yayınlari, İstanbul, 1990
- Sasuni, Garo; Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni-Kürt İlişkileri (15. yy'dan Günümüzel), Türkçeye çevirenler: Bedros Zartaryan ve Memo Yetkin, Orfeus Yayinevi, Stockholm, 1986
- Secadi, 'Elaeddin; Şorîsekani Kurd û Kurd û Komarı İraq, Çapxaney Me'arif, Bağdat, 1959
- Sekban, Dr. Şükûr Mehmet; Kürt Sorunu, Menteş Basimevi, 1970
- Sertel, Zekerîya; Hatırladıklarım, 2. basım, Gözlem Yayınlari, İstanbul, 1977
- Silopi, Zinar; Doza Kurdustân, Stewr Basimevi, Beyrut (?), 1969
- Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, İletişim Yayınlari, 1988, c. 6
- Soysal, İlhami; Kurtuluş Savaşı'nda İşbirlikçiler, Gür Yayınlari, İstanbul, 1985
- "Süret-i İrade-i Âliye-i Hükümdar-i Kurdistan", Bangî Kurdistan, Silêmani (Süleymaniye), no: 10 (2 Ağustos 1922), s. 5
- Şahiner, Necmeddin; Bilinmeyen Taraflarıyla Bediuzzaman Said Nursî, 6. baski, Yeni Asya Yayınlari, İstanbul, 1979
- Toker, Metin; Şeyh Sait ve İsyani, Akis Yayınlari, Ankara, 1968
- Tunaya, Tarık Zafer; Türkiye'de Siyasal Partiler, c. 1, Hürriyet Vakfi Yayınlari, 1984
- Tunaya, Tarık Zafer; Türkiye'de Siyasal Partiler, c. 2, Hürriyet Vakfi Yayınlari, 1986
- Tunçay, Mete; Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), Yurt Yayınlari, Ankara, 1981

Türk Ansiklopedisi, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1972, c. 25, 26, 28,
31, 33
[Ulug], Naşit Hakkı; Tunceli Medeniyete Açılyor, İstanbul, 1939
Vakit gazetesi, İstanbul, Nisan-Haziran 1925 aylarında çıkmış
olan değişik sayılar
Xal, Şex Muhammedi; Cizmî Sêhem Le Ferhengî Xal, Çapxaney
Kameranî, Silêmani, 1974
Xebati Gelî Kurd Le Yaddaştekanî Ehmed Teqî da
Yakın Tarih Ansiklopedisi, Yeni Nesil Yayınları, İstanbul, 1989,
c. 10
Yalman, Ahmed Emin; Yakın Tarihte Gordüklerim ve
Geçirdiklerim, c. 3, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970
Yamulki, Abdülaziz; Kürdistan ve Kurt İhtilâlleri, Bağdat, 1947
Zeki, M. E.; Kürdistan Tarihi, Komal Yayınları, İstanbul, 1977

کمال فهوزی به کله پچه کانی مه چه کیه وه (۱۹۲۰)

الم چيچکلري

كتبي (الم چيچکلري)

ایشک کیه صورت ده افسه فیاطمه عبده ،
بر فندۀ گنوه سراسیه و حالات ؛
کولکچه لیاطمه با آدم نور جلالت ،
بر فخر برادر راحظ مولده نشی ؟

بر فخر که بوده . . . خوش سرمه
بر قوسه کلی . . . بادمه ایس ،
بر فخر تمیر ایز نزد و زده ؛
ترزام ویرانه او صوت ایز چرس !

مادر من اعشار از لد راه روحی ،
او پیغمبر ره قدر نی . . .
سریام او لیجه فرشت خشم بندی .

مشتری باش محکم ایشیج ، این درود سوچ
مشتری باشی پیغمبر رعنی خشم
کلد بلخی غزالی ، آسمع سه شاهزادم !

لا په پهیک له کتیبی (الم چیچکلری) که ده گوتري دهستخته تی که مال فهوزی
خویه تی و له دهستختانه دا پاریزراوه

کەمال فەوزى بە كەلەپچەكانى دەستىيەوە كە پىش ئىعدامىكىرن، بەقسەى پارىزەر باقى تۈۋىزۆ (حاجى ئاختى، مەممەد تەوفىق)، هاوارى كردۇووھ ((بىزى يېرىباوهپى كورد، بىزى كوردستان))).

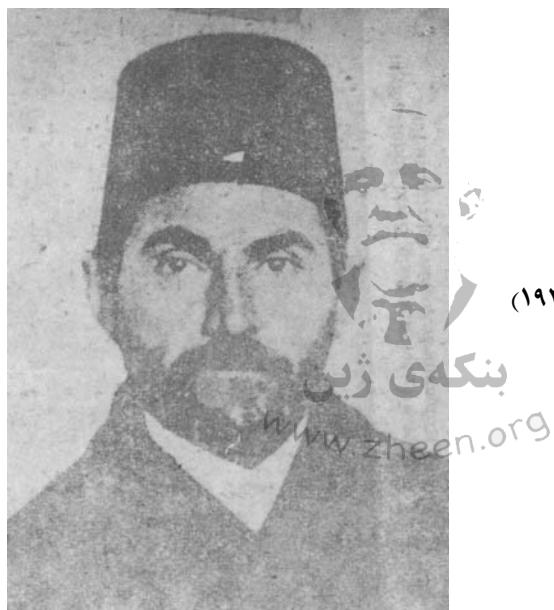

مەمدووح سەلیم لەپىشى ئەم وىننىيەوە نۇوسىيويە: ((لە ۱۹۱۷ دا لە شاركى قەرە حىيسار (شەبىن قەرە حىيسار) گىراوە. ئەفسەرانى ئىح提يات پاڭتۇلە بەرى تەنېشتم كە نزىكتىن ھاولىمە عوسمان مۇھەقق، خالى خوالىخۇشبووم عاسىم بەگ لە ئەستەنبۇول دىويمە. بەتەنېشىتىيەوە پوشتوو قۆنۈيەيى، پاشان مەھمەد ئەمینە. كىن دەزانى ئىيىستا لەكۈين. براكەم، با ئەم وىننىيەوە دەك بىرە وەريى ئىيانى سەربازىم بىپارىزى. بىرای تو مەمدووح)).

سەييد عەبدولقادرى شەمزىينى
(١٩٢٥)

سەييد مەھمەدى سەييد
عەبدولقادرى شەمزىينى (١٩٢٥)

لەراسته‌وە: ۱- شیخ سەعیدی پیران
۲- ناشیت حەقی، پەیامنیزی پۆزنانەی "وەقت"

دەستەی مەحکەمە ئىستىقلالى شەرق (١٩٢٥/٥/١٢)

www.zheen.org

یووسف زیا بەگ نوینه‌ری پیش‌سووی بتلیس و
له بەپیوه‌برانی جه‌معییه‌تی ئیستیقلالی کورد،
که لە ۱۹۲۵ دا ئىعدام كرا

لەچەپەوە: ۱-مستەفا پاشا يامولکى ۲-شىخ قادرى بەرزنجى ۳-عەبدولموھسین
ئەلسەعدۇن ۴- ئەدمۇندىز ۵- گۇردىن